

literatūra publicistika vēsture 2023. 4

domuzīme

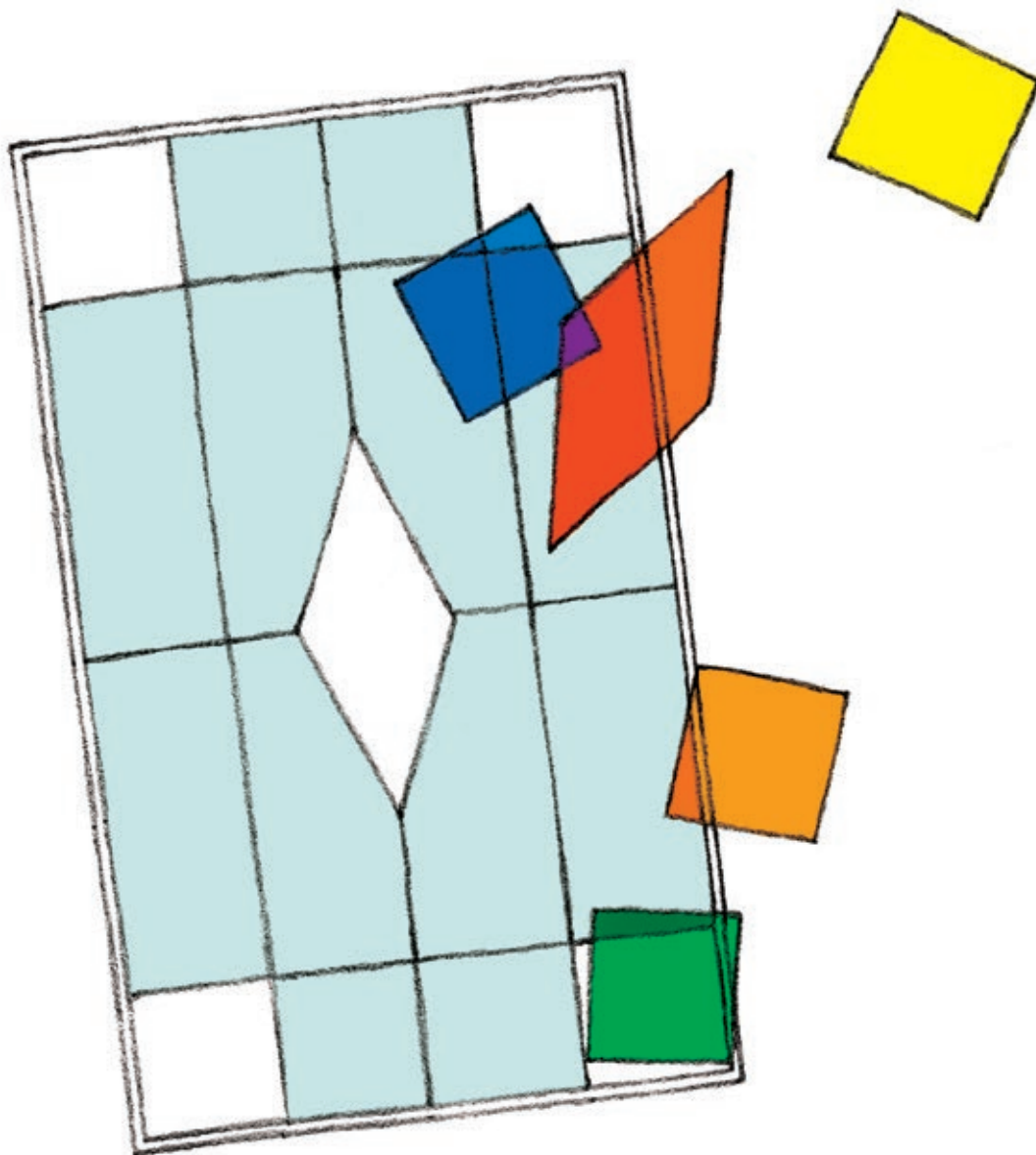
**Svens
Kuzmins**
Skalbes
lomā

Latviešu
valodas
**lielais
gadsimts**

Jans Ljeņs:
«akmens
kā mākonis
izjūk»

Lielinieku
**1918. gada
izsūtīšanas
akcija**

**Baltiešu
un ukraiņu
pasaule**
stāstos

VERANDAS STIKLOS

spēlējas rēnums un piekūsis gaiss

ISSN 2256-0408

0.8
9 1772256 040000
Cena 3,60 €

JĀNIS ROZE

ĻAUJIES LASĪTPRIEKAM!

SAULESRAKSTS

Meistarīgs romāns, kurā rodama gan vēsturiska panorāma, gan aizraujošas dēkas, gan filozofiskas dzīles.

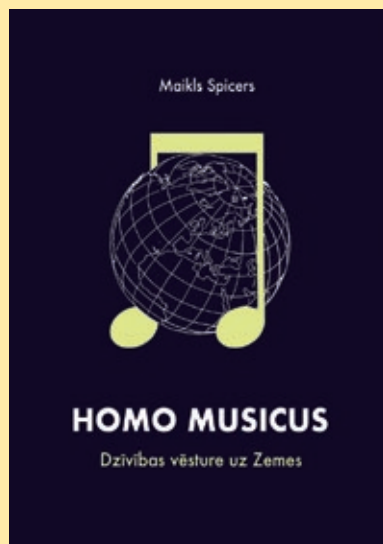
PASAULĒ MĪLĀKAIS KLUSUMS

Jaunībai nav gana ne ar dzīvi, ne ilūzijām, tai jāplūst pāri malām, jāaplipina ar maksimālismu, bohēmiski un egocentriski jākūleņo pretim īstiem notikumiem tik skaļi, ka iekliedzas pat klusums.

TALIE TĒVI

Izjusts dzīvesstāsts, brīnišķīgs Rīgas un Latvijas attēlojums, kā arī Itālijas karsto vasaru krāšņums.

HOMO MUSICUS

Grāmata aizved mūs aizraujošā ceļojumā cauri gadsimtiem, lai izpētītu mūzikas saikni ar sapiensiem.

Sators

Proza

Proza

Inga Ābele. <i>Vanadznieka meita</i>	2
Džena Andersone. <i>Plaukstu laiviņas acīm priekšā. Bumba</i>	6
Lilli Lūka. <i>Kolhoza mis</i>	12
Tarass Prohasko. <i>Tāviši</i>	20
Giedra Radvilavičūte. <i>Tikai balss</i>	22

Dzeja

Valentīns. <i>-Londonas baltie vaļi-</i>	29
Laima Ābele. <i>dzimtas koka impresijas</i>	32
Jans Ljeņs. <i>Tauriņš — Berlīne</i>	34

Intervija

Intervija

Visus dialogus izrunāju balsī. <i>Svenu Kuzminu intervē Oskars Vizbulis</i>	38
---	----

Recenzijas

Gints Apals. <i>Mūsdienu skats uz trimdas centieniem</i>	43
Agija Ābiķe-Kondrāte. <i>Ielūkošanās jēgas dzīlēs</i>	44
Arnis Koroševskis. <i>Godīgi tverti pilsētas skati</i>	46
Ieva Lapiņa. <i>Stendaps dzīvē un literatūrā</i>	48
Kaspars Zellis. <i>Jauni «ķieģeļi» Latvijas vēstures sienā</i>	50
Ilva Skulte. <i>Metapoēze</i>	53

Apcere

Inga Žolude. <i>Visaptveroša caurspīdība</i>	54
--	----

Diskusija

<i>Lai bērni lasītu</i>	58
-------------------------------	----

Vēsture

Laura Kļaviņa. <i>Aizmirstā deportācija</i>	63
Jānis Vādots. <i>Latviešu valodas lielais gadsimts</i>	68

72. lappuse

Daina Sirmā. <i>Aiz trešā sēkļa</i>	72
---	----

Žurnāls *Domuzīme*.
Iznāk kopš 2015. gada.
Galvenā redaktore: Rudīte Kalpiņa
Literatūras nodaļas redaktors: Jānis Vādots
Vēstures nodaļas redaktors: Mārtiņš Mintauris
Literārais redaktors un korektors: Jānis Kulmanis
Māksliniece: Sarmīte Māliņa
Izdevējs: a/s *Cits medijs*. Reģ. nr. 40103271624
Adrese: Bruņinieku iela 16, K-2, Rīga, LV-1001
www.facebook.com/domuzime.ir
Twitter: @Domuzime
E-pasts: redakcija.domuzime@gmail.com
Abonēšana: tālr. 27734907, e-pasts abonesana@ir.lv

Žurnāls izdots ar Valsts kultūrkapitāla fonda finansējumu
Izdevējs: a/s *Cits medijs*
Izdots tipogrāfijā *Adverts*
Citējot atsauce uz *Domuzīmi* obligāta. Pārpublicēšanas
gadījumā nepieciešams saskaņojums ar žurnāla redakciju
Žurnālā publicētie materiāli ne vienmēr atspoguļo
redakcijas viedokli
Vāka ilustrācija — Krišs Salmanis
Žurnāls elektroniski: ir.lv/abonesana/ir-domuzime/

Inga Ābele

Vanadznieka meita

Fragmenti no romāna par Aspaziju sērijā *Es esmu...*

Inga Ābele ir latviešu rakstniece un dramaturģe. Publicējas kopš 2001. gada. Trīs lugu un vairāku stāstu krājumu autore. Baltijas Asamblejas balvas laureāte (2009). Vairākkārt saņēmusi Latvijas Literatūras gada balvu — par romāniem *Paisums* (2008), *Klūgu mūks* (2014) un *Duna* (2017). Jaunākā grāmata *Lidijas ziediņi* iznākusi šovasar. Sērijā *Es esmu...* top romāns par Aspaziju.

Domājot par Aspaziju, nav iespējams nedomāt par Kurzemes-Zemgales hercogisti un Mītavu — mūsdienu Jelgavu kā tās sirdi ar zelta loka vainagartērijām Vircavu, Eleju, Svēti, Vilci, Lusti, Mežotni, Rundāli, Zaļeniekiem. 18. gadsimtā pēc bada, Lielā Ziemeļu kara un Lielā mēra — pēdējās un visbaisākās no nāves pļaujām, kurā lielākā daļa upuru bija latvieši, — nomira vairāk nekā puse hercogistes iedzīvotāju. Posta sekas bija jūtamas vēl daudzas desmitgades, un zemnieks kļuva par muīžnieku dārgāko vērtību. Cilvēku trūkuma dēļ nācās darbarokas ievest no Sāmsalas igauņiem, no Krievijas, Polijas, Prūsijas, Lietuvas un Osmaņu impērijas kara laukiem. Kā sīki strauti piepilda jūru, tā dažādas asinis un valodas pildīja Kurzemi — arī tad, kad hercogiste jau bija kļuvusi par guberņu. Elzas Rozenbergas dzimta, pēc nostāstiem, esot cēlusies no Mūrmuižas kaujā ievainota zviedru karavīra... Un tas ir tikai sākums varenai kultūru satecei, kas latviešiem radīja Aspaziju.

Autore

xxx

— Ūmamm, tev esot tādas dzives, kas pasargā no Mello nāvi?

Tā es taujāju tēva mātei Barbarai, kad man atvērās ausis, jo mazam bērnam, tāpat kā roņam, ausis ir aizaugušas ar villu un viņš dzird tik sevi, bet, kad tiek lielāks, tad saklausās, ko pasaule runā.

— Man pašam, nā! — Babiš vērpdam skaidroja. — Tās i Mēmās Babes, man ūmamm, dzives... Mēness aptumšošanās laikā tādas javērpj, aba tā, ka pavediens griežās uz otrpus! Tādas dzives vajag uzglabāt. Kad apkārtne parādās mērs jeb kād

lidzīg sērg, tad apvelk dzīv ap sēt un paliek dzīvs.

Dzija — dzive. Babes valodā dzive ir gandrīz tas pats, kas dzīve.

Kā vilna viņas vērpumā — no pavediena diedziņā, no diedziņa dzīparā.

Jaudā, jaudā saule tecē,

Kur tecēja ūdentiņis,

Nodilusi mana vīze,

Beidzās mana maizes nuka.

— Ūmamm, kā parādās mērs?

— Ro! Kad parādās visādi mānekļi un ķēmi. Kad cilvēki paliek cits kā lops, cits kā putns... Va, pa piemēru, mazs suniņš nez no kuriens pines pa kājām... Viene mā kaķis bi griezies uz krāsnes čores un šķaudījis trīs dienas, aba neviens nav viņu nedz skārs, nedz uz viņu savas aces mets, un tā viņš pazuds kā nebija... Kad nāve ploses, ta viņš visavisād izmetās, gan pa dzīparkamoliņ, gan pa valdziņ, va pa cit kād smuk lietīņ. Šāds dīvains liets nedrīkst ņemt par pill un gar tām brīnīties.

— Aba, kad patīk?!

— Kad patīk, tad būs bēds roke un nelīdzēs vairs it nekas!

Re če nu!

Tā no mazām dienām es sapratu, ka viss ir iespējams, bet ne viss cilvēkam der.

Un nāve itin viegli var izmesties par dzīvi.

Zemē, kur pret sērgām kvēpina dzintaru.

Miroņu zemē, vilku zemē, Korzemē, pēc Mello nāv.

Va, pa piemēru, rudens rītausmas!

Vispirms viss ir pelēks un mells, kad debesis slinki ver pāri apvārsnim savas dzeltenās acis, kam zilītes kā šauras laivas, pilnas ar aizgājušās nakts murgiem un sapņiem. Saulei labu brīdi pa priekšu nošalc sārts asiņu vilnis, un mākoņu putas krāsojas sārkaņas, līdz kamērt no saules krūtīm izšļācas zelts.

Zelts uz zemes, zelts lapās, zelts gaisā.

Tad padebeši kļūst pienbalti.

Visbeidzot vairs tikai dubļi, dubļi.

Un tad akal viss pelēks un mells.

Stiernūzi tumši deg skals, un mēs vakarējam pie garajiem galdiem, dziedam *Lodā pelīt pa zemit, apraug manu mūža mā*. Babe nedzied, Babiš dudina zem deguna, teic mums priekšā vārdus un drillā ratiņu, vērpj pa tumsu, lai līdz Svecainei savērpsts, lai varētu sākt aust, kad atgriezīsies gaisma. Kad ūmamm vērpj, viņš saka — viņam aces un ausis i pierkstu galos. Es vaktēju skalus lielā pavārdā, kas aizņem gandrīz visu sienu. Akmens grīda dziestot izplata laisku siltumu, blakus man atpūšas tikko cepti maizkukuļi, augstais skorstens līdz pat mūrētām velvēm smaržo pēc kļavlapām, un mana balss aploka tumšos griestus kā spožs zibentiņš. Tē-tits dzied un sukā liepu, maidz lūkus par mīkstu villu, no kā pīs tīnes un bundulišus, ņočas

Ilustrācija —
Ance Kazaka

un tarbas, verzeles, vāceles, striķus un vīzes. Tēta balss ir dziļa kā lielu ūdeņu balss. Lai Debesu Tēva vārdu nelietīgi un aplam nevalkātu, man cita nekā nevajag — ar šo vakaru un tētiša dziesmu pietiek.

Esmu vanadznieka meita Anne no Annes muižas.

Mans tēvs ir Dielis, viņam tēvs ar bi Dielis, un tam Dieļam tēvs arīdzan esot bijis Dielis — holandietis Diels Dieļam no Valkensvārdes.

Mans ūmamms, tētam māte ir Avu Babe. Viņam māte bi Linu Babe, tam Babem māte — Mēmā Babe, aba izcēlušies viņi visi ir no vienas sāmišķa sievas Āvo, ko vējš reiz senos laikos atpūtis no Föglö uz Milamā.

Savu māti es nedabūju iepazīt. Mani dzemdējusi, viņa mira nedēļās.

Audra esot bijusi skaista. Man tiešām žēl, ka es viņu nekad neskatīšu ar šīs zemes acīm. Arī viņas kapavietas te nav. No tālās Kursas atbraukušas viņas māsas Lelle un Māre un paņēmušas Audru sev līdzī.

Tēvs mani izbaroja kā mazu vanadziņu sev pie krūtīm.

Nevienam nedrīkst stāstīt, ka man ir atmiņas no tā laika.

Kad nāve baroja mani ar saldu rasu.

Ar medus rasu no balta piekūna krūtīm.

Balts piekūns ir debesu dāvana, mēdza teikt tēvs. Balts vanadzišs mīl gaisa prišumu un saules spīdumu. Esmu redzējusi, kā tēvs ar piekūnu medībās nogalina putnus — tik vienkārši, it kā būtu saņēmis viņu dvēseles atļauju.

— Va piekūns ar i gudars kā cilēks? — es prasiņu tētam.

— Daudz gudrāks kā cilēks, — atbildēja viņš.

— Un arī pūcs? — es gribēju zināt.

— Pūcs i galīgi glupas! — tēvs nobolija acis.

Mēs vispār pulka smējāties agrākos laikos.

Maza būdama, biju ieradusi gulēt diendusu pie tēta krūtīm straujos auļos uz zirga muguras. Mans tētītis nogāja beigts iepriekšvasar nelaimīgās medībās, kad satrūkās barona Magnusa fon der Rekes zirgs.

To nedrīkst skaļi teikt, ka Rekes zirgs nesatrūkās.

Medībās viņi bija sabārušies, pēc tam tētītis meitis Magnusam ar cirvi, bet trāpījis zirgam, un no kakla barona melnajam ērzelim izšļākusies tik augsta asins, kā strūklaka ar vīnu, līdz rumaks, izspļāvis putas reizē ar dzīvību, palicis guļam uz ceļa kā smiltis izlēkusi zivs.

Par to Reke tēti bija licis iekalt ķēdēs un iemest pagrabā.

Medību vanagiem uz galvas mauc caunu cepurītes, kad dodas medībās, — Babe prata tādas šūdināt. Uzmauc ērgļam galvā, kad sēdina uz cimda, lai paliek kā stulbs, citādi acis piekūnam lielas, pa visu seju, un, kad nav cepures galvā, tad medī, kas kust.

Kamdēļ Babe nešūdināja man caunu cepuri?

Tad stāvētu klušu, kad kaitina arāju bērni.

Babī, kā piedod naidu?

Ar mīlestību.

Kā piedod bailes?

Ar mīlestību.

Babī, kā piedod mīlestību?

Ar mīlestību.

Ak, mēs! Nabaga nelgas. Es noskatu sapni — mēs ejam un redzam dārzus.

Bet jūras ūdens nau dzerams!

Ar savu ierašanos šajā pasaulē es apdzēsu mātes dzīvību. Duci gadu vēlāk apdzēšu arī tēva gaismu, jo lūpa man todien pušu un sāpes dara aklu kā piekūnu cepurē. No ganiem nākdama, es skrienu lopiem pa priekšu un auroju pillā kaklā:

— Pap, tu pasak vienreiz, va, par piemēru, tu riktīgi i mans paps? Kāpēc visi par mani teic, ka es i tā utnocierātā Rekes bērs! Kamdēļ tu neizdaries ar to?!

Liesmas pavārdā drebina pa priekšu ielauzies vakarvējš. Man ir pārsista piere, uzpampušā lūpā kā vēcelē rit asinis un dubļi.

Tētis pieceļas un nāk tuvāk. Tad aiziet garām, it kā izietu man cauri.

Vētra aizsper durvis no ārpuses.

Stiernūzi iestājies neparasts kļums, jo Babes ratiņš rimis dūkt. Es pēkšņi saprotu, kā tas varētu būt bijis, kad Āvo apturēja jūru.

— Kād jod pēc tu tā rune, smerdel, taus tēs būt varējs tevi nolādēt, aba viš tevi milē!

Pēc vārdzināšanas pagrabā Reke bija pajēmis tētiņu par savu karietes priekšskrējēju. Kunga nežēlīgi pātagots, tētis bi skrējis savas dzīves pēdējo skrējienu. Tad sabrucis dubļos un barona ziergi ar saviem asajiem pakaviem pārlēkšojuši viņam pāri, izvāzādami pa dubļiem.

No tā visa es atceros tikai raudas pie tēva izmocītā ķermeņa, kad viņš gulēja piedarbā uz zemes, un to, cik silta un salda ir asiņu smaka.

Man bi žēl savas mātes, kam tik jaunam un skaistam bi jānomirst, žēl labā tētiņa, kam postā jāaiziet, žēl Babes — caur vecumu un tādu grūtu noskumšanu Babīts bi sajēmis nāvi, mans pagalam senais, mans vecais ūmams... Mēmās Babes dzīves izglāba viņu no kara un mēra, bet neko neiespēja pret kunga patvaļu.

Pie sava dēla liķa mans ūmamms bi nolādējis Magnusu:

— Ja Babem i atjemts, tad Rekam a vairs neredzēt augļus!

Ar sirdi sajemts, Babīš turpat mira.

**Vecāmāte
beidzot
vērsās tieši
pie Lotes.
— Vai tu
tiešām esi
tik stulba,
ka domā,
ka visas
grāmatas, ko
tu izlasi, arī
saproti?**

— Vecā vaimanpūc, nu pats dabū galu! — Reke bi noteicis, pavēlot vanadznieku apglabāt vienā kapā ar māti un uzvelt akmeni virsū.

Ļaudis brīnējās, galvas grozīdami — va Reke nezina, ka sievietes lāstam akmeni neuzvelsi?

Lāstu taču var uzlikt. Ar tādām lietām nedrīkst jokot!

Un ar savu sirdsapziņu arī ne.

Tagad tas akmens ar katru gadu pienāk Rekēm par soli tuvāk. Un, kad tiks pavisam klāt, tad Jaunpils nodegs.

XXX

Pavasārī ciemos atbrauc Lotes vecāmāte Konstance Ursula ar tanti Kleistu un Krustpils tēvocis.

Vecā stārstiene lika vadāt sevi pa istabām, līdz ieraudzīja Lotes grāmatu skapi. Cik daudz grāmatu esot šajā skapī?

Reke pagriezās pret Loti un saldā balsī apvaicājās:

— Vai nav tiesa, milulīt, tavā bibliotēkā jau ir ap četriem simtiem sējumu?

— Kā? — vecāmāte sāka kliegt. — Tās ir tavas grāmatas, Lote? Kā tev nav kauna! Ja šīs grāmatas kalpo parādei, tad tu esi nelga! Bet, ja tu tās lasi, tu taču esi galīgi jukusi!

— Kā vienas sievietes galva lai spētu aptvert tik daudz grāmatu? — viņa nespēja vien nomierināties. — Miļlais Reke, man jūsu no sirds žēl, ka jums par sievu trāpījusies tāda mulķe. Visas šīs nolādētās grāmatas jāiemet uguni! Es nekad sev nepiedošu, ka mana mazmeita ar izglītību sevi pataisa par apsmieklu un kļūst par tik laba vīra sodību.

— Saki man! — vecāmāte beidzot vērsās tieši pie Lotes. — Vai tu tiešām esi tik stulba, ka domā, ka visas grāmatas, ko tu izlasi, arī saproti?

— Manu cienījamo vecmāmiņ! — atbildēja Lote. — Šeit nav nevienas grāmatas, ko nespētu saprast ikviens, kurš kaut cik vingrinājies domāt.

Vecāmāte salēcās, Krustpils tante gārdi smējās, aba Reke nespēja aplēpt gandarijumu.

Tante Kleista pajēma no plaukta Mozesa Mendelsona *Fedonu*, piebāza to Konstanei Ursulai pie acīm:

— Šis dumiķis ir kritis kārdinājumā un meklē pierādījumus mūsu dvēseles nemirstībai! — viņa teica. — Neretas tēvocis lauzīja galvu gar šo grāmatu un nesaprata tur nenieka!

— Vai tiešām Nikolā lasa tik samaitājošas grāmatas? — nespēja noticēt vecāmāte.

— Viņam tā bija parasta ziņkārība, — taisnojās tante. — Bet Nikolā atšķirībā no jūsu gudrās Lotes nekad nav apgalvojis, ka šo «vācu Sokrātu» saprot!

Krustpils tēvocis tikmēr bi atradis Eilera *Vēstules vācu princesei*:

— Studējot Štrasburgā, es pie viņa noklausījos fizikas kursu, un visi pasniedzēji bija kā sajukuši dēļ strīda par monādēm! Es pats no šīm blēņām nesapratu neko un, lai nesajuktu prātā, atteicos no nejēdzīgā priekšmeta.

Vecā stārstiene sašuta ne pa jokam:
— Kāds kauns man no tevis jāpiedzīvo, Lote! Tā nolādētā pamāte tevi ir padarījusi par pilnīgu idioti!

— Kāpēc tu viņai neuztici rūpes par saimniecību? — viņa jautāja Reķem.

— Es milu savu sievu pārāk stipri, lai liktu nodarboties ar nepatīkamām lietām. Ja saimniekot Lotei nepatīk, lai labprātāk kavējas pie savām grāmatām!

— Tu pats viņu samaitā! — nu vecāmāte uzklieģda Reķem. — Tu nedrīksti būt pret viņu tik iecietīgs!

— Esmu gatavs panest visu ar priecīgu prātu, lai tikai Loti Jaunpili redzētu liksmu un mīlošu, — Reķe taisnojās. — Viņa ir gluži izcila sieviete, un es milu viņu vairāk kā savu dzīvību...

Es redzēju, kā Lote sagriļojās un kodīja nobālušās lūpas. Magnuss ar savu liekulību plosīja viņam sierdi, Lote pati nekad tā nespētu liekuļot milestību un maigumu.

— Ja tu pret savu vīru paliksi tik auksta un viņam vienmēr pretosies, tu nekad nekļūsi mātē! — noskaldīja vecāmāte, soļodama tālāk uz citām istabām.

Reķe smagi nopūtās un sekoja viņām, izliekoties patiesi nospiests pa to, ka viņam nau cerību kļūt tēvam.

Lāb nodom vadīti, radi mocīja Loti līdz vēlam vakaram.

Otrā rītā viņi devās ceļā. Vecā stārstiene stingri noliedza Lotei sarakstīties ar draudzenēm un četras nedēļas apmeklēt vecākus.

— Laulātai sievai jārod pilnīga laime savā vīrā! Jau trešo gadu tu esi precējusies un tev nav bērnu! Kā tas vēl nav apnicis tavam vīram? Tu būtu varējusi viņam dzemdēt vismaz divus bērnus, ja mīlētu viņu uz pusi tik kaislīgi kā savas grāmatas!

— Es jums paklausu ar asiņojošu sirdi, — Lote atbildēja ar skatienu dubļos. — Bet, ja nedrīkstu lasīt pilnīgi nemaz, tad šajā tukšajā pilī es sajukšu prātā.

Vecāmāte pastiepa savu pātegu un pacēla ar to Lotes zodu uz augšu. Viņu skatieni sadūrās.

Lēni un pieklājīgi Lote runāja ar Konstanci, lēni un kārsti zem plāno, balto ādu trīsēja viņai žokļu muskuļi:

— Tādēļ, izglītojot savu dvēseli, es lasīšu tieši tik daudz, lai spētu izturēt dzīvi, kāda tā būdama!

Karietes durvis aizcirtās.

Vecā vējragana iespēra pa karietes sienu, un kučiers uzšāva ziēgim.

Pagalumā vēl labu brīdi atbalsojās pakavu klaksti, tad ūdenspils akal palika tukšs un kluss kā kapes.

— Cik savādā veidā dvēsele iedarbojas uz ķermeni, — Lote domīgi noteica, pacēlusī acis uz debesīm. — Paldies Tev, Dievs, ka pat visgarākā dzīve ir tikai tāds nieks salīdzinājumā ar mūžību!

xxx

Mārtiņa mēneša sākumā man bi uzdots noaust liķautu Reķem.

Pati pieteicos to uz Annes muižu nogādāt.

Kuldamiēs pa alkšņiem noaugušo, salnas klāto stīgu, kur uz kritušām lapām viērs jēlās zemes pelēcīšam bieži izslidēja kājas, es nodomāju, ka dzīve i kā šis taks! Ainas, ko prāts iepriekš parāda, dzīve piepilda, bet iztēlotais reti sakrīt a to, ko pieredzam a savu miesu. Vienmēr tur i vēl kaut kas cits, kad tu ierodies ar visu augumu. Garu gadu mellos murgos es bi alcis Reķem bēres, sapņojis un iztēlojies, aba nekad nebūtu iedomājies, ka tas notiks tā!

Va, pa piemēru — Babes dziesmas i mācījuši mani, un es it kā zinu, ka mātes glāsts i silts, bet man nekad nau bijis iespējas to izjust uz savas ādas.

Annes muižā nonācis, es gā pie viņa iekšā. Viš bi nolikts Stiernūzē uz galda, sulainis rādīja gaismu. Reķem bi skarbs, gluds ģimis, kā kad nemaz nebūtu nodzīvāts. Vanaga deguns augstu virs sejas, asi vaigu kauli un rupi bārzdas rugāji. Viņa grimases neko par viņu neizdos un paliks noslēpums, kas beigu galā aiznesa viņa dvēseli — eņģelis vai jupis.

Liēlais mežoni, ko visu tu mums nodarīji?!

Dievs, Tu ņēmi rokā šo derdzīgo ieroci, lai vērstu mūs labākus?

Va, pa piemēru, bez visa tā es Tev nebūtu gana laba?

Liķa kambarē šķita vēl saltāks kā ārā, tīri stindzinošs drēgnums, un es rikojos ātri. Manis austais liķauts bi pelēks un rupš lins ar retiēm, ielasītiem gaišiem lāsumiem, tāds kā Reķe pats.

Izvilku no azotes viņa tumšzilo kabatas lakatu un ieburzīju sajūā. Pieskāriens aukstajai rokai bi tik ledains! No tā izsala dvēselei cauri.

Ātri atkāpos, krustus mezdama.

Dieva priekšā tu bi sūds un maza biška, teiktu Babe, lai Tas Kungs zina par tevi un tavu tiesas dienu!

Ārā itin viegli piepulcējos dzimtsļaudīm, šī zeme mani neatgrūdis nekad. Mēs, kuri neskatāmies cits citam acis, tikai uz zemi, uz mello zemi vien. Un mums ne druskas nav žēl.

— Sprediķis pie liķa pārvešanas tā nelaiķa cieniņa dzimtskunga George Peter Magnus v. D. Recke, — sāk mācītājs. — Kas Jaunpili etc. valdījis, 56 gadus ir trīs mēnešus vecs būdams, Jelgavā nomiris un savā dzimtsbaznīcīņā Annes muižā tagad glabāts top priekš visiem viņa sapulcinātiem dzimtsļaudīm, tai 21. dienā Mārtiņa mēneša 1795. turēts...

Zem liķa stingajām plaukstām novembra pelēkumā staroja mēļa maliņa.

Man patīk lins. Tik ciets, stīvs un viegli aužams sākumā! Tik maigs un mīlīgs, kad laika novelēts, nomazgāts.

Dzīvē — vēss, nāvē — silts.

Mana tēva rokā manis austais lina kabatas lakats. ■

Vanaga deguns augstu virs sejas, asi vaigu kauli un rupi bārzdas rugāji. Viņa grimases neko par viņu neizdos un paliks noslēpums

Džena Andersone

Plaukstu laiviņas acīm priekšā

Stāsts

Džena Andersone ir latviešu rakstniece, juristes darbā iepazinusi Tuvo Austrumu valstu problemātiku. Mācījusies Literārās akadēmijas prozas meistardarbnīcā. Pirmais stāstu krājums *Dadži* (2021) bija nominēts Latvijas Literatūras gada balvai kategorijā *Spilgtākā debija*, ieguva arī Egona Līva piemiņas balvas *Krasta ļaudis 2022* speciālbavu. Pēc nesen klajā laistā otrā krājuma *Sainis* (2022) jau top trešā grāmata.

No sprādziena viņa saplīst akvārija stikls, un zivs nobeidzas jau pirmajās minūtēs. Kopā ar ūdeni viņa nonāk tajā pasaules daļā, ko apdzīvo cilvēki un tiem līdzīgās būtnes. Pirms uzraudze saķer mani aiz rokas un mēs skriešus metamies uz izeju, pamanu čusku, kura pēkšņajā haosā izbēgusi no terārija un dodas prom nezināmajā. Visticamāk, čūskai šķiet, ka sākusies zemestrīce. Tā laikam domā arī bēglu nometnes uzraudze, kura varbūt nemaz nav uzraudze, jo tikai tagad pamanu, ka mugurā viņai balts kreklis ar lielu sarkanā krusta zīmi uz muguras. Viņa ir satraukta. Svešā valoda skan strauji un saraustīti. Atsevišķi vārdi izklausās kā vara traukā birstošu rīsa graudiņu džinkstoņa.

Es protu atšķirt zemestrīci no tirgus laukumā sarīkota sprādziena vai karalaika bumbu dārdiem. Taču te nevienu tas neinteresē, cilvēki panikā skrien, grūzdami cits citu malā, sabradādami paklupušos. Saprotu, ka tagad labāk palikt uz vietas, paslēpties kādā kaktā. Tomēr sievietē turpina raut mani aiz rokas un nesaprot, kāpēc es pretojos. Viņas āda ir pavisam balta. Viņa nav pieradusi pie šādiem trokšņiem, tos neatšķir un vēl nezina, ka cilvēkiem līdzīgās būtnes mēdz kaut ko spridzināt arī tāpat vien.

Negribīgi ļaujies baltās sievietes uzstājībai. Tobrīd es vēl nezinu, ka sprādzienu nometnē sarīkojuši tie, kurus nolemts nelaist tālāk un sūtīt atpakaļ uz dzimteni. Nezinu arī to, ka vīrietis, kurš kopš ierašanās šeit lika man viņu saukt par tēvu, nupat ir gājis bojā. Nejauši, pavisam nejauši ir sabrukusi tā vienīgā vecās noliktavas siena, kuras galā viņš ar vēl dažiem ceļabiedriem gāja smēķēt. Tur esot stiprākais telefona signāls, citur neesot tik labas zonas. Taču siena nu ir sagrūvusi, apro-

kot visus zvanīt un pipēt gribētājus.

Es vēl nezinu, ka sieviete, kura liek sevi saukt par māti, kopā ar citiem līdzbraucējiem no mūsu grupas un saviem istajiem bērniem jau kāpj nākamajā pārvadātāju mašīnā. Viņa mani negaidīs un nemeklēs. Norakstīs mani zaudējumos, kā visu citu, kas zudis pēdējo mēnešu laikā, kopš viņai izdevies bēgt no nerimstošu sprādzienu pušķiem pārklātās zemes. Kā visu, kas jebkad piedrējis un par ko jebkad sapņots. Kā to, kurš tagad ir tik nejēdzīgi un tik nejauši aprakts zem noliktavas drupām šajā tranzitvalstī.

Nojaušu, ka nesu zaudējumus kopš laika gala. Sieviete un vīrietis ir samaksājuši par mani cilvēku tirgonim un aizlieguši man runāt, jo es neprotu viņu valodu. «Tēvs» un «māte» man jāsaka svešā, nezināmā mēlē. Ja to aizmirstu, par katru dzimtajā valodā pateikto vārdu es saņemu sitienu. Saņēmu. Pagaidām vēl nezinu, ka turpmāk viss atkal būs citādi.

Nezinu, kāpēc esmu viņiem vajadzīga. Nesaprotu, kāpēc viņi velk mani līdzī neskaitāmos pārbraucienos, maksādami daļu par vietu pārvadātāju furgonos. Es par to nedomāju. Vecmamma iemācīja man nedomāt par lietām, ko nevar saņemt. Par lietām, ko nevar sev izskaidrot, nevajag domāt, viņa teica.

Neesmu pārliecināta, ka vecmamma zināja kaut ko par orgānu donoriem, par tādām lietām mēs nerunājām.

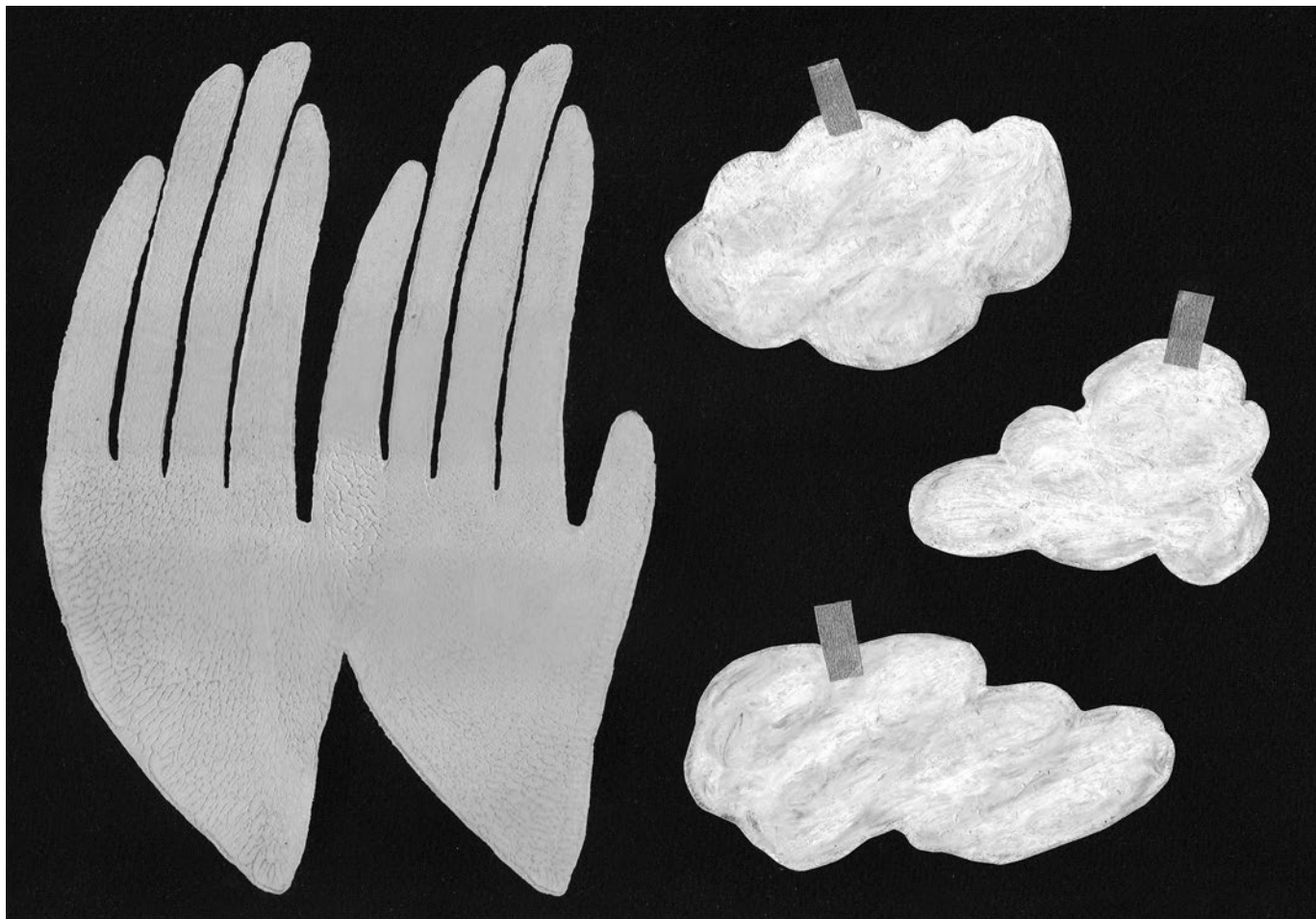
Nezinu, kāpēc pārvadātāji bez vecākiem palikušos bērnus sauc par lego konstruktoriem. Manā pasaulē nav šādu vārdu, un es nesaprotu to nozīmi.

Es vēl nezinu, ka patvērums ir brīvība no bailēm, jo nezinu, kas tā brīvība īsti ir. Tur, kur piedzimu, sievietes un bērni parasti kādam pieder, bet ēdiens un patvērums ne vienmēr nozīmē mieru. Robeža starp drošo un nedrošo ir tik mānīga kā fatamorgāna.

Neatceros savus istos vecākus, manā prātā mīt tikai vecmamma. Viņa ir ievīstījusies tumšzilā lakaķē, seja krunkaina un ļoti kustīga. Viņa dzied valodā, pavisam citādā nekā jebkas, ko esmu dzirdējusi. Vecmammā balss skan žēlīgi stiepti, brīžiem tā aizlūst, bet es gribētu, lai viņa dzied mūžīgi. Paslēptos vecmammā balsī kā alā, bēgot no lietus. Varu aizvērt acis un ļauties listošajai skaņai, kas, līdzīgi pasargājošam ūdenskritumam, atdala mani no ārpusaules ar savu nepārvaramo sienu.

Vecmammā rokas ir tumšbrūnas, sastrādātas un cietas kā laivas dēļi. Ar tām viņa sargā mani no dzīves, kas uzglūn no visurienes, tīkodama ielīst caur lupatdeķu durvīm mūsu kleķa būdā ar zemajiem griestiem. Es jūtos droši, vecmammā mugura sargā mani līdzīgi vairogam. Manās atmiņās nav drošākas vietas par šo kleķa būdiņu. Manā pasaulē nemaz nav ļaunuma, līdz ierodas cilvēkiem līdzīgie, atnesdami mežonīgu troksni un karstumu.

Ilustrācija — Dārta Sidere

Mums nākas bēgt prom, pamest mitekli un slēpties laukā aiz pauguriem. Vecmamma sedz man pāri savus raupjos deķus, un es guļu ar seju smiltis, piespiedusies viņai pie sāna, un atkal sajūtos droši. Viņa liek aizvērt ausis, cieši pieplakt pie zemes un dziedāt pie sevis a-a-a un e-e-e.

— Tas viss nenotiek ar tevi, tas viss nav pa īstam, tas viss nav ar tevi, — viņa nebeidz atkārtot man pie auss.

Es mēģinu dungot a-a-a un e-e-e, taču trokšņi ap mums brīžiem ir pārāk stipri. Tad vecmamma rauj mani kājās, un mēs skrienam uz kalniem. Skaņas pieklust, palēninām soli. Vecmamma aizliedz skatīties uz zemi.

— Veries uz debesīm un mākoņiem, — viņa stingri nosaka. — Iedomājies, ka tu slēpies tur.

— Bet ja būs tumšs? Ja mākoņu nakti nebūs? — es spītējos.

— Tad dari tā, — viņa nometas pie manis uz ceļiem un aizliek priekšā manām acīm savas mazās, cietās plaukstas.

— Tā kā laiviņas, — lūkojos sakļauto delnu radītajā pustumsā.

— Kā laiviņas, — viņa skatās spožajā saulē, piemēgusi acis. — Zem tām vienmēr var slēpties.

Mēs tā arī neatgriezāties mājās. Katru dienu ceļamies pirms saules un ejam tālāk. Kādu ritu es pamostos, bet vecmamma vairs ne. Viņa paliek guļam klinšainajā zemē. Es sēžu blakus un

gaidu. Tik ilgi, līdz mūs atrod cilvēkiem līdzīgās būtnes un aizved mani prom.

No tā brīža visa mana dzīve kļūst par nebeidzamu kustību uz priekšu. Mašīnas, furgoni, piekabes, trokšņi, sprādzieni, smiltis, bads. Visapkārt ir daudz cilvēku un tiem līdzīgo būtņu. Visi kaut kur dodas. Laiku pa laikam nonāku vietās, kur ir arī citi bērni mazākos vai lielākos pulkos. Viņi runā citās valodās vai nerunā nemaz. Ar tiem, kuri daudz runā, mēdz kaut kas notikt. Tāpēc es nebilstu ne pušplēsta vārda un visbiežāk sēžu, salikusi priekšā acīm plaukstas. Cieši saspiežu pirkstus citu pie cita, aizveru acis un iztēlojos, ka redzu debesis un mākoņus. Esmu patvērumā vecmamma plaukstā, aizliktā priekšā manām acīm.

Arī tagad es vislabprātāk apsēstos stūrī un paslēptos zem plaukstu laiviņām, taču pamanu, ka baltā sieviete ir sākusi raudāt. Laikam no bailēm. Viņas acis atspoguļojas dzīvības trauslums. Apziņas šaurā laipiņa, kas sola kaut ko starp pārliecību un paļāvību par ložu necaurīdīgu stiklu starp plāno, balto ādu un apkārtējo pasauli, ir sabirzusi sikos puteklišos, kuri aizvien no jauna uzvirto gaisā no katra mazākā trokšņa.

Sieviete beidzot padodas, atlaiž manu roku un noslīgst zemē pie sienas. Apstājos blakus. Viņas asaras kļuvušas mēmas, un mēs brīdi skatāmies viena otrā. Tad es paņemu viņas delnas, sa-

lieku tās kopā. Viņa nesaprot. Parādu, kā jādara. Sieviete ieraudas skaļāk un cieši mani apskauj. Es aizveru acis un zinu — tas viss nenotiek ar mani. ■

Bumba

Stāsts

■■■■■■ — No de-be-sīm no-kri-ta o-la, lie-las un mel-nas a-cis tā bo-la, ma-ni vai te-vi nemt li-dzi tā so-la! Bai-lēs ro-kas lai trīc! Mel-na-jai o-lai ej līdz! Tu! — izsakot pēdējo zilbi, Marko liksmi, no visa spēka iesvieda man ar bumbu pa vēderu.

Mēs spēlējām desmitniekus — skaitījām pan-tiņus, pamišus metot bumbu pret sienu vai otru spēlētāju. Kurš nebija gana uzmanīgs un bumbu nenokēra, dabūja vienu soda punktu. Zaudēja tas, kurš pirmais savāca desmitu.

Šo spēli varēja spēlēt bezgalīgi, un tā bija viena no retajām, kurā pietika ar diviem dalībniekiem. Pilsētiņā nebija citu mūsu vecuma bērnu, tikai mēs ar Marko. Un meitenes neskaitījās.

Vasara bija sākusies negaidīti labi, jo Marko no tēvoča dāvanā saņēma bumbu. Tā tika atsūtīta no ārzemēm, šī brīnišķīgā, lieliskā bumba. Tā nebija parastā gumijniece, ar kādām sākumskolā spēlēja visi knauķi, bet Siālkotā ražota, vienreizēji laba, īstas ādas futbola bumba ar melniem piecstūriem un baltiem sešstūriem.

Mūsu gumijas bumbu nesen bija pārkodis kaimiņu suns, bet jaunai naudas nebija, tāpēc šī bija kā debesu dāvana, kas nāca par to vien, ka Marko pārnesa mājās labu otrās klases liecību — bez neviena trijnieka. Marko vecāki bija miruši, tāpēc tante un tēvocis, kas viņu audzināja, loloja zēnu kā tādu kroņprinci.

Mani nedaudz kaitināja Marko centība. Es biju gadu vecāks, nupat pabeidzis trešo klasi, un liecībā bez trijniekiem iztikt nespēju. Skola man nepatika, ar katru nākamo gadu tā kļuva aizvien grūtāk paciešama. Tāpēc Marko sajūsma par mācībām reizēm tracināja. Šķita, viņš to dara tišām, lai mani kaitinātu.

Taču Marko bija mans vienīgais draugs, un es pacietu gan teicamnieka būšanu, gan viņa lieļišanos ar saņemto dāvanu. Pirmās dienas viņš bumbu bija iespiedis padusē un neļāva man tai pieskarties, kamēr nebiju nomazgājis rokas. Trešajā dienā sāka mest bumbu pret sienu, tad arī pret zemi, un pēc tam mēs jau spēlējām futbo-

lu pļaviņā pie izgāztuves augu dienu līdz pat tumsai. Marko tante un mana mamma varēja izkliegties līdz aizsmakumam, bet nespēja iedabūt mūs atpakaļ mājās.

Mēs būsim kā Pelē! Nē, kā Maradona! Nē, kā Pelē! Mēs noteikti brauksim uz Spāniju! Vai Brazīliju! Jā! Tikai jātiek galā ar skolu, un tad gan! Tā mēs klaigājām.

Centāmiēs pārspēt viens otru meistarībā atstis bumbu ar galvu vai sist to uz purngala vai ceļgala pēc iespējas ilgāk. Mums bija jāiemācās visi triki un paņēmieni, ko televizorā bijām redzējuši darām istos futbolistus. Vingrinājāmiem stundām ilgi un nemaz nenogurām.

Marko tēvocis nebija mums uzdāvinājis bumbu. Viņš bija uzdāvinājis sapni! Sapni reiz spēlēt pasaules labākajā futbola komandā. Tā gan.

Bija vasaras vidus, mēs sitām bumbu jau ceturto stundu pēc kārtas. Karstums tikai pieņēmas spēkā, un saule atnāca arī līdz zemes pleķītim, kas atradās starp ķieģeļu māju un malkas šķūņiem un kur no rīta līdz priekšpusdienai varēja spārdīt bumbu. Te nebija jāuzmanās logu dēļ, garām nestaigāja ziņkārīgie, un arī skuķi nelida lūrēt, ko mēs šeit darām.

Taču šodien saule te iegriezās agrāk, pārvēršot mūsu pavēni istā tuksnesī.

— Vairāk nevaru, pārāk karsts! — es izdvesu, saķerdams ar abām rokām sakarsušo bumbu, kas no Marko metiena bija sāpīgi pielīmējusies man pie vēdera. — Ejam citur!

— Nuņņa! — Marko sašķobīja seju.

Viņš bija galvastiesu isāks par mani, gatavais punduris, taču lamājās rupjāk par mūsu skolas divtutes strādniecēm, kad pa kluso no koptalda čiepām maizi, ko viņas bija paredzējušas pievākt sev.

— Pats tāds! — centos neizrādīt, cik nomocijies patiesībā jutos.

Marko paņēma bumbu, pasita sev padusē un sāka dungot.

— ... te-vi li-dz... so-la! Bai-lēs ro-kas trīc! Mel-nai o-lai ej tu līdz... — viņš palēkdamiem virzijās uz iekšpagalmu.

Tagad ēna bija šeit, pagalma pusē, kur mēs parasti centāmiēs neuzturēties, jo te visiem bijām kā uz delnas. Mūs varēja sasaukt pašā nepiemērotākajā brīdī. Tomēr tveices dēļ vajadzēja paciesties šepat pavēni, kur mēs nedrīkstējām spēlēt desmitniekus, jo būkššošie trokšņi kaimiņus darīja nervozus.

Par laimi, pagalms bija tukšs. Nolēmām trenēties atsitienos uz purngala. Marko noturēja līdz četrpadsmit, tad bumba tomēr nokrita smiltīs.

— Fū! — viņš nospļāvās.

Gribēju viņu pārspēt — tikt vismaz līdz piecpadsmit. Vienreiz man bija pat astoņpadsmit. Pieci, seši, septiņi... centos sist lēnītēm, bez lieka spēka. Deviņi, desmit, vienpadsmit, tfu! Gandrīz nokrita, pēdējā brīdī ar otru kāju saglābu situāciju. Divpadsmit, trīspadsmit... Tad man

Man bija bail, ka kurlais vecis mūs tūlīt nogrābs, un neviens nezina, kas notiks pēc tam

samisējās, un bumbai pēc sekundes neglābjami bija jākrīt zemē. To nedrīkstēju pieļaut!

Galvā man kaut kas aizsvilās, un uz četrpadsmit no visa spēka uzbliezu ar labās pēdas virspusi pa bumbu. Paātrinājums bija pamatīgs. Bumba mainīja trajektoriju un pacēlās nevis taisni uz augšu, bet gan slīpi, un kā liela melnbalta lode slaiki aizlidoja pāri pagalmam. Izbīli aizmūrēju elpu, Marko nosēcās. Bumba eleganti un bez trokšņa ielidoja pirmā stāva dzīvokļa atvērtajā logā. Taisni iekšā vecā, kurlā Amroja istabā.

Mūsu acis Amrojs bija simtgadīgs vecis, kurš uz ielas iznāca pavisam reti, bet dažreiz bija redzams pie loga barojam zvirbuļus un baložus.

Abi ar Marko stāvējām kā sastinguši. Gaidījām, ka tūlīt pie loga pienāks dzīvokļa saimnieks un mūs pamatīgi izlamās. Pagāja vairākas minūtes, neviens nenāca.

Marko atguvās pirmais.

— Labi, ka neizdauzīji stiklu! — viņš uzsita man pa plecu. — Ejam skatīties!

— Pagaidi! — jutu, kā satraukums aizsprosto kaklu.

— Tu pakāsi manu bumbu! Tā ka — uz priekšu! — Marko nikni nodzalkstīja ar acīm.

Jutos vainīgs un sapratu, ka izlocīties neizdosies. Mums bija uz stingrāko aizliegts iet svešās mājās, kāpņu telpās, pagrabos, bēniņos, šķūņos un citās interesantajās vietās. Bailīgi pametu acis uz sava dzīvokļa logiem, bet mammu tur nemānīju.

Svešā kāpņu telpa bija vēsa un savādi smakoja. Pirmajā stāvā valdīja klusums, no augšējiem dzīvokļiem nāca apslāpētas skaņas. Kaut kur skanēja radio, cilvēki sarunājās, bārās, smējās, raudāja zīdains, svilpa tējkanna, vauksšķēja suns, klaudzēja durvis, šķindēja trauki. Tam visam nebija nekāda sakara ar mums. Apjukuši mēs stāvējām pie nobružātām durvīm, uz kurām bija piestiprināta necila plāksnīte «Roberts Fridrihs Amrojs».

Nedroši piespiedu pie durvīm ausi un centos sadzirdēt, kas notiek otrpus tām. Taču bija tikai klusums. Marko arī mirkli paklausījās, tad pakasīja galvu un piesardzīgi nospieda durvju rokturi. Durvis bija vaļā.

Mūsu skatam atklājās neliels gaitenis, kura galā bija vēl vienas durvis, acimredzot uz istabu. Bažīgi pārlaidu skatienu telpai. Nekā cita, izņemot drēbju pakaramo statīvu, uz kura bija uzkārtā tumšbrūna žakete, un vecu, vientuļu kurpju pāri uz grīdas, tur nebija. Jautājoši uzlūkoju Marko. Viņš pamāja ar galvu, mudinādams iet iekšā. Kamēr minstinājos, Marko no mugurpuses mani pagrūda, un es gandrīz četrpāpus iekritu Amroja dzīvoklī. Sirds dauzījās kā negudra. Man bija bail, ka kurlais vecis mūs tūlīt nogrābs, un neviens nezina, kas notiks pēc tam.

Ari Marko ienāca gaitenī. Gribēju pagrūst viņu malā un skriet ārā, taču tās būtu beigas mūsu draudzībai. Tāpēc tricošām kājām paliku stāvam

un rīstijos pats savās bailēs. Iedomājos arī, kādu brāzienu dabūšu, ja māte uzzinās par šo mūsu izgājieni.

— Taisi vaļā! — Marko iešņāca man ausī. — Tikai klusām...

— Pagaidi... — lūdzoši novilku.

Tad paspēru soli tuvāk pienbalti stiklotajām durvīm. Tās atvērās bez trokšņa un ievada saules piekarsētā virtuvē, kur neviens nebija. Gan virtuves galds, gan trīskāju taburete, gan visa palodze bija aplāta ar saplaisājušu un nosmulētu vaskadrānu — tāda pati sarkani rūtaina vaskadrāna bija manās mājās, tikai daudz jaunāka un tīrāka.

Dzīvokļa vienīgajā istabā nelāgi oda pēc sliktas tabakas un nabadzības. Lielais logs bija aizsegts ar purvaini zaļu, netīru aizkaru. Otrs logs, pa kuru istabā bija ielidojusi mūsu bumba, joprojām bija līdz galam vaļā. Istabas sienas klāja nodzeltējušas un apdriskātas tapetes, brūnā grīdas krāsa bija nolupusi. Pie griestiem karājās nespodra, mušu noraibināta spuldzīte.

Vienā telpas stūrī melnēja milzīgs trīsdurvju skapis, bet kaktā pie loga griņojās prāvs galds, nokrauts ar vecām avīzēm, lupatām, papīriem, zāļu kārbīnām un citām parpalām. Turpat atradās izbalējis smilškrāsas klubkrēsls, kuram no parocņiem ārā lida pildījums. Istabas vidū, tuvāk gala sienai, stāvēja augsta dzelzs gulta, pārklāta ar melnu, noplisušu segu. Uz tās kāds gulēja. Droši vien Amrojs. Gultas kājgali atradās aizslietnis, bet uz koka krēsla bija novietota liela alumīnija mutesbļoda. Netirajā ūdeni peldēja beigtas mušas. Aizmūrējis elpu, pastiepos uz pirkstgaliem, lai saprastu, vai gulētājs ir aizmīdījis vai ne, taču no attāluma nevarēju saskatīt.

Marko rādīja, ka futbolbumba paripojusi zem gultas. Sikais kverplis! Viņam būtu daudz vienkāršāk parāpot zem gultas, taču viņš to nedarīs. Gaidīs uz mani.

Uzmanīgi liku soli aiz soļa, klusām tuvojos gultai. Marko man sekoja.

Amrojs kā izdēdējis rēgs gulēja uz muguras pavisam taisns un nekustīgs, rokas salicis krustām pāri šaurajām krūtīm. Viņa ģērbs bija sadzeltējis kreklis, cieši aizpogāts līdz pat zodam, un melnas bikses, no kurām ārā rēgojās pelēcīgas pēdas. Āda uz viņa kaulainajām delnām bija zilgana. Gulošā seja — sakrunkojusies kā murskulī saburzīta lapa. Uz vaigiem un zoda bija izdīguši sirmi bārdas rugāji, izskatījās, ka visa seja ir noklāta ar sāls un piparu maisījumu. Acis cieši aizvērtas, deguns slējās gaisā spīcs un izkaltis. Amroja ausis atgādināja pie galvaskausa cieši pielīmētus, no izbalējušām tapetēm izgrieztus astotniekus. Piere bija aplipusi ar sirmu matu lēkšķēm. Cieši sakniebtās lūpas vairs pat nebija redzamas, tās izskatījās kā pelēka, ar zīmuli novilkta līnija.

Centos saprast, vai Amrojs elpo, un pagāju vēl soli uz priekšu.

— Varbūt tu viņu nosīti ar bumbu? — Marko nočukstēja.

Vēderā man kaut kas sažņaudzās.
— Jā, trāpīji pa galvu, un viss, — Marko turpināja. — Beigts uz vietas!

— Viņš nav beigts, — atšņācu preti.

— Ir gan, — Marko iespītējās.

Es stāvēju un nezināju, ko iesākt.

— Velc taču ārā bumbu! — Marko dvesa man aiz muguras.

Man bija bail mesties četrpāpus un list zem gultas.

— Nebaidies! Viņš ir miris. Tu papurini viņu! — Marko nerimās, un man kļuva vēl baisāk.

Kādu brīdi abi stāvējām un raudzījāmies uz nekustīgo ķermeni gultā. Nez no kurienes uzradās zilmelna, gaļīga muša. Tā nolaidās uz Amroja pieres un sāka rāpot šurpu turpu. Marko uzvarošī uz mani paskatījās.

— Es teicu! — viņš čukstēja. — Tūlīt tā ielīdīs viņam degunā.

Pieliecos un jau gribēju rāpot pakaļ bumbai, kad noklaudzēja ārdurvis un dzīvokli kāds ienāca. Zibenīgi paspruku zem gultas. Tikpat ātri nodipēja Marko kājas. Redzēju, ka viņš paslēpjas aiz aizslietņa.

Aizturēju elpu un gaidīju. No sākuma dzirdēju pieklusinātus soļus, tad priekšnamā redzēju vīrieša kājas tumšpelēkās biksēs, ieautas neglītās, melnās korpēs. Uz brīdi man kļuva pavisam baisi. Taču kājas istabā pat neienāca, pa šauro gaiteņi tās devās uz virtuvi. Tur bija dzirdama papīru čaukstēšana, somas aizdares klikšķi. Pēc brīža noklaudzēja ārdurvis, un kājas bija prom.

Turpināju gulēt zem gultas kā paralizēts, kaut man ļoti vajadzēja uz tualeti. No sava slēpņa izlida Marko. Redzēju viņa caurās sandales bailīgi šļūcam pa netiro grīdu.

— Lien ārā! — Marko čukstēja. — Viņš ir prom!

Brīdi nogaidīju, tad negribīgi izrausos no pagultes.

— Tas bija pastnieks! — Marko paziņoja.

— Ko viņš te darīja? Nospēra kaut ko, vai?

— Tā sanāk, — Marko secināja. — Kaut ko virtuvē paņēma. Nevarēju saskatīt, bet kaut ko viņš darīja pie galda.

— Jociģi, viņš pat nepasauca Amroju vārdā, ne teica ne labdien, vispār neko... — skatījies te uz Marko sasarkušo ģīmi, te uz Amroja nekustīgo augumu.

— Kālab lai viņš to darītu? Tu jocīgs? Visi zina, ka Amrojs bija kurls! Bet pastnieks ir īsts blēdis, viņš te kaut ko nospēra!

— Tu gribēji teikt — ir kurls! — izlaboju Marko.

— Nē, bija! Amrojs ir mironis! Tu taču nedomā, ka viņš tagad tikai guļ? — Marko skatījās uz mani kā uz jukušo. — Pastnieks tik droši ieslāja virtuvē un pēc tam notinās. Simt punkti, viņš arī zina, ka ar Amroju ir cauri!

— Nerunā tā! — kļuva nikns. — Ejam prom! Man vajag uz tualeti.

— Pagaidi! — Marko iecirtās. — Mums jāpaskatās virtuvē. Jāredz, ko viņš tur varēja paņemt.

— Ej tu galīgi! Netaisos neko skatīties!

— Tā arī pasaki, ka tev bail! — Marko sprēgāja.

— Jā! Man ir bail! Un? — cirtu preti. — Man pie kājas, ko tu domā!

Marko blenza mani caur pieri kā satrakoļies bullēns.

— Nebaidies, — viņš mainīja taktiku. — Amrojs ir miris un neko vairs nevar izdarīt.

— Tu neesi riktīgs. Viņš vienkārši guļ, un, pat ja būtu miris, tas tāpat būtu kaut kā nepareizi.

— Muļķības! Ejam! — Marko mierīgi devās uz virtuvi.

Paskatījos uz Amroju, kurš gulēja tādā pašā nemainīgā pozā kā pirms. Pa viņa seju jau staigāja divas mušas. Gribēju pieskarties viņa plecām, taču nevarēju saņemt.

Uz virtuves galda gulēja aploksnē.

— Vēstule! — Marko to paķēra un vicināja gaisā. — Pastnieks to te nolika. Ir nu gan stulbenis.

— Liec nost! — centos izraut vēstuli viņam no rokām.

— Nē, paskatīsimies, kas tur rakstīts! — Marko palēca sāņus.

— Tu ko? Nedrīkst lasīt miroņu vēstules! — prātoju, kā viņam aploksnī atņemt.

— Kāpēc? — Marko apstulba. — Un vispār tā nav nekāda miroņu vēstule! Tas, kurš to rakstīja, jau nedomāja, ka raksta mironim, vai ne?

— Liec nost!

— Darām tā — tu atplēsīsi aploksnī, bet es nolasīšu vēstuli.

— Ja tu tik ļoti gribi to lasīt, tad ņem vēstuli un ejam prom.

— Nē, vēstule jālasa šeit, lai Amrojs dzird arī miris. Vēstule taču domāta viņam, — Marko uzstāja.

— Man jāiet, man vajag uz...

— Bailulis!

— Pats tāds!

Bija īstais brīdis laisties lapās, taču es nevarēju pieļaut, ka Marko, būdams īsts sikaļa un zaļknābis, izrādās drosmīgāks par mani. Sašķobīju visdusmīgāko no savām grimasēm: — Nu tad lasi! Bet ātri! Man vajag uz tualeti!

Marko sāka plēst vaļā aploksnī. Piepeši izdzirdēju mammas balsi saucam mani pusdienās. Saļodzījās ceļgali. Droši vien viņa ir izliekusies pa augšējā stāva logu un skatās uz visām pusēm, pūlēdamās mani ieraudzīt starp ābelēm, jasmīnkūriem un šķūņiem.

— Harold! Haaa-roooold! — māte skandēja.

Stāvēju kā pārakmeņojies.

— Viss! Es ilgāk nevaru! Jāiet, man būs nepatikšanas! — čukstēju.

— Ātri izlasām, un miers! — Marko vēl tielējās.

— Nē! — metos ārā no dzīvokļa.

Marko nometa vēstuli uz galda un pārskaities kā pūķis man sekoja.

Bailīgi palūrēju ārā no kāpņu telpas. Mammu vairs nedzirdēju. Laikam viņa bija aizgājusi mani saukt no lielās istabas loga, kurš iziet uz

**Nebaidies!
Viņš ir miris.
Tu papurini
viņu! —
Marko
nerimās**

mājas otru pusi. Man kļuva mammas žēl. Viņa allaž par mani baiļojās. Nekā cita, izņemot mani, mammai nebija. Tā viņa man bieži mēdza teikt.

Skriešus metos pāri pagalmam. Pie šķūņiem Marko mani panāca, abi aizelsušies nosligām zemē.

— Mēs aizmirsām bumbu, — es paskatījos uz Marko.

— Tu aizmirsi! — Marko indīgi nošņāca. — Tevis dēļ nepaņēmu arī vēstuli...

— Pēc tam paņemsim. Man tagad jāiet.

— Šodien tāpat vairs nesanāks! Drīz visi nāks mājās no saviem dārziem, te būs pilns ar cilvēkiem.

— Rīt no rīta deviņos, — pietrausos kājās. — Sarunāts?

Marko neatbildēja, tikai nospļāvās sausajās smiltīs, piecēlās un savās noplīsušajās sandalēs aizsteberēja uz mājām.

Izdzirdēju mammas saucienu. Vienlaikus sajuto gan vainīgs, gan atvieglots.

***

Nākamajā rītā jau pirms deviņiem izlavījies no mājām. Marko gaidīja mani zem vecās papeles drūmā noskaņā.

— Redzi? — viņš pamāja ar galvu uz Amroja logu pusi. — Tas viss tevis dēļ!

Ieraudzīju, ka Amroja dzīvokļa logi ir ciet. Kāds tos bija aizvēris.

— Varbūt vējš? — cerīgi iejautājos. — Vajag pārbaudīt.

Mēs sadabūjām jasmīnu vicas un tēlojām bruņiniekus. It kā paukodamies neuzkritoši aizlēkājām līdz Amroja logiem. Kad visas kaimiņu acis, kas varbūt mūs vēroja, bija apradušas ar mūsu klātbūtni pagalmā, ar garāko vicu sākām bikstīt Amroja virtuves loga rāmi. Taču jasmīna zars liecās, un mēs isti netikām gudri, vai logs ir ciet vai tikai pievērts. Tad nošķinām vienu garāku zaru un izlikāmies, ka spēlējam šķēpmešanu, līdz grūdu ar to pa rāmi no visa spēka. Taču logs bija ciet.

Marko sašļuka. Lēnām sāku lavīties uz Amroja nama ieejas pusi, Marko man sekoja. Iešmaucām smakojošajā kāpnu telpā. Lai pārbaudītu, vai tiešām mūs neviens neredz, uzdiebām līdz trešajam stāvam un nogaidījām. Bet viss bija mierīgi.

Tad noskrējām lejā, apstājāmies pie pastkastēm. Atkal klausījāmies, vai neviens negrasās iznākt no kāda dzīvokļa. Bija dzirdami tie paši ikdienišķie trokšņi. Marko paspidināja ar kabatas lukturīti pastkastēs, bet tās bija tukšas.

Beidzot nostājāmies pie zaļajām koka durvīm. Es apņēmīgi nospiedu durvju rokturi, taču arī tās bija aizslēgtas. Marko seja izstiepās pavisam gara, viņš dažas reizes vēl pats paraustīja rokturi. Tad smagi ievilka elpu un pieklauvēja. Klusums. Viņš piespieda ausi pie durvīm un gaidīja. Es arī pieplaku pie zaļi krāsotās virsmas. Dzirdama bija tikai Marko sēkšana.

Viņš sāka klauvēt uzstājīgi. No sākuma ritmiski — pa trim īsiem klauvējieniem ar pauzi, bet vēlāk jau sita vienā laidā bez pārtraukuma.

— Kāda jēga klauvēt, viņš taču tāpat ir kurls! — es vaicāju.

— Kas?

— Kas, kas — Amrojs!

— Viņš ir miris, tu, nejēga! — Marko iespiedzās.

— No miršanas jau kurlums nepāriet, — spītīgi sakrustoju rokas uz vēdera. — Varbūt labāk ejam prom?

Marko neatbildēja, bet nospieda durvju zvanu. Zvans nestrādāja.

— Viss tevis dēļ! Tāda laba bumba pagalam! Īsta ādiniece! — Marko savilka seju, kā grasīdamies raudāt. Tad bezspēcīgi iekunkstējās un aiz dusmām iezvēla pa durvīm ar dūri tā, ka es pat salēcos.

Šajā brīdī namā ienāca pusmūža sieviete garā, pelēkā kleitā. Galvā viņai bija liela, neglīta salmu platmale, zem zoda cieši sasieta ar melnu atlasa lenti. Viņas acis bija bezkrāsainas, deguns mazītiņš un apaļš, bet mute — liela un plata.

— Lasieties projām, maitasgabali! Jums nav, ko darīt? Tā jau visas sienas apzīmētas, stūri pietaisīti! Ārā! — ragana salmu cepurē sāka ķērkēt.

Aiz pārsteiguma stāvējām kā nolēmēti. Tad aurojošā sieviete ar vienu roku savicināja iepirkumu maisu, it kā draudot ar to tūliņ zvelt, bet otru roku savilka gaļīgā dūrē.

Marko pavisam nobālēja, bet, būdams drosmīgāks par mani, aizmetās garām zvērojošajai fūrijai, kura centās trāpīt viņam ar dūri pa muguru.

— Noplēsīšu tev ādu, vančkar! Būs, no kā sašūt jaunas jostiņas! — viņa iepleta muti vēl lielāku, kā pie zobārsta, un nāca man tuvāk.

Aiz bailēm gandrīz apčurājos. Mūs šķīra vairs tikai trīs soļi. Pēdējā brīdī saņēmos un, mežonīgi kliegdams, padrāzos viņai garām. Paklupu uz kāpnēm, sāpīgi sasītu ceļus, bet zibenīgi uzrāvos kājās un tiku ārā. Neatskatīdamies skrēju līdz ābeļdārzam, tad devos uz mūsu slepeno tikšanās vietu otrpus šķūņiem. Tur mani jau gaidīja Marko.

— Viņa tev neiekoda?

— Tu ko? — man prāts galīgi nenesās uz jokiem.

— Ko darīsim ar bumbu? — Marko ar sandales purngalu spārdīja smiltis.

— Štrunts par to bumbu! Man pietiek!

Kaklu aizžņaudza kamols. Taču negribēju, lai Marko redz mani raudam, tāpēc pagriezios un vilkos mājup.

— Tev rīt pat bumba jāatnes man atpakaļ! — Marko blāva man nopakaļ. — Ja ne, visu izstāstīšu tavai mammai!

Neko neatbildēju.

Bēdīgs ieslāju pagalmā un, slaucīdam asaras, mirkli vēl pastāvēju zem ābelēm. Pirms gāju iekšā, pametu skatu uz Amroja logiem. Aizkari jo-projām bija cieši aizvilkti, bet ārpusē uz palodzes saulē gozējās mūsu futbolbumba. ■

— Viss tevis dēļ! Tāda laba bumba pagalam! Īsta ādiniece!

Lilli Lūka

Kolhoza mis

Novele

Lilli Lūka (*Lilli Luuk*, 1976), pēc izglītības mākslas vēsturniece, literatūrā debitēja 2017. gadā ar noveļi *Bedre*, par ko ieguva Frīdeberta Tuglasi vārdā nosaukto noveļu balvu un ievēribu. 2022. gadā iznāca romāns *Mana brāļa ķermenis* un īsprozas krājums *Kolhoza mis*. «Es neciešu padomju nostalgiju. (..) Literatūra var būt arī darbarīks, ar kura palīdzību paturēt prātā to, ko mēs patiesībā negribam atcerēties. Sliktais taču viegli aizmirstas, prātā paliek labais — lēta limonāde un bezmaksas zobārsts. Es esmu gatava atgādināt par slikto.» Tuglasi noveļu balvu Lilli Lūka saņēma arī 2021. gadā par *Kolhoza mis*. Pēc šīs noveles motīviem uzņemta arī Baltijas Filmu un mediju skolas studentu īsfilma.

Otrdiena, 6. septembris

Upe pēc karstās vasaras kļuvusi par likumainu tērcīti starp augstiem, zāļainiem krastiem, tikai aiz tālākajām pļavām vēsi avoti vēl sargā atvaru dziļumu. Asteru dobes upmalas privātmāju dārzos vēl ir violetos un sartos ziedos. Brūnais kraftpapīrs ap jaunajām mācību grāmatām smaržo... stipri. Tam ir sāļi salds aromāts kā no sarūsejušas kūpinātavas izņemtam karstam šķiņķim ar apkvēpušu kamaru. Skolas zvana bleķa rikle joprojām izgārdz veco, derdzīgo skaņu, tomēr kaut kas šajā rudenī ir arī citādi.

Šodien lielajā starpbrīdī mēs redzējām viņu, es un Līdija!

Gājām ar Līdiju pirkt kamas šokolādi, un nejausība vēlējās, lai arī pa veikala durvīm mēs nāktu laimīgā brīdī. Līdija man priekšā uz kāpnēm piepeši apstājās, es kļuvi pret viņu, mute bija pilna ar gardumu, sausu kā zāģskaidas. Brīnums, ka es ar to neaizrijos, ka nenokritu pa veikala augstajām kāpnēm! Līdija nogriļojās uz priekšu, taču pat neatskatījās, nepāvērsa skatienu uz manu pusi. Un tad skatījosi un ieraudzīju arī es. Palsā šokolāde man saujā kusa, varbūt es ieslaucīju pirkstus rūtaino skolas formas svārku ielocēs. Sasprindzināju acis, lai aina drūpošām betona plātnēm izklātā veikalpriekšas laukuma otrā malā būtu saredzama cik vien iespējams skaidri.

Viņa! Viņa uz brīdi, tieši tajā mirklī, mūsu skatienu priekšā mitējās iet. Viņa apstājās, un augstie papēži ieģrima betona plākšņu zemjainajās starpās, viņa varēja augt no ietves plākšņu starpām kā puķe. Kā rudenīga dālija. Kādas zeķes, zeķbikses, Līdij! Melnā mežģiņu mustura trākais, lielacainais raksts, musturu koķetērijas vījumi ap ārkārtīgi slaidajiem apakšstilbiem auga pa kājām arvien augstāk un augstāk, bet kleitas robeža pretī nenāca joprojām. Turklāt kādas kleitas! Iespējams, mana mute bija stulbi atkritusi vaļā. Blenzu kā muļķadesa, kā pēdējā pākene. Īsā trikotāžas kleita laistījās gluži kā Leidas puķu dobes vasaras pēdējās svētdienas krēslainajā vakarā, izgaismodama pelēko dienu laukumā pie kolhoza ēdnīcas.

Es šādu kleitu biju redzējusi varbūt kādā ār-

zemju filmā. Vai pie Līdijas, Līdijas zemajā istabā, par viņas kabatas naudu kioskā pie autoostas nopirktā un mūsu abu driskās nošķirstītā kataloga *Mājas Anttila* lappusēs. Šo skaistumu ap vidukli saturēja par kleitu tikai toni tumšāka lakādas josta manas plaukstas platumā, cieši savilkta caur spīdīgo plastmasas sprādzi. Tieviņo plaukstas locītavu rotāja plastmasas rokassprādze eglu meža zaļumā, un slaikie pirksti beidzās ar (ak!) ļoti gariem un spīdīgiem nagiem kleitas tonī.

Ar šādiem nagiem kartupeļus neravē.

Jaunā friziere atbrivojās no betona plākšņu spilēm un, sperdama īsus, precīzus soliņus starp pusdienās atbraukušo traktoristu un kantora stīvplecaino sievu sakrustotajiem skatieniem, uzklaudzinājās pa ēdnīcas kāpnēm un pazuda no mūsu redzes lauka.

Mati, Līdij, frizūra! Tu taču redzēji viņas frizūru? Tā bija skandaloza. Virs gludās pieres slējās un šūpojās apjomīgās frizūras balinātās šķipsnas, bet kuplas, tumšākas ilgviļņu cirtas viņas ap augstajiem vaigu kauliem un smailo zodu, ļaujot uzzībsnīt lieliem, vizošiem riņķiem.

Nākamajās skolas stundās es neredzēju drūpošo krīta rakstu uz tāfeles, nedzirdēju skološanas monotono balsi. Kolīdz pievēru acis, manā priekšā atkal šūpojās izbalinātās šķipsnas, augstu uzsukatās cirtas. Lieli mati, pārāk liela frizūra šim mazajam augumam.

Ceturtdiena, 15. septembris

Friziera darbnīca atrodas kolhoza kantora apakšstāvā, durvis ir tieši pretī kases lodziņam. Kad mēs vēl gājām pirmajās klasēs, pie darba pirmindnieku goda dēļa uz lielās telpas gala sienas karājās arī Līdijas mammas bilde. Divas reizes mēnesī, kamēr kasiere skaita naudas paciņas, traktoristi un mehanizatori stāv algas rindā, ar motoreļļu un *Prīmu* vai *Rumbu* piesūcinātajās plaušās ieelpodami tumšajā koridorā viļņojošā ilgviļņu sastāva stipro smaržu, kas liek acīm asarot.

Vakar pievakarē pie Līdijas mācījamies un dziedājam patriotiskās dziesmas, kas līdz vasaras beigām bija iesēdušās atmiņā no radio. Istabā aiz vecās lauku mājas zemās virtuves noņēmāmies ar sinusu un tangensu un pēc tam drusku ilgāk ar Līdijas mammas lokšķērēm. Līdijai atkal ir iesākts viens šūšanas darbs. Viņa bija nonesusi leja no bēniņiem vectēva veco ādas mēteli, pa vilēm izārdījusi un no apakšmalas izgriezusi sev svārku gabalus. No *Padomju Sievietes* piegrieztu lapas uz tapetes gabala nokopēto piegrieztu viņa bija saisinājusi. Līdijai pietiek pacietības tādām lietām. Vakar gan Līdijas šūšanas mākslai diemžēl pienāca gals, jo mēteļa biežajā ādā bija nolūzusi viena no vecās *Singer* šujmašīnas adātām un Līdijas mamma viņai neļāva lietot kājminamo elektrisko mašīnu. Vēl salauzīs. Jo Līdija var būt arī gana neveikla. Uz rokas viņai bija zils

Ilustrācija — Vika Eksta

pleķis kā plūme. Es nejautāju, vai viņa ir nokritusi, vai kas noticis.

Izskatās kā viesnīcas *Viru* mauka.

Teica Līdijas mamma. Ne par Līdiju, bet par jauno frizieri. Es nemaz nezīnu, kāda izskatās *Viru* mauka. Pavasarī, kad bijām klases ekskursijā Tallinā, mēs toties redzējām pankus Viru ielā un, kamēr autobuss lēnām kratījās pāri bruģakmeņiem, ar skatieniem pieāķējāmies pie viņu ādenēm, kas bija apkarinātas ar saspraužamajām adatām un izraibinātas ar uzrakstiem, pie krāsainajiem, ar laku gaisā saceltajiem matiem. Viņu zēnu žokļi bija saspringuši no iedomības un pārākuma. Meitenēm ap gurniem bija īsi džinsu svārki ar plēstām apakšmalām, kājās tikliņzeķes. Acis aizēnoja biezas, ar zīmuli novilkta svītras. Mēs savos sēdekļos klusējām, autobusā bija karsti un trauksmaini. Pa *LAZ* puteklaino logu skatījāmies Tallinas dzīvi kā trešdienas filmu kultūras namā. Kā malumednieki Serengeti dzīvniekus.

Līdija ies pie frizieres! To sacīdama, viņa gluži vai sprakšķēja, zods bija pasliets. Tam viņas mamma naudu nedos. Atļauju nepavisam ne.

Uz tavu matu zeltaino labības lauku var skatīties un skatīties.

Tie bija klases audzinātājas vārdi, kad Līdijas mati reiz stundā bija vaļā. Tas patiesībā nav atļauts — skolā staigāt vaļējiem matiem. Un tā ir

metafora vai kas tamlīdzīgs, jo klases audzinātāja mums ir īgauņu valodas skolotāja.

Līdija kaut ko izdomās, viņa ir pieradusi vienmēr kaut ko izdomāt.

Sestdiena, 24. septembris

Asaras plūst bez apstājas. Aizgāju prom no televizora uz savu istabu, lai mamma un tētis neredzētu. Lai viņiem nevajadzētu slēpt savas asaras. Pacilātība ir neaprakstāma. Kaut kur manā vēderā skalojas citāds, milzīgs spēks. Es it kā pati lidotu ar šo vieglo divriteni, riņķotu pa treku, virs treka kā putns ar stipriem spārnieniem. Pat ārā pa loga rūti tek asaras! Jo visa pasaule raud aiz prieka par viņu. Man gribētos paņemt Eriku klēpī kā mazu meitenīti, ar kabatlakatu nosusināt viņas vaigus, sabužināt matus un samīļot, samīļot, samīļot...¹

Zvanu Līdijai, paceļ viņas mamma, mamma balss šodien skan citādi, slēdzeņi ir mīksti, kad viņa sauc Līdiju.

Otrdiena, 18. oktobris

Šodien pēc skolas ar autobusu pulksten divos braucām uz pilsētas fotoateljē fotografēties. Līdijai vajadzēja bildi ar jauno frizūru. Kooperatīva būdā pārdošanā bija Polijas kosmētika, varējām sev pirms fotografēšanās vēl nopirkt perlamutra lūpu krāsas. Ne tikliņzeķbikšu, ne ar kādiem

rakstiem nebija. Zeķbikšu nebija vispār. Man vēl ir palikusi kaplēšanas nauda no darba un atpūtas nometnes vasarā, Līdija bija dabūjusi dažus rubļus no tēva. Laikam tīri daudz, jo pēc tam mēs 21. jūnija laukuma malā bufetē no biežām tējas glāzēm vēl dzērām saldējuma kokteiļus ar plūmju sulu, katra pa diviem. Kad Līdija sēdēja uz krēsla brūniem rakstiem rotātā aizkara priekšā, fotogrāfs pameta aparātu un pats nāca sakārtot viņas matus un plecus. Noliecies pie Līdijas, vīrietis turēja viņas zodu savā rokā, pavērsis sauju uz augšu. Ja ēna kritis pareizi, melnbaltajā fotogrāfijā tas nemaz nebūs redzams, tas tumšais asinsizplūdums uz augstā vaiga kaula. Līdija droši skatījās acīs, objektīvā, bet vienmēr viņa tāda nav bijusi. Varbūt tas ir jaunās frizūras dēļ.

Laiks kļuvis nemilīgāks, vējš šodien ņem cauri mētelim. Līdijai mugurā ir jaunā kurtka, pufēta, uz piedurknēm sārtas svītras. Viņa vispār šodien izskatījās tā, it kā būtu no Tallinas.

Mēs atgriezāmies ar autobusu pulksten piecos, un tieši tur es dzirdēju, ko Bodes Lina teica par frizieri. Man nepatīk braukt ar satiksmes autobusu. Tajā ziemā, kad Gorbijš bija atbraucis uz Igauniju, kad mēs kādā februāra dienā grūstījāmies tajā pašā laukumā, lai saskatītu valsts galvas kortežu (vai tu Raisas kažoku redzēji, Līdij), paši impregnētos mēteļos un slēpošanas cepurītēs, tajā pašā ziemā es katru trešdienu braucu uz pulciņu komandieru nodarbibām pilsētas pionieru namā. Reiz, kad ar vakara autobusu atgriezos mājās, man aiz muguras un blakus apsēdās vieni tādi vīrieši. Kad autobuss sāka braukt, tas, kurš sēdēja aiz manis, no aizmugures aplika man apkārt savas rokas, ar plaukstām cauri kurtikai stipri spieda tieši uz krūtīm un vilka mani cieši klāt pie krēsla atzveltnes. Šņabja un alus smaka uzdzina nelabumu. Varbūt bija arī vēmekļu smaka. Es nevarēju tikt no turienes prom, jo tas otrs vīrietis sēdēja man blakus, un autobusa eja bija pilna ar stāvētājiem. Centos kaut kā pavirzīties tālāk, taču tās rokas tikai nāca un spieda. Tad nu mēģināju skatīties ārā pa logu, bet aiz aizsvīdusās loga rūts bija tikai bezsniega ziemas bezgalīgā tumsa. Vīrietis man kaut ko stāstīja, tā drīzāk bija ņurdoņa, nevis runa. Kad autobuss pagriezās uz centru, otrs vīrietis gan ierunājās, liec nu meitenei mieru, vai kaut ko tamlīdzīgu. Visvairāk baidījos, ka viņi izkāps vienā pieturā ar mani.

Prostitūta. Nez kam šī, pēc savām domām, te groza to kaulaino pakaļu.

Teica Bodes Lina tā, lai noskanētu pa visu autobusu, un viņas dubultais zods aprunāšanas priekā trīsēja. Klēpī viņai bija pārbāzts plastmasas maisiņš, kura rokturi bija nostiprināti ar limlenti, uz maisiņa ar sarkaniem burtiem rakstīts **MARLBORO**.

Trešdiena, 19. oktobris

Pelēka, gara un drūma diena. Līdija šodien nenāca nedz ārā, nedz pie manis, lai gan viņai būtu

vajadzējis atnest *Mahavoka* plati. Viņas mamma laikam tomēr ir dusmīga par frizūru.

Bet viņa neatnāca arī uz skolu! Tas ir savādi.

Ceturtdiena, 20. oktobris

Līdija ir saslimusi. Viņa pati pie telefona nepienāca, bet viņas mamma teica.

Slima.

Un nolika klausuli.

Pirmdiena, 24. oktobris

Tā nemaz nav saaukstēšanās. Klases audzinātāja starpbrīdī kādam teica, ka Līdija esot neveiksmīgi nokritusi, nesot pagales no malkas šķūņa grēdas. Uz pirmā ledus. Neveikla, kāda viņa reizēm ir.

Trešdiena, 2. novembris

Es zinu, ka mirušo piemiņas dienas vakarā arī Līdija istabas logā dedzina sveci. Viņas istabas logs iziet uz veco, tumšo ābeļdārzu, no ceļa uguntiņa nav redzama. Dārzs ir liels, zem šim bemberainajām ābeļēm ar apsūnojušiem stumbriem viss ātri aizaug, reizēm Līdijas tēvs ar izkapti nopļauj augsto zāli arī tur, bet viņiem vasarā jau tā ir kāpostu un kartupeļu lauks, siens lopiem. Pagājušajā karstajā vasarā vecās puķenes zem Līdijas loga strauji noziedēja, vispirms sārtās ar tievākajiem kātiem un pēc tam treknās baltās ar lieliem ziediem un asinsarkanu vidiņu.

Mamma domā, ka būs labāk, ja es pašlaik pie Līdijas neiešu. Uz vecās apakštases ar zelta maliņu dedzinu savītu sveci un klausos Madonnu, no Līdijas palienētu kaseti. Viņa rudens gadatirgū no kasešu biznesmeņiem dabūja labu ķērienu, nujā, viena šīs kasetes puse gan beidzas gabalam pa vidu, bet tik un tā!

Es ceru, ka mirušo piemiņas dienā tomēr ir atļauts mazliet padejot.

Pirmdiena, 14. novembris

Protams, es varētu būt tievāka, lai gan par augumu mani neviens apsmējis nav. Un vajag jaunu peldkostīmu! Vasarai. Mamma, protams, saka, ka skaistu tik un tā nevar dabūt. Neko nekad nevar dabūt. Sestdien pēc pārraides beigām vēl piezvanīju Līdijai. Par laimi, klausuli pacēla viņa pati, vecāki laikam bija aizgājuši gulēt. Tūlīt šāvu ārā savu domu. Viņai noteikti jāpiedalās konkursā, kad aprītēs sešpadsmit! Varbūt viņu ņemtu pat agrāk, jau nākamajā gadā? Līdija ir par mani garāka, krūtaina. Nav kritusi uz mutes. Skaistāka par Heli, pēc manām domām. Ari Līdijas favorite nebija Heli, viņai patika Sigrīda, kura kļūva par Mis foto, bet, pēc manām domām, bija pārāk parasta. Tajā spīdīgajā peldkostīmā labi būtu izskatījusies mūsu friziere.

Visi, absolūti VISI šodien skolā apsprieda, kuram kura patikusī un kurai patiesībā būtu vajadzējis uzvarēt, kāds bija ievērojais, ka tumšmatnā otrā princese ar augstiem vaigu kauliem

Uz vecās apakštases ar zelta maliņu dedzinu savītu sveci un klausos Madonnu, no Līdijas palienētu kaseti

kodija lūpu un aizturēja raudas, kad viņai tika aplikta lente un viņa saprata, ka neuzvarēs.

Visas igauņu tautas priekšā zaudēt laikam ir grūti. Sprieda klases audzinātāja. Bet viņa, tā Eha, tomēr ieguva trešo vietu.

Otrdiena, 15. novembris

Pusei mūsu klases zēnu ir jauna frizūra. Augša īsa, aizmugure gara. Neviens vairs neļauj cirtot pakausi. Mamma žēlojās, ka pie jaunās frizieres jāpierakstās pat uz parastu griezumam, ne tikai uz ilgvilņiem, dzīvajā rindā nav iespējams sagaidīt. Brauc vai darba laikā uz pilsētu. Jo cilvēki no pilsētas ir sākuši braukt šurp.

Šorīt, ejot uz skolu, redzēju, kā kantora apkopēja mazgā frizētavas lielo logu. No ārpuses. Viņas plikās rokas sārtējās un spainis kūpēja, kad viņa uz saliekamajām trepēm centās noturēt līdzsvaru. Aukstajā gaisā bija terpentīna smarža. Noteikti bija minusgrādi, sasalušais mauriņš no rīta bija viscaur sudrabains, uz asfalta spīdēja melnais ledus. Kāds naktī ar brūnu grīdas krāsu pa visu frizētavas logu uzrakstījis: MAUKA. Tāda ziņa izplatījās pirmajā starpbrīdī.

Trešdiena, 16. novembris

Pirms tautas deju pulciņa sēdēju Līdijas virtuvē uz zemā plītspriekšas soliņa un gaidīju, kad Līdijas mamma būs izķemmējusi viņas garos matus, kas sniedzās līdz dibenam. Līdija sēdēja uz veca krēsla ar finiera sēdekli, ar seju pret logu, es neredzēju viņas seju, taču gaismā, kas spīdās iekšā pa loga rūtīm, redzēju viņas mammas izteikto zoda līniju. Spējām kustībām ķemmējot Līdijas garos matus, sievietei šķobījās mute, it kā uz mēles no kaut kā būtu rūgta garša. Suka atkal un atkal aizķērās matos, pievakarē tumšajā, zemajā lauku mājas virtuvē līdinājās gari un gaiši, it kā no sāpēm savirpinājušies, apraustīti mati. Līdijas pleci tā arī palika nekustīgi, neviens no mums trim neizmeta ne vārdu, ne izsauciena, tikai ķermis tikšķinājās vecajā baļķu sienā, un man šķita, ka dzirdu galvas ādas stirkšķoņu. Mums toreiz varēja būt astoņi vai deviņi gadi. Arī tagad reizēm, kad sukāju savus slikti valdāmos matus, man prātā nāk Līdijas ķemmēšana, un es jūtu sāpes matu saknēs, sakņu sipolos.

Televīzijā šodien pēc skolas rādīja sēdi, deputātus. Valdīja it kā cits noskaņojums. Parasti šādā laikā Igaunijas televīzijā raidījumu nav, bet televīzors bija ieslēgts, es apstājos un skatījos, saldaivs ievārijuma šķidrums pilēja no baltmaizes uz sarkanā paklāja, plūksnas salīpa. Šos paklājus te pēc pasūtījuma auž kāda akla sieviete.

Cilvēki, mēs nemaz paši vēl neaptveram, ko šodien esam izdarījuši. Sacija kāds no pulks, un ekrāna bilde lēkāja un trīsēja.²

Līdija šodien beidzot bija atpakaļ skolā.

Ceturtdiena, 24. novembris

Uz klases vakaru Līdija tomēr neatnāca, man

viņai rīt jāsniedz reportāža. Kurš ar kuru deju, kā puīši — noteikti pa vairākiem reizēm — iet uz tualeti un ar katru reizi kļūst arvien drosmīgāki, dejas laikā nāk tuvāk, kā viņu rokas sasvīst. Kura no meitenēm sev noaudusi zilimelnbaltu galvas prievīti. Turklāt mamma man beidzot uzšūva svārkus. Tie ir no tumša, džinsam līdzīga auduma, pavisam šauri, ar rāvējslēdzēju sānos, taču ne tik īsi, kādi būs Līdijas svārki. Grastos tos pati ar veļas balinātāju nomazgāt gaišākus, lai būtu kā dilstošie džinsi. Mamma tās lietas tik ļoti nezina.

Vakarā, kad tumšajos gaitēnos viss dienas apgaismojums ir izslēgts un troksnis noplacis, būt skolā ir pavisam citādi. Tad tā ir noslēpumaina, klusa vieta. Pat tā mūzika, kas nāk no igauņu valodas klases, kur pirmo reizi tiek iemēģināta no basketbola bumbas un spoguļa gabaliem salīmētā diskobumba, garajā gaitenī skan it kā no tālienes. Labu laiku pilnīgā vienatnē skatījos no vienas tumsas otrā, pagalmā laternas apli laidelējās pirmās sniegpārslas, bet ārpus dzeltenā gaismas loka tik un tā paliek vismelnākā vēla rudens tumsa.

Svētdiena, 27. novembris

Jauniešu pēcpusdienas studijā uzstājās kāds igauņu rokansamblis, un sintezatoru spēlēja blondā sieviete, kurai bija PRECĪZI Līdijas frizūra un taisnais deguns. Viņai uz vaigiem un plakstiņiem bija uzlikts kaut kas vizošs. Ansambļa vīriešiem mugurā bija tautastērpu krekli vai kaut kas uz to pusi, basistam tādi kā melni garie goda svārki. Ar mūziku tas gan pārāk nesaskanēja, varbūt saskaņēja ar vārdiem. Sieviete visādā ziņā tai tautastērpu lietā nebija iesaistījusies, viņai bija balināta džinsa jaka, un zem augstākā sintezatora bija redzami ļoti īsi svārki. Viņa bija tikpat tievīņa kā friziere.

Es būtu varējusi piezvanīt Līdijai.

Pirmdiena, 5. decembris

Divdesmit četri, divdesmit pieci, tu vari vēl! Kas tev TAD turēs kājas — tēvs, vai?

Līdijas rokas kauls ir pavisam saaudzis, tā nelaimīgā plaista. Par sarūgtinājumu bakurētinajam fizikultūras skolotājam ar spīdīgo pauri, šodien Līdijai to visu kopā ar citiem nevajadzēja izpildīt. Varēja sēdēt uz garā vingrošanas sola un skatīties, kā mēs, pārējās meitenes, ņemamies uz cietajiem matračiem. Līdijas seja bija tāda kā kalsnāka, pieauguša. Skaista. Vismaz vienu reizi viņa no tā visa bija izsprukusi, no nebeidzamajām vēdera muskuļu sērījām un kūleņiem uz zāles smirdīgajiem matračiem ar atirušām vilēm, no tautas bumbas smadzeņu satricinājumiem un slapji piesvīdušajām padusēm, ko pēdējos mēnešos nācies mazgāt ar aukstu ūdeni.

Nākot no mazgāšanās telpas, stāstīju viņai, ko mana mamma bija izlasījusi avīzē. Ka kaut kur Igaunijas austrumos visu novembri deguša liesmas raktuves, uguns pazemē liesmojis jau desmi-

**Cilvēki,
mēs nemaz
paši vēl
neaptveram,
ko šodien
esam
izdarījuši.
Sacija kāds
no pulks, un
ekrāna bilde
lēkāja un
trīsēja**

tiem dienu. Pēc pēdējās stundas stāvējām ar Līdiju skolas priekšā, plānā sniegā, skolas somām nospiežot plecus, un viena pār otru iztēlojamies, kā zem aukstās zemes virskārtas, drūpošā asfalta, zem pagrabstāva darbmācības klases, mūsu daudzdzīvokļu nama mitrā pagraba, zem pilnīgi visu ar neēvelētu dēļu durvīm aizdarīto pagraba nodalījumu betona grīdām viss jau sen klusām gail slepenās ugunīs.

Vai elle ir, Līdij? Bet dievs? Pēdējā gadā daudzi skolā sākuši uzskatīt, ka ir.

Otrdiena, 13. decembris

Kopā ar Līdiju ir labāk. Īstenojās mūsu rūpīgi izplānotais kino apmeklējums. Mana mamma zināja, ka brauksim uz pilsētu uz kino, pat naudu iedeva, bet es viņai tā arī nepateicu, kādu filmu skatīsimies. Uz kolhoza kultūras namu gan trešdienās brauc kinomašīna, taču vislabākās filmas uz laukiem diemžēl neved, un *Mazo Veru* rāda tikai pilsētas kinoteātri. Kinoteātris patiesībā ir tāda gara koka māja ar zemu jumta stāvu, zālē ir cieti koka krēsli, sēdētājus smacē mitru mēteļu, trupes un sviedru smārds. Reizēm arī sviluma smaka. Tā nāk no kinolentes. Filma ir līdz 16 gadiem aizliegta, bet es, jā, šoreiz es teicu Līdijai, kāda starpība. Viņa izskatās vēl vecāka par mani. Cilvēku bija mežonīgi daudz, pie kases grūstījās – izplestiem elkoņiem un mēteļu pogām lidojot.

Ak tad pornogrāfiju skatīties, un pašas vēl nepilngadīgas.

Neviens mums to nejautā, neviens neko nejautā.

Pēc seansa ārā jau bija stipri auksti. Autoostas ēkas smagās koka durvis bija aizslēgtas, vairs nevarēja tikt siltumā uz cietajiem, brūnajiem koka soliēm, visi autobusi bija aizbraukuši.

Lidijas skatiens bija aizklīdis tālumos, viņpus tukšainei aiz autoostas, ārpus blāvi dzeltenā laternas gaismas loka.

Es varu iet uz kādu profeni, uz kopmītni, Tallinu.

Kad Līdija to pateica, man riklē uzradās nomāktības kamols, skolas rītu parastā kaut-kasir-slikti sajūta. Domāju par Veras vecākiem, Veras tēvu, Lidijas mammu, lai gan nebūtu gribējies, galīgi nebūtu gribējies. Toties būtu gribējies domāt par Veras frizūru un iemilēšanos.

Pēc izlaiduma es no šejienes pazudīšu, teica Līdija. Man klabēja zobi.

Prom no mājām, savā dzīvē.

Lidijas mamma Līdijai visu laiku stāsta – un stāsta, arī man dzirdot, ka viņa jau piecpadsmit gadu vecumā bijusi savā dzīvē, tehnikumā, fermā, algu sarakstā. Klases audzinātāja par to tikai dusmotos. Ka nesanāks vidusskola. Matenē Līdija tomēr ir galvas tiesu pārāka par citiem, brauc uz rajona olimpiādēm.

Uz mājām braucām ar privāto taksometru, tas bija bešs vienpadsmitais žigulis, bija uzlikti jauni, spalvaini sēdekļi pārvalki. Tēvs tomēr bija ie-

devis Līdijai naudu, viņš laikam to dara slepus no viņas mammas. Ari kūti ir labas algas, bet Līdijas mammai ir principi. Mārtiņos un Katrīnas dienā viņu mājās gaismas ir nodzēstas, priekšnama durvis aizslēgtas. Ķekatnieki tik pienes virtuvi pilnu ar dubļiem, dod tādiem vēl saldumus, ābolus, pēc tam skolā apmētājas ar tiem pašiem āboliem. Abas izkāpām no mašīnas Lidijas māju ceļa galā, šoferis bija pļāpājis visu ceļu, lūrējis uz Līdiju, kura sēdēja priekšējā sēdekli, prasņājis par filmu.

Tad pupus rādīja?

Lidijas zemās mājas gaišais virtuves logs bija saskatāms līdz lielajam ceļam pat cauri egļu dzīvžogam.

Līdijai būtu labāk, ja viņa aizietu savā dzīvē.

Līdija stāvēja ceļmalā, zem ozola, ar vienu kāju grāvī, mēģināja ar rokām sasildīties.

Vai es drikstu pārnakšņot pie jums?

Abas kopā tumsā gājām lejā no kalna uz jauno māju pusi, zvaigžņotās debesis solīja aukstu nakti.

Ceturtdiena, 15. decembris

Savādi, ka Līdiju šorit no skolas neaizsūtīja atpakaļ uz mājām. Viņa ir traka! Klases audzinātāja igauņu valodas stundā bija acimredzami aizkaltināta, un puīši visos starpbrīžos grozijās mūsu tuvumā. Pat uz ateju nevarēja aiziet mierīgi aprunāties. Svārku dēļ. Tie jau nu ir sanākuši stipri īsi. Līdijai ir skaistas kājas, taisnas un pietiekami garas, Līdija visus pasūta tur, kur vajadzīgs. Melnā āda apspilēta ap gurniem, frizūra turas superīgi. Viņa čiepj mammai importa *Elnett*, noteikti. Mūsējā *Mai* ir kā mēbeļu laka, līdzko neuzmanīgāk smidzini, tā mati tūlīt saķep. Vismaz formas blūze viņai bija.

Man vēl tagad vakarā vajadzētu Līdijai piezvanīt. Vajadzētu pajautāt.

Kur Līdija rāvusi tās plakstiņu ēnas.

Zilumu slēp, ja?

Pajautāja vienas astotās ambālīs.

Piektdiena, 30. decembris

Visi, kas vēlas, nāciet, arī tie, kam nav naudas, nāciet, bagātie, trūcīgie, visi nāciet...

Vecā gada priekšpēdējā dienā vēl iegriezās pie Līdijas. Gribēju pārliecināties, ka Līdija ritvakar noteikti atnāks pie kolhoza lielās egles kantora priekšā. Augstajā kokā jau vairākas dienas deg zilas, sarkanas un zaļas spuldzītes, un veikalā var nopirkt vecgada loterijas biļetes. Diezgan daudzas ģimenes šogad eglītes pārnesa mājās agrāk nekā parasti, taču lielie svētki, kā ierasts, joprojām ir Vecgada vakarā.

Lidijas mamma bija aizmigusi pie virtuves galda, mati bija uztīti uz gumijas rullīšiem, galva gulēja uz prāvajām rokām ar gariem, spēcīgiem pirkstiem, viegli ļenganais vaigs – uz vaskadrānas lipīgā rūtiņu raksta. Līdija nupat bija uzkopusi, vēl uzslaucīja izsmēķus uz skārda šaufe-

Savādi, ka Līdiju šorit no skolas neaizsūtīja atpakaļ uz mājām

les un iemeta plīti, pielika klāt briketes, brūnie krikumi palika gaišajos matos, kad viņa atgrūda šķipsnas no acīm.

... tur gūsi sev mūžīgo debesu dzīvi... Mūzika plūda no Līdijas istabas, no kasešu magnetofona četrās balsis skanēja ansamblis *Paparde*. Aizvērām durvis un sākām krāsoties pie laika gaitā apsūbējušā apaļstūru spoguļa. Debesis šodien bija zemas, svinīga vecā gada pavadišanas sajūta neradās, kaut gan ir sasniedzis biezs sniegs. Bet vecās mājas istabā bija patīkami silts, siltāk nekā pie mums, pēdējā laikā daudzdzīvokļu namos nemitīgi gādījās, ka apkure tiek pārtraukta. Tātad Līdija bija paspējusi izkurināt arī krāsni.

Pilnā rīklē aurojām līdzī mūzikai: *tevi sagaidīs radītājs, mūžīgais tēvs...* Līdijas tēvs vēl nebija pārnācis no darbnīcām, darbdiena taču. Līdijas tēvs vienmēr ir ilgi darbā. Mazotnē Līdija gāja tādā bērnodārzā, uz kuru mamma aizveda pirmdienā un pakal ieradās tikai piektdienā. Es nezināju, ka pastāv arī šādi bērnodārzā, pirms Līdija pastāstīja, pirms mēs sadraudzējāmies. Mēs satikāmies tikai pirmajā skolas dienā, es, Līdija un viņas zeltainās, biezas bizes. Lai arī viņu vecā māja patiesībā ir visai tuvu mūsējām, jaunajām.

Piepeši durvis parādījās Līdijas mamma, laikam gribēja Līdijai kaut ko teikt, pamanīja mani, apkusa. Skatījās, it kā skaidri neredzētu. Šūpojās. Un tikpat spēji aizgrūda durvis ciet. Abas ar Līdiju saskatījāmies, Līdija piepeši ļauni iesmējās, smējās un vienlaikus ar melno zīmuli vilka līniju zem acs. Viņas pleci raustījās, un man bija bail, ka viņa iedurs ar zīmuli sev acī. Piegāju pie durvīm un ļāvu smagajam, reiz ciema kalēja darbnīcā izkaltajam durvju krampim iekrist dzelzs cilpā.

Ceturtdiena, 5. janvāris

Skolas brīvlaiks patiesībā drīz beigsies.

Šodien Līdijas mammai atkal bija blāvs ska-tiens. Viņa bija veca, kaut gan gadu ziņā ir jaunāka par manu mammu. Mutes līnija bija šaurāka, cigarešu grumbiņas virs augšlūpas dziļākas nekā parasti.

Bērni ātri padara vecāku.

Ej uz pirti, Līdija ir tur.

Man viņa reizēm pat uzsmaida, bet Līdija ir tā, kas padarījusi savu mammu vecu. Samaitāju-si mammas dzīvi. Tehnikums palika pusratā, izglītība niegūta, dzīve paiet garām kūti govij pie astes.

Pirts priekštelpas durvis preti cirtās stipra balinātāja smarža. Pakāru kurtku uz āķa. Līdzās vecām pirtslotām zemē mētājās tukša veļas balinātāja paciņa ar uzrakstu *Lilia-3*. Pirtskrāsns kūrās, balinātāja smarža sajaucās ar malkas degšanas, veco sasutušo pirtsslotu un mirkstošas veļas smaržu. Līdija jau bija uzklājusi džinsus uz veļas dēļa un zieda stipro šķīdumu uz starām. To, cik ilgi jātur, mēs nezinājām ne viena, ne otra. To vajadzēja vērot. Sēdējām tumšajā pērša-

nās telpā, kur bija siltāk, un gaidījām. Līdija bija nerūnīga, koncentrējusies. Tāda viņa ir lielākoties. Darbojas mierīgi, reizēm pavisam ieraujas sevī. Un tad pārsteidz. Kā tagad ar pusizsmēkēto *Tallinas* paciņu. Līdijas mamma ir temperamētīga, ar strauju raksturu. Jauktas asinis. Tēvs vairāk līdzinās Līdijai. Tupējām turpat pirtskrāsns priekšā, izsmēķus metām uguni. Līdija teica, ka traucēt noteikti neviens nenāks, jo ir zināms, ka ar viņu esmu es. Līdija teica, ka viņai laikam gribētos iemīlēties. Bet kurā, Līdij, kurā?

Bija pēdējais laiks bikses izskalot. Tās palika pirti žūt.

Trešdiena, 11. janvāris

Beidzot pienācis vasaras brīvlaiks. Mēs ar Līdiju esam nolēmušas bēgt no mājām, lai Tallinā piedalītos skaistumkaralienu konkursā. Satiekamies pļavā otrpus lielā ceļa, tur atpūšamies, guļam jūnija sakarsētajā siena kaudzē, svaigā siena siltā dvesma ir visur, un apaļš pilnmēness no augstajām debesīm lej gaismu pāri pļavai un mums. Ap Līdijas lielajiem matiem ir mēnesnīcas sudraba aplis. Mums abām tagad ir jaunas frizūras. Klipši spiež ausis.

Ļoti tuvu smaržo upes naksnīgi aukstais ūdens.

Vēl pamostoties man bija prieks, ka Līdija ir ar mani. Ka viņa ir drošā vietā.

Ceturtdiena, 2. februāris

Šodien, pie Līdijas mācoties, krievu valodas burtnīcā atradu aploksni. Aploksne bez uzrakstiem, balta, iekšpusē lillīga, tāda, kādās radiem reizēm izdala bērni fotogrāfijas. Aploksnē bija kaudzīte melnbaltu uzņēmumu. Līdija bija aizgājusi pāri pagalmam uz ateju.

Izņēmu no aploksnas visu kaudzīti. Agrāk es šīs fotogrāfijas nebiju redzējusi, taču pēc frizūras sapratu, ka tām jābūt šisziemas fotogrāfijām.

Apskatīju tikai trīs virsējās un tad ātri liku fotogrāfijas atpakaļ aploksnē, aploksni burtnīcā, burtnīcu uz galda, zem Līdijas lietām. Varbūt manas rokas mazliet tricēja, kad istabas durvis vērās. Sākām mācīties matemātiku un par citām lietām nerunājām.

Ceturtdiena, 23. februāris

Manas mammas viedoklis ir tāds, ka Līdijas mammu viņa nevaino. Jo tā ir slimība. Un Līdijas mammai ir bijusi grūta dzīve. Viņa it kā vainotu Līdijas tēti. Un to es nesaprotu.

Kā fizikultūras skolotāja smīnēja līdzī, kad bērni ģērbtuvē rādīja un izsmēja zilās švīkas uz Līdijas baltajām, taisnajām kājām. Jokojās. To es nesapratu. Deviņgadīgā Līdija teica, jā, tas ir elektriskās kannas vads. Nav viegli būt Līdijas mammai.

Piektdiena, 3. marts

Šodien skolā krievu valodas skolotājai nojuka

Līdija teica, ka viņai laikam gribētos iemīlēties. Bet kurā, Līdij, kurā?

stunda. Viņa ir jauniņa. Lauku skolai atrast skolotājus ir grūti. Vismaz šī ir savervēta tūlīt pēc vidusskolas, un nervi viņai galīgi netur. Ej ka tu dirst.

Tā stundas vidū skaidrā igauņu valodā pateica kāds puika. Pēc tam arī uzzinājām, ka mēs VISI esam dzērumā uztaisīti aiz traktora un tādiem imbeciliem kā mums visiem istā vieta Imastu kropļu, nevis normālu bērnu skolā. Tad skolo-tāja izgāja no klases, aizcirdama durvis, un vairs neatgriezās. Kad viņa iepriekšējā ziemā pie mums ieradās, šķīta forša. Tomēr jauna, pašas šūtas drēbes, frizūra. Bet. Visi saprata, ka viņa nevēlas te būt. Vienkārši velk laiku, pirms kaut kur citur sāksies istā dzīve.

Ja dzer tēvs, nodeg puse mājas, ja dzer māte, nodeg visa māja.

Teica klases audzinātāja piektajā klasē, uz brīdi zaudējusi paškontroli, kad mēs visa klase sēdējām kolhoza autobusā, autobuss joprojām stāvēja Līdijas ceļa galā, šoferis autobusu joprojām darbināja, dizeļa smaka ieplūda autobusā, un bija grūti elpot, un nupat no gultām izdzītie nīgrie zēni neglīti izrunājās. Mēs toreiz braucām ekskursijā, tas bija garš ceļš, vajadzēja paspēt uz prāmi, visi zināja, ka mums no skolas jāstartē agrā rītā, jābūt precīziem. Visas mamma zināja.

Tu esi viņas solabiedrene, skrien, pieklauvē pie loga. Pamodini viņu.

Ceturtdiena, 9. marts

Sniegs pēc sieviešu dienas kusa žurkstēdams, zābaki un zeķbikšu purngali ceļā no skolas bija izmirkuši, un frizieres logi no iekšpuses aizklāti ar papi. Gaiteni uz baltajām durvīm ar spraudītēm pa roku galam piestiprināts uzraksts «SLĒGTS».

Mammai darbā tika runāts par derdzīgām vēstulēm. Tikušas iesludinātas pa durvjapakšu, ieliktas gaitēņa pastkastē. Kāds vairākus vakarus gājis pa pēdām tām garajām kājām cauri skolas parkam, līdz kāpņu telpai. Kāds gaiteni sagrābis aiz pleciem, iesēcis ausī, varbūt tur bija mašīneļļas un šņabja smaka. Grūdis pret kāpņu telpas sienas grumbuļaino apmetumu, vaigs saskrāpējās, auskars nokrita uz trepēm.

Ko gan viņa iedomājas, atradusies princese, sasodītā kolhoza mis.

Aceros šo teikumu, čerkstošus smieklus ēdnīcas rindā, vārdiem bija sasmakušu tauku un trauklupatas salkanā smaka.

Sārtās un sarkanās neļķes mamma vāzēs bija kā mazliet apjukušas meitenes ar izspūrušiem matiem. Vakar ar tām pilnas bija visas saujas un vāzes, ar šīm savādajām puķēm. Piepeši prātā ie-nāca fotogrāfijas Līdijas galda atvilktnē, biezā aploksne krievu valodas burtņīcā. Varbūt viņa tās lika uzņemt, lai tiktu uz skaistumkonkursu, jo meitenēm vispirms jābūtu savas fotogrāfijas. Papildus portretam taču vajadzīga arī fotogrāfija pilnā augumā. Kur redzams viss ķermenis.

Ceturtdiena, 13. aprīlis

Neļķes, ziedu ķīpas, aiz neļķēm sejas vairākās rindās, un tās bija tikai sieviešu sejas, sieviešu un meiteņu. Varbūt bija arī pa kādam vīrietim, taču avižu fotogrāfijas vienmēr ir tik miglaines. Līdz šim par to nekad nebiju domājusi, taču mammai žiguļa bagāžniekā ir maza lāpstiņa. Tādēļ, lai ziemā varētu atrakt mašīnu, ja lielākā sniegpukenī ceļi ir piedzīti pilni. Vai pavasarī brūk, stiprā lietū var gadīties, ka iesēdies dubļos.

Tā ir tieši sapieru lāpstiņa.

Skatoties šīs avižu fotogrāfijas, lasot, man ie-nāca prātā mamma lāpstiņa, bet es negāju uz garāžām, lai precizāk pārbaudītu. Es jau tāpat zināju, ka kāts ir īss, malas asas. Ja vajadzētu, mamma ar to varētu arī aizsargāties. Ja gadītos tā, ka vajadzētu.³

Sestdiena, 27. maijs

Mēs, meitenes, izlaidumā vilksim melnus svārkus un baltu blūzi. Man svārkus no sen skapī noglabāta, īsto laiku gaidījuša kleitas auduma šuj mamma. Ja vien viņai būtu vairāk laika! Tās pilsoņu komitejas viņai maijā paņēmušas visus brīvos vakarus un dienas. Līdija šuj sev pati. Ap šujmašīnu krājas melna vilna un kreps, melns katūns un zīds. Līdija ar baltu šuvēju krītu velk līnijas uz melnā auduma. Šķiet, mirušās vecmāmiņas vecais drēbju skapis viņas istabā ir bezdibenīgs. Tad vēl viņu mājai ir bēniņi, visas tās kumodes un finiera koferi. Un blakus kūtij brūkoša klēts. Garajos rudens vakaros reizēm stundām ilgi pielaiķojām visas tās drānas, kaltētas lavandas un vecuma dvaka istabā sajaucās ar matu laku un Līdijas mamma no Ļeņingradas atvesto smaržu. Rožainās, ar rokām šūtās, vidukli sašaurinātās katūna kleitas, krāsainie gāzes lakati, smagās vilnas kostīmjakas pārvērta mūs par svešām, agri nobriedušām bārenēm, nokrāsotās lūpas — par mazām sievietēm ar smagiem vates pleciem. Reizēm pie Līdijas spoguļa grozījāmies, līdz logi vērtās melni, ārā satumsa, no virtuves sāka plūst sāļās gaļas cepšanas smarža un, vakaram ritot, arvien skaļākas balsis, un es sāku baidīties no tumšā mājupceļa. Tad Līdija aukstajā priekšnamā paņēma kantainu kabatas lukturīti, apāva gumijniekus un pavadīja mani pa nesaskatāmo ceļu, dubļainajām risēm, līdz kalnā parādījās jauno māju ugunis.

Otrdiena, 30. maijs

Mācījāmies matemātikas eksāmenam un abas ar Līdiju sauļojāmies savā iemiļotajā vietā, tur, kur upe iegriežas starp pļāvām.

Maija saules siltums piesardzīgi taustīja mūsu bālos augumus uz izbalējušā gultas pārklāja.

Zem spilgtām fotolampām ķermenis pastiepas, pārvēršas, tas piepeši ir pieaudzis, gatavs ķermenis, izstiepiet negaidīti strauji kā tomāta stāds uz pavasarīgas palodzes gaismā un siltumā. Ikdiena, tās neomulība un pazemojošā nepilnība

**Dizeļa smaka
ieplūda
autobusā,
un bija
grūti elpot,
un nupat
no gultām
izdzītie nīgrie
zēni neglīti
izrunājās**

ir paslēpusies ēnās, kustību neveiklība pazudusi apaļumos, ādas vai fotopapīra spīdīgajā gludumā. Fotoaparāts augumam nolibijis ādu, kas baidījās no pieskārieniem, ko vienmēr vajadzēja slēpt, un te jaunā Līdija izlokās ārā no vecās ādas kā čūska pavasarīgā izcirtumā. Un es gribu un negribu skatīties. Bet viņa skatās man acīs. Līdija nebaidās skatīties tieši fotoaparātā pat tādās fotogrāfijās. Es atkal esmu atgrieziesies vecās ūdenskrātuves ļodzīgajā lēkšanas tornī ar lūstošiem pakāpieniem, ir sestās klases vasara, auksts akmens vēderā un skaidra zināšana, ka lēkt nedrīkst. Līdija toreiz lēca. Un lēca atkal.

Viņa lec atkal. Es varu tikai gaidīt, lai viņa uzpeld. Viņas mamma nedrīkst uzzināt, straujas dabas, kāda viņa ir. Neviens nekad neko nedrīkst uzzināt.

Pirms aiziešanas Līdija vēl aptaustīja ūdeni, plikām pēdām kūņojās pa miksto, ciņaino krasutu.

Ceturtdiena, 8. jūnijs

Griežu telefona ripu, pirksts, izvēloties ciparus, ķeras caurumos, un aparāta klausule nespēcīgajā plaukstā ir smaga kā cirvis. Dzirdu garo, saucošo signālu, taču neviens neatbild. Uzlieku klausuli uz dakšas tikai tādēļ, lai pēc mirkļa visu atkārtotu.

Sestdiena, 17. jūnijs

Rajona avīzei jau vairākus mēnešus ir jauns, veļaiģīgi skanošs nosaukums. Attēls, kas tika publicēts aizvakara avīzē, ir tā pati fotogrāfija, uzņēmums ar jauno frizūru. Fotografēts oktobrī, tai reizē, kad mēs ar Līdiju abas bijām pilsētas ateljē.

Slaida miesasbūve, pusgari, gaiši mati, pelēkas acis.

Mugurā var būt svītrains neilona treniņjaka, īsi svārkī, kājās zemas kurpes.

Vai kāds viņu ir redzējis?

Tipogrāfijas krāsas izplūst pa miksto papīru, rastrs padara vaibstus skarbus. Acis grimst miglā kā upes krasti agrā rītā.

Trešdiena, 21. jūnijs

Vairs gandrīz nemaz nesatumst.

Šodien vēl vakarā vēl kļīdu upmalā aiz kolhoza pļavas, netālu no Līdijas mājām. Pie brasa ir vēsi arī viskarstākajā vasaras dienā. Upe te plūst dziļāk, atspulģi tuvina debesis zemei. Zāle meklētāju nomīdītājā pļavmalā atkal sākusi slīeties augšup.

Man patīk, ja debesis ir augstu. Reizēm agras vasaras vakarā, kad starp kolhoza daudzdzīvokļu mājām smaržo pēc svaigi pļauta mauriņa un mitras zemes, es paskatos augšup, mana galva atgāžas, un es lidoju vai krītu. Krītu debesis. Nākot no upmalas, mūsu sabužinātajos matos bija pieneņu vainagi, maija vakara zilsārtās debesis dunēja, un koki tikmēr bija izdzinuši zaļas, mit-

ras lapiņas. Kad atgāzām galvu, Līdijas dzeltenais vainags no viņas biežajiem matiem iekrita pavasarīgi leknajā zālē.

Līdija neieradās ne uz izlaiduma aktu, ne matemātikas eksāmenu. Skolā un pie mums mājās bija milicija. Un es biju milicijā. Izstāstīju visu, ko zināju par Līdijas plāniem. Ka Līdija pati gribēja doties prom, savā dzīvē.

Vai man būtu vajadzējis stāstīt par fotogrāfijām? Līdija taču bija skaista tajās bildēs, kaut gan pirmo skatienu man vajadzēja aizgriezt, tik drosmīga bija Līdija, tik bezbailīgs viņas augums. Tas vienkārši bija man svešs, citāds skaistums. Citādi saredzēta Līdija. Viņas smailais zods bija pasliets pret kameru, ēnām klāts un ar gaismu izvīrpots, no gaismas un tumsas bija radīta TĀ Līdija, fonā fotoateljē aizkars ar tumšo rakstu.

Ko tad, ja tās atradīs Līdijas mamma, tāda bija mana doma tai pievakarē, kad klusām ieliku aploksni atpakaļ burtnīcā, Līdijai nepasakot.

Bet viņi nejautāja. Līdij, vai tu būtu gribējusi, ka es izstāstu?

Kad kāpu augšā pa upes krastu, tumšais ūdens virpināja vēlū ceriņu izbalējušos ziedus. No upes gultnes kā dziļa izelpa kāpa auksta gaisa mutulis, un brīdi es jutu Līdiju te pat, sev līdzās.

Viņi nejautāja, Līdij.

Es nejautāju.

Zāle tajās pļavās nav nopļauta joprojām. Uzkrāj miglu. Kad nonācu pie lielā ceļa, tenisenes vakara rasā bija izmirkušas cauri slapjas. Asfalts vēl izstrāvoja dienas karstumu, taču es, šķērso-dama ceļu, trīcēju. Līdijas mājas virtuves logā dega uguns. Pa šauro grantēto ceļu gāju tuvāk, līdz pašam egļu dzīvžogam. Līdijas tētis sēdēja pie virtuves galda un cauri putekļainajai loga rūtij skatījās man virsū, mani neredzēdams. No turienes, no vecā, skrajā egļu dzīvžoga, kur manus slapjos vaigus kā sarauts zirnekļa tikls klāj Līdijas tēva tukšais skatiens, es tālāk vairs neiešu. Pie loga neviens neklaūvēs. ■

¹ Igaunų riteņbraucēja Erika Salumee (*Erika Salumäe*, 1962) 1988. gada vasaras olimpiskajās spēlēs (pārstāvēt PSRS komandu) ieguva zelta medaļu treka riteņbraukšanas individuālā sprinta disciplīnā.

² 1988. gada 16. novembrī Igaunijas PSR Augstākā Padome pieņēma deklarāciju «Par Igaunijas PSR suverenitāti».

³ 1989. gada 9. aprīlī PSRS armija Tbilisi apspieda pretpadomju demonstrāciju, nogalinot 21 un ievainojot simtiem civiliedzīvotāju. Karavīri izmantoja arī sapieru lāpstīņas.

Ko tad, ja tās atradīs Līdijas mamma, tāda bija mana doma tai pievakarē, kad klusām ieliku aploksni atpakaļ burtnīcā

Tarass Prohasko

Tāviši

Stāsts

Tarass Prohasko (*Тарас Прохасько*, 1968) bērībā dzīvojis Deļatinā — Karpatu ciemā, ar kuru sākas Huculu novads Ukrainā. Studējis botāniku, piedalījies 1991. gada Revolūcijā uz granīta. Viens no leģendārā «Staņislavivas fenomena» jeb Ivanofrankivskas rakstnieku kopas. Pirmā grāmata — 30 gadu vecumā. Sekoja citas un balvu birums, ieskaitot visprestīžāko — Tarasa Ševčenko prēmiju (2020).

Še publicētais agrīnais stāsts (tā nosaukums ukrainiski ir *Ботакс*; *бо* = jo, *так* = tā, *є* = ir, mēdzot teikt ļaudis kalnos) kā sēkliņā glabā ne tikai visas Tarasa Prohasko turpmākās grāmatas, ieskaitot ģeniālo romānu *НеПрощи*, bet arī tēmu, kura pēc tam sāka skanēt neskaitāmu Eiropas rakstnieku balsīs: kā var (un vai var) dzīvot ģeogrāfijā, par spīti vēsturei? Vai vēstures griežos iemests «mazais cilvēks» var/drīkst būt laimīgs? Ar Markesu nereti salīdzinātā Prohasko vērtajā mītā ģeogrāfijai ir absolūta prioritāte pār vēsturi: lai patiesi saprastu cilvēku, Tarasam Prohasko pietiek «ar divām trim ainavām».

Tulkotāja

I

Labi atceros, kā evolucionēja mani priekšstati par ideālo ziemu. Bērībā traģēdija bija tas, ka nav sniega, atkusnis ziemas vidū, vispārējā šmucība, ko rada siltuma periodi. Pat Ziemassvētki zaudē savu burvību, kad janvāra sākums ir štruntīgs. Bērībā gan tā gadījās reti. Varbūt tāpēc, ka mana bērniņa pagāja kalnos, kur vienmēr viss bija labi.

Taču arī vēlāk, kad sapratu, cik skaista ir čaugna ziema — kad ne visai zemei pietiek vietas zem sniega —, tas notika kalnos, turpat. Es jau biju vecāks, dzjadzjo bija miris, un studentu ziemas brīvlaiku es nodzīvoju viņa mājā kopā ar tēti. Tas ir īpatnais. Īstenībā tam ir maz saistības ar jebkādu ziemu, taču no tā brīvlaika man atmiņā vislabāk palikusi zāle, kas pabijusi zem sniega, taču pārstājusi zem tā būt.

Pēcāk, vēl pirms tam, kad pārstāja dzīvot tētis, pēkšņi izzuda jebkādas vēlmes, un kļuva labi vienmēr un visur. Tagad sajūtas ir divējas — es zinu, ka ziemā vajadzīgs aukstums, taču slepenībā priecājos, ja īstenībā tā ir silta. Mans dēls to nezina un priecājas, ka tikai mēs divi — viņš un es — mīlam istu ziemu, sniega pārpilnu un sala novārdzinātu.

Un es priecājos kopā ar viņu. Tiesa, īstas ziemas, šķiet, pārstāja eksistēt reizē ar manu bērniņu, un tagad kalnos gājēji apsaldējas tikai tāpēc, ka viss kļuvis sīkāks.

II

Ziemas evolūcijas apzināšanās man vajadzīga kā metode.

III

Es sāku pārstāt baidīties, kad man bija piecpadsmit gadu. Tad es pirmoreiz jutos kā vīrietis, lai gan tas nebija saistīts ne ar vienu sievieti. Zināju, ka būt par vīrieti var, tikai apjaušot citāduma bezdibeni, taču jutu, ka sevi tā apjautīšu arī tad, ja visas pasaules sievietes pazudīs. Toreiz tas nebija galvenais.

Bija brīnumskaists septembris, dzjadzjo, kuram visu vasaru darbināju skābekļa aparātu, nomira bez manis — es tikmēr sēdēju riebigajā pilsētas skolā. Mēs ar tēti atbraucām uz kalniem. Pirmais, ko ieraudzīju, bija neticams rudens. Tad ieraudzīju bērniņas beigas, tad — laipnību, vēl joprojām nezinu, kas tas bija. Pēc tam vēl daudz visa kā tāda, kas mani padarīja par vīrieti, kurš sācis pārstāt baidīties. Taču es ļoti raudāju.

IV

Bailes atkāpās pamazām. Šad tad lielām porcijām, šad tad gandrīz homeopātiskām. Visbiežāk tās aizgāja līdz ar dažādām atskārtām. Tas ir vesels stāsts, kā atskārtas izdeldē bailes. Savukārt atskārtas radās vai nu no visnežēlīgākajām lietām — sāpēm, aukstuma, pazemojuma, bailēm, zaudējumiem —, vai no visnevainīgākajiem stāstiem. Teiksim, iz augu vai taureņu dzives.

V

Man vienmēr miļš bijis viss, kas saistās ar ģimenes pagātņi — dokumenti, vēstules, piezīmes, drēbes un priekšmeti, leģendas un leģendāras frāzes, fotogrāfijas. Vienu laiku tajā visā biju tik ļoti iedziļinājies, ka šķita — gadsimta sākums bijis tolaik, kad veidojās mana atmiņa. Tā reiz pie dzjadzjo atnāca draugi. Viņi iedzēra pa graķītim egles sveķu uzlieves un vairs nespēja orientēties laikā. Vecie kungi pieprasīja, lai precizēju viņu atmiņas par itāļu fronti. Un es atcerējos Alpu topogrāfiju tā, kā būtu varējis redzēt no ierakumiem.

VI

Taču no visas tiesas ģimene pie manis atnāca tad, kad pats biju bezmaz karā. Ienaidnieka virsnieks reizi pēc reizes piedāvāja brīnumainu karjeru, ja sadarbošos. Es zinu, ka tā arī būtu, viņi mani neapkrāptu. Man vajadzēja viņam pastāstīt, kā visiem, pilnīgi visiem manējiem nācies ciest no viņa armijas, organizācijas, varbūt pat no izskata un smakas. Laikam gan virsnieks toreiz manā ēnā ieraudzīja desmitiem dažādu profilu. Pēc tam viņš nekādus kārdinājumus man nepiedāvāja. Savukārt es sajutu, ka jau vairs nebūšu vientuļš. Un pirmoreiz apjautu: kultūra ir zināšanas par vairākiem cilvēkiem, kuru īpatnības kārtkārtām sarakstītas tavā ģenētiskajā kodā, kuru žestus tu laiku pa laikam atkārto. Un šī netveramā kultūra neļauj

iet pazušanā tāpat kā tava daba.

VII

Ap to laiku es pirmoreiz redzēju sapnī Jablonkivu.

VIII

Kad dzjadzjo nomira, baidīties pārstāju ne tikai es. Arī tētim zuda bailes — man joprojām saprotamas un nesaprotamas —, un viņš pastāstīja patiesību. Izrādījās, ka dzjadzjo nebija mans īstais vectēvs, jo viņš nebija mana tēta tētis. Sāku viņu milēt vēl vairāk. Viņš bija mana realitāte. Turpretī istā vectēva dzīvesstāsts likās tikai stāsts. Bija vajadzīgs laiks, lai to iedzīvinātu sevi un atrastu tos noslepenotos ģenētiskā koda fragmentus, kuros vectēvs bija ierakstīts līdz vismazākajām iezīmēm.

IX

Un tad es pirmoreiz nosapņoju Jablonkivu.

Es sēdēju pie galdiņa pilsētiņas centrālajā laukumā. Galdiņš iznests un nolikts pie kafejnīciņas durvīm. Tam pāri ir saulesargs. Es dzeru kafiju. Laukuma vidū ir tipisks rātsnams ar pulksteni. Vispār jau arī pats laukums ir visām Eiropas pilsētām tipisks: kvadrātveida tirgus, kam apkārt sabūvēti trīsstāvu akmens nami ar trim logiem rindā, katrā stūrī aizsākas divas ieliņas. Katrai ēkai sarkans dakstiņu jumts. Laukumā ir vēl dažas kafejnīcas, bāri, darbnīcas, krodziņi un veikaliņi. Virs katrām durvīm — krāsaina izkārtne. Pie vienas kafejnīcas stāv koka muca ar sarkanvīnu, tur sastājušies vairāki cilvēki ar cepurēm galvā. Pie rātsnama aug daži koki — liepa, saldaiss ķirsis un magnolija.

Es dzirdēju viņu balsis, un čehu valoda skaidri dalījās atsevišķos vārdos. Tad mums visiem garām nobrauca vecmodīga ugunsdzēsēju mašīna. Ūdens no milzīgās cisternas pilēja uz bruģakmeņiem, un viens no ugunsdzēsējiem, stāvēdams uz kāpnītēm, centās līdz galam aizgriezt lielu krānu.

X

No rīta es biju pārliecināts, ka Jablonkiva tieši tā arī izskatās. Šajā brīdī tur ieradies, es nokļūtu it kā sapņa turpinājumā. Kopā ar visiem skrietu uz priekšpilsētu skatīties ugunsgrēku. Un es nolēmu tur nokļūt.

XI

Jablonkivā ir dzimis mans vectētis Roberts Prahaska. Prahasku Čehijā nez kāpēc ir ļoti daudz. Pat savādi, jo *prahaska* čehiski ir 'pastaiga'. Mans vectēvs Francs bija pilsētas foermaisters — ugunsdzēsēju dienesta vecākais. Viņam bija vēl citi bērni. 1938. gadā vācieši likvidēja Čehoslovākijas Republiku. Pa vidu visam citam viņi mazu teritoriju Tatros pie Olšes upes atdeva poļiem. Veselu gadu poļi varenī tiksmīnājās par Polijas lielvalsts izplešanos un brīnišķīgo saprašanos ar Vāciju. Un šajā gadā iegūla īss stāss par to, kā mans vectētis kļuva par manu vectēti.

XII

Roberts Prahaska bija skolotājs. Jaunās poļu varas iestādes viņu nosūtīja uz lauku skolu Voliņā. Poļiem ļoti patika, ja ukraiņus mācīja neukraiņi. Tajā pašā skolā strādāja mana vecmāmuļa, uz Voli-

ņu norikota no Halicijas. Viņi viens otru iemīlēja. Vecmāmuļai bija trīsdesmit astoņi gadi, vectēvam divdesmit septiņi. Vecmāmuļu tas mazliet uztrauca. Viņa nezināja, ka laika ir ļoti maz un šī vecuma starpība neko nenozīmē. Esmu neaprustāmi laimīgs, ka viņiem pietika prāta savu vienīgo vasaras brīvlaiku pavadīt pie Hoverlas, Zarošlakā. Tā pensionāta sen vairs nav. Taču es zinu, kā tur varēja būt. Septembrī sākās karš. Robertu Prahasku mobilizēja pirmajās dienās, un pēc divām nedēļām viņš pārstāja eksistēt reizē ar poļu armiju. Viņam bija divdesmit astoņi gadi. Viņam mazliet pietrūka līdz dēla piedzimšanai. Mans tētis piedzima nākamā gada janvāra pirmajā dienā. Ne viņš, ne mēs ar brālī nekad neesam mācējuši runāt čehiski.

XIII

Manā rīcībā varēja būt bruņumašīna. Vajadzēja ar to aizbraukt uz Jablonkivu. Tas izskatījās diezgan vienkārši — izbraucot uz autonomo radioseansu Aizkarpatos, pārvietoties arvien tuvāk Tatriem, antenas noregulējot tā, lai korespondenti nepamanītu, ka attālums kļūst arvien lielāks. Un pakāpeniski atkāpties līdz pašā nosapņotajai pilsētiņai. Un izbraukt laukumā, pārliecināties, ka tas, kam esmu noticējis, ir reāls. Vairs neatceros, kas man to liedza. Varbūt tas, ka ļoti gribējās uz Ukrainas kalniem, uz Deļatinu.

XIV

Pēc tam, kad vectētis Roberts pazuda, vecmāmuļa vēl ilgi cerēja, ka viņš atgriezīsies. Jo ir zināms: kad sakrīt Dieva un cilvēku vēlēšanās, notiek brīnums. Taču būtu grēks domāt, ka Dieva loģiku var pielīdzināt tam, kā spriež cilvēki.

XV

Neko vairāk es par vectēti nezinu.

XVI

Uzaugu citā vietā. Vectētim bija jābrauc tai cauri pa ceļam uz Zarošlaku, tādi ir ģeogrāfijas apstākļi. Savukārt mans tētis uz Deļatinu ceļoja cauri visdziļākajai Āzijai, kas ir pilnīgi uz citu pusi. Āzijā vecmāmuļa atrada vīrieti, kurš viņu atveda uz Karpatiem un kļuva par manu dzjadzjo. Tas ir pavisam cits stāsts.

XVII

Es tagad domāju par to, ka ģeogrāfiskā ekspanzija ir ģenētiskās sekvenču apgrieztā dimensija. Ka areāliem noteikti jāpaplašinās. Pat ja šī paplašināšanās uz kaut kādu vienu pusi ir vienkārši izrāpošana cauri visai teritorijai. Ka, zaudējot Jablonkivu, es ieguvu Deļatinu. Ka čehu valodas vietā ieguvu vēl vienu ukraiņu valodas izrunu. Maniem bērniem ir, no kurienes sākt jaunus ģeogrāfiskus iekarojumus. Es varu palikt te. Varu pat piesegt viņus no aizmugures.

XVIII

Toties bērniem droši vien ir diezgan labas asinis — sajauktas un savādas. Un karte ar pārsvītrotiem punktiem, kuros ierasties nav obligāti — jo tas viss tāpat parādīsies sapņos. Gan jau viņi tiks galā. Viņi taču nekad nevarēs kļūt vientuļi. ■

Ivanofrankivska, 1999

Kad dzjadzjo nomira, baidīties pārstāju ne tikai es. Arī tētim zuda bailes

No ukraiņu valodas tulkojusi **Māra Poļakova**

Giedra Radvilavičūte

Tikai balss

Eseja

Giedra Radvilavičūte (*Giedra Radvilavičiūtė*, 1960) ir plaši atzīta lietuviešu esejiste, kuras darbs novērtēts gan ar Eiropas Savienības Literatūras balvu (2012), gan ar Lietuvas Nacionālo prēmiju (2015). Viņas tekstiem raksturīga intelektuāla asprātība un veikla ironija, atsauces uz notikumiem Lietuvā un pasaulē. Autore atvērti stāsta par visu uzreiz un vienā tekstā piedāvā veselu spirdzinošu kokteili: mīlestību un vientulību, sapņus un literatūru, mājsaimniecību un politiku.

Gada labāko nekrologu piecnieka komisiju arī veido piecnieks: divi kritiķi, mākslas zinātniece, žurnālists un es. Un tas ir tikai sākums. Nākamgad par labākajiem atzītos nekrologus nodos lasītāju balsojumam kopā ar prozas un dzejas grāmatām pieaugušajiem, pusaudžiem un bērniem. Tas ir godīgi, bet novēloti — žanra aktualitātes, pievilcības un pieprasījuma dēļ akciju vajadzēja rīkot jau agrāk. Paprātosis, kā, laikam skrienot, izmainījusies realitāte, mūsu skatījums un reakcija uz nāves faktu: no Jona Biļūna līdz Arvīda Komska «trāpījumam».¹ No bērniem dāvinātā Ziemassvētku vilcieniņa, kas riņķo zem egles, līdz kravas auto zem egles Berlīnē. Ikdienā nāves ir kļuvis vairāk, un svarīgākais — tā kļūst ikdienišķa. Angela Merkele pēc terorakta ietērpās melnā un pasludināja: «Mēs atradisim spēku, lai turpinātu dzīvot tādu dzīvi, kādu Vācijā vēlamies, — brīvībā, atvērtībā un vienotībā.» Teikumā ir divas kļūdas, kuras šo politiķi no posteņa nosēdina divānā: daudzskaitļa pirmā persona un vārds «vienotībā». Uzreiz pēc preses konferences, apsargu pavadīta, kanclere devās uz veikalu nopirkt šo to Ziemassvētkiem. Ap 100 eiro vērtajā iegādāto preču klāstā nebija gaļas. Tikai bieziens, sviests, kartupeļi un konfektes *Mon Chéri*.

Tomēr man aizvien nav nekādas sajēgas, kāpēc tiku iekļauta nekrologu žūrijas grupā. Varbūt iemesls ir svarīgas literāras pazišanās? Lēmumu varēja sekmēt arī manu eseju pesimistiskās tēmas, kas vienmēr grozās ap neizbēgamo nāvi. Bet varbūt (un tā gadās diezgan bieži) visu noteica nejaušība. Kā katrs pieklājīgs cilvēks vismaz reizi dzīvē paprāto par savu galu, tā ikviens apdomā arī to, kas būs pēc tam: nekrologs, apbedīšanas vieta, kapakmens, ziedi, sēru mielasta ēdienkarte, bērnu atmiņas, ienaidnieku gaviles (bērnu gaviles, ienaidnieku atmiņas). Mana draudzene poliete, piemēram, arī grib, lai uz viņas bērnu galda nebūtu gaļas: tikai sēnu pīrādziņi un torte *Jaunība*. Bet uz kapakmens lai būtu rakstīts — *dobranoc*. Tāpat mēs prātojam, kāds dabasskats mūs

ieskaus, kāda būs augsne, kādi vēji gaudos. Pat prātīgi cilvēki par to domā tā, it kā grasītos mazi kā rūķīši tos vējus no pelnu kastītes sadzirdēt... Pirms gada, Lielajā piektdienā, uzrakstījusi testamentu un parādījusi to kompetentai personai, nobrīnijos, ka pēc spēkā esošajiem noteikumiem nevarēšu tikt izbārstīta sev svētā vietā, kādu biju norādījusi pēdējās gribas rakstā. Izrādās, ka pelni jāaprok kapos. Starp citu, jau izdomāju, kā šo likumu vienkārši, bez kukuļiem, apiet, bet arvien vēl vēroju pasauli kā Rolands Kazls² — muti papletusi, apburta. Smirdīgas izgāztuves aizņem hektāru hektārus, pie konteineriem mētājas apgrauzti kauli, nosprāgušas žurkas, novalkātas kedas, melīgu un zaglīgu politiķu vēlēšanu reklāmas, viņu mājas izslējušās dabas rezervātos, bet pāris kilogramus parasta cilvēka pelnu ar vienu otru metāla gabalu no gūžām un zobiem nevar izbārstīt tur, kur viņš... kur pelni grib.

Līgumā rakstīts, ka katram komisijas biedram pienākas 200 eiro par ziņās pasludināto *in memoriam* tekstu vērtēšanu visa gada garumā — no septembra līdz septembrim. Un vēl tieši tikpat par paša uzrakstītu nekrologu, ja laimīgu sakrītību rezultātā, tai gadā esot komisijā, nomirtu kāds tuvs cilvēks. Labāk gan, ja cilvēks izrādītos sabiedrībā pazīstams. Uzķēros ne tikai naudas dēļ. Lai gan tā ir svarīga. Nauda, puskrēsla un spa man īpaši iet pie sirds, tie man sniedz bērnbībā neizbaudītu komfortu. Nu, izņemot puskrēslu — tā bija pieejama izprieca arī tad, kad vēl tikai iepazinu šo pasauli. Un tagad, nedēļas nogalēs, es bieži pieceļos sešos no rīta un mazliet paveru aizkarus, lai pirmā gaisma ievirpinātu fantāziju kā piespiesta podziņa vēlasmašīnu. Bērnbībā — stundās, kad diena saplūda ar nakti, mēdzu pārvērsties par lauvu, fikusu, indieti, mākonī, mēbelēm, par maigu zobārsti sev, akmeni un taureni. Centos sarauties maza kā ziepju gabals, smalcīņa kā adata. Tātad tiekdamās pēc komforta, citiem vārdiem to varētu dēvēt arī par spa, — tagad izvēlos tikai tādus draugus, kas spēj mani iepriecināt. Viņiem pieder villas Itālijā, Kiprā. Vai vismaz Molētos, Ignalinā, Anikščos. Un tevi, Aldona, un tevi, Daiva. Diemžēl arī tevi, Egī, tikai tāpēc... Man patīk vērot, kā Vidišķos aiz Sventājas lēni rietošā saule uz mirkli sastingst lapenē aiz tavu draugu izdzerto krāsaino pudeļu rindas, ko tu sauc par raudu mūri. Pēdējais saules stars visilgāk uzkaņvējas sambuka pudelē. Tuvojoties manis pašas nekrologam, varu, liekot roku uz sirds, ar nožēlu pavēstīt: es jūs izmantoju. Vispatīkamāk man bija pamosties rītos, kad aiz loga izpletās izkausēts (mājas apstākļos) Mičiganas ūdens alumīnijs. Čaloja Sventāja. Bet reiz Gardas ezerā ap uztūkusu akmeni peldēja septiņas foreles. Un it neviena, neviena paša cilvēka. Tikai es, kas viņus šeit atceras, neistus, no ainām, fotogrāfijām, fantāzijas un filmu krēslas. Ala Pačīno varoni no *Krusttēva*, kad viņš dāvina nevainīgajai saderinātajai bieza pinuma zelta ķēdi; viņas krūtīs man filmā atgādi-

nāja mazās Nidas kāpas. *Grazie, prego.*

Ar četršimt eiro varu samaksāt par visa dzīvokļa apsildi ar gāzi. Ziemā. Kā saka tie pensionāri, kas izvairās nolaist ūdeni pēc katras čurāšanas, — vēl paliek pāri. Starp citu, kāpēc pensionārus visi pēkšņi sāka saukt par senioriem? Varbūt, kad dodies pensijā, pēc Lisabonas līguma, tev jāatstrādā Spānijā? Bet par šo pieredzi mēri Viļņas kafejnīcās sestdienās atmaksā ar kafiju?

Jau ne reizi vien esmu teikusi, ka ne rakstnieks izvēlas žanru, bet gluži otrādi. Nekrologa žanrs ir īpatnējs. Izņēmums ir tikai ierosmes, kuru dēļ autors piekrit nekrologu uzrakstīt. Jēdziens «viens šāviens» un reizē viena nāve, no postmorrālā viedokļa skatoties, ir novecojis. Tekstu atlasei neder augstas prasības. Kaut vai Bites Vilimaites doma: «Ziniet — atmiņas ir visistākās, kad tās nespēdas tālāk par mazo cilvēciņa galvu. Tu vari mēģināt kaut ko pastāstīt, bet tās jau vairs nebūs tikai atmiņas — nav taču iespējams izdarīt pašnāvību un tad vēl ieraudzīt sevi mirušu.» Tāpēc arī nekrologos, tāpat kā citos daiļdarbos, jābūt sižetam, intrigai, neparedzamībai, kompozīcijai, detaļām no mirušā dzīves, personīgi intīmām attiecībām ar netaiķi. Varbūt vienam otram noslēpumam. Un vēl kādai diezgan svarīgai lietai, par ko pastāstīšu vēlāk.

Prātā paliekošas atmiņas par mirušajiem presē gadās bieži. Man patika, kā kāda zināma sieviete aprakstīja citas zināmas sievietes pēdējās dienas. Topošā aizgājēja jau gulēja gultā, nespējama pati pakustēties. Atvedusi no ceļojuma viņai skaistu kleitu, atmiņu autore apraksta, kā grozījusi savu draudzeni, slavenu rakstnieci, pa gultu, lai uzpučētu viņu kleitā, bet tuvinieki ik rītu krāsojuši slimniecei lūpas. Tādi teksti, salīpināti no tuvas draudzības, bagātīgi ar uzticamām detaļām un drukājami dienasgrāmatās ar vairāku tūkstošu tirāžu, ir diezgan iedarbīgi, jo, pirmkārt, līdzdalīgās personas ir istas; otrkārt, sabiedrībā pazīstamas; treškārt, mirušas. Lasītāji pieredz daudzslāņainu baudu: pirmkārt, viņi paši vēl ir dzīvi; otrkārt, viņiem atļautā veidā ļauts pavērt intīmās telpas aizkaru — pēc tā viņi ilgojas, bet nespēj to izdarīt, nelaiķim dzīvam esot; treškārt, autoru apmierina tas, ka visi nu zina: viņam bija piešķirtas īpašas tiesības dežurēt pie šīs bezcerīgi dziestošās zvaigznes gultas un viņš vēl spēja tai sagādāt prieku. Man arī ļoti patīk sabiedrībā izskatīties labai. «Neprātīgas alkas izrādīties (vai vismaz par katru cenu kļūt pamanītam, pat ja slavas iemesls ir kas tāds, kas agrāk būtu licis kaunēties) radās, zaudējot kaunu. Bet varbūt kauns tiek zaudēts tāpēc, ka par dominējošo vērtību kļūva izrādīšanās, pat apkaunojot sevi?» (Umberto Eko)

Vizuālais laikmets izdzēsa robežu starp narcisismu un līdzjūtību. Precīzāk, starp izrādīšanos un jūtām. Nekā jauna jau te nav. Mārgarita Tečere sacīja, ka agrāk cilvēki gribēja kaut ko paveikt, bet tagad — par kaut ko kļūt. Vajadzētu teikt: agrāk cilvēki gribēja par kaut ko kļūt, bet

tagad — tikt pamanīti. Lietuvā notikusi akcija pēc tam, kad bija nosists četrgadīgs puisītis, ir klasisks šādas tieksmes paraugs, tā teikt, piemērs gudrajiem — Mārgaritai Tečerei, Žanam Bodrijāram, Zigmundam Baumanam vai Umberto Eko. Sabiedrībā pazīstamas sievietes vai tās, kas vēlas tikt pamanītas, pat bērna nāves gadījumā, un arī vīrieši pēc bērna nāves, savācās konkrētās Lietuvas vietās un dedzināja svečītes. Krāmēja lāciņus un sniedza žurnālistiem intervijas par vardarbību, kas plōsās Lietuvā. Jaunas sievietes kameru priekšā raudāja. Dažas no viņām, iespējams, lai nenokristu sava vājuma dēļ, raudāja: a) atspiedušās pret sienu, b) apskāvienā, c) viena otru pieturēdamas. Fotogrāfijā pamanīju kādu, kas raudāja, aizklājusi seju ar ūdeņādas kažoka piedurkni. Dažs labs atnāca ar saviem bērniem, kuriem bija jāredz un jāatceras, cik atšķirīgas no tās šausmone, kas pieļāvusi sava bērna nāvi, ir šurp atnākušās raudošās mammas. Un kā viņiem tāpēc ir paveicies. Vajadzēja taču tiem briesmoņiem vecākiem aiziet pie psihologa. Dzert zaļos kokteiļus, nevis narkotikas. Vai bērns apmeklēja baseinu Ķēdaiņos? Tai pilsētai nav baseina? Peldēšana sporta centrā? *Impuls* maksā tikai 13 eiro. Vai tad tik grūti vienam par otru parūpēties?

Toreiz es cimojos mazā Lietuvas ziemeļu pilsētiņā pie kursabiedrenes, kur arī notika šī uzstāšanās. Tur, sašausminājusies par nejēdzīga narcisisma eksponēšanu, pasludināju svečīšu nopūšanas akciju un nodēvēju to *Nopūtīsim sēras, iedegsim cerību*. Ja nosaukums nebūtu banāls, neviens nepievērstu uzmanību — ja vēlies rīkoties, jāķeras pie klīšējām. Lai saprastu originalitāti, nepieciešams laiks un prāts, bet šīs abas lietas izmirst kā purva bruņurupuči. Akciju pasludināju draudzenes feisbukā, pašai profila man nav. Nesolu, ka būs. Jo skaidri zinu, ka man tur viss sajuks, es taču kļūstu veca. Ļoti baidos, ka sākšu dalīties ar fotogrāfijām no neseniem ceļojumiem. Kāds vakar uzausa rīts. Kā šodien norietēja saule. Kā paaudzies kaktuss uz palodzes un mazmeita (arī uz palodzes). Kādu pīrāgu izcepu Ziemassvētkiem. Vai konservatīvo priekšsēdētājam nudien bija jābūt šim? Vai mēs ar tulkotāju Kornēliju Hellu neizskatāmies kā luterāņu mācītāju pāris? Vinē, ar Sv. Stefana katedrāli fonā. Sākšu *FB* atbildēt saviem oponentiem vai draugiem. Pats sliktākais — uz karstām pēdām. No segapakšas, no vannas, no tualetes. Atmaskošu sevi ar nevaldāmu domu pusfabrikātiem. Sākšu domāt nevis aktīvi, bet reaktīvi. Nevis apzināti, bet reibumā. Vai, kad postmenopauze jau ņems virsroku pār... pašu virsroku, nofotografēšos mājās, gultā, vienās apakšbikses, kā izdarīja kāds dizainers. Viņš, apbalvots par nopelniem Lietuvas labā, *FB* rosina visus no Lietuvas emigrēt. Fotogrāfiju pārpublicēs lielākais Lietuvas laikraksts. Un šausmīgākais — neviens mani neārstēs. Jo neviens nesapratīs, ka esmu slima.

Tātad, tā kā vakarā nebija, ko darīt, es tajā pil-

**Ļoti baidos,
ka sākšu
dalīties ar
fotogrāfijām
no neseniem
ceļojumiem.
Kāds vakar
uzausa rīts.
Kā šodien
norietēja
saule**

sētiņā ierosināju sievietēm un vīriešiem pēc stundas sapulcēties pašvaldības laukumā un pēc iespējas ātrāk nopūst sveces. Kā uz dzimšanas dienas tortes, vienā rāvienā. Kaut ko vēloties un ticot. Pilsētas sociālās aprūpes nodaļā noskaidrosim trūcīgo ģimeņu un sāpināto bērnu adreses, aiznesīsim viņiem ēdienu, dāvanas. Ko nu katrs tobrīd varam atļauties. Pirmkārt, tos no sniega savāktos lāciņus. Pēc tam tie pilsētiņas cilvēki, kas var, kam ir mašīnas vai kas var atļauties samaksāt par autobusa biļeti, lai nākamajā nedēļas nogalē paaicina kādu bērnu uz Viļņu, Kauņu, Klaipēdu kopā ar viņa tobrīd skaidrā esošo mammu vai tēti. Saprotu, ka rūpēties par bērniem mums no sākuma traucēs... nepilngadīgos sargājošie likumi. Bet uzaicināt bērnus doties mums līdzī vārēsīm arī nākamajā nogalē. Parastajā vai svētku. Bērni, kopā ar mūsu pašu bērniem, būs jāaizved uz kino, teātri, veikalu, jāuzaicina pie sevis pagaršot pirāgu. *FB* pirāgi, it īpaši burkānu ar krēmu un sieru *Philadelphia* pa virsu, izskatās tādi, ka nevar vien atēsties. Taču šobrīd visdārgākā lieta — laiks — akcijas dalībniekiem, spriežot pēc tās ilguma, ir.

... Vispirms no netālu stāvošo sieviešu grupiņas mani sāņus pasauca svecišu iedegšanas iniciatore. Viņa, kā izrādās, šādas akcijas rīko visu laiku. Labi, pārspilēju — līdzko kādā Lietuvas ģimenē atgādās notikušajai līdzīga nelaime. Akcijas norisinās diezgan bieži, jo, pēc statistikas, Lietuvā katrā trešajā ģimenē ne tikai bērni, bet arī sievietes cieš no fiziskas vardarbības. Tas notiek visā Eiropā. Domāju, ka tāpēc Lietuvā savairojušies sporta klubi — vīrieši trenējas. Viļņā viņi kļūst ar milzīgām tašām, agrāk tādu varēja redzēt tikai Šauļos un Panevēžā. Kad patiesi drausmīgo statistiku paziņoja televīzijā, sanikņojos līdz baltkvēlei. Darbā pēc kārtējās sapulces lūdzu atcelt ierasto darba kārtību, jo uzradušās neatliekamas lietas. Uz galda ar šķiltavām iedevu smaržīgo sveci. Neraugoties uz šefa izbrīnu, piecēlos un teicu: «Stāties, pie velna, līdzināties! Mierā! Uz pirmo trešo skaitīties! Kurš no jums mājās sit sievu?» Visi man koridorā iet ar likumu.

To dažu pilsētas akciju iniciatore, pēc manas draudzenes vārdiem, izceļas ar to, ka var iedegt sveci kā skauti lietus laikā uguni — bez sērkokļa, ar sirds siltumu vien. Sieviete apveltīja mani ar mātišķi iecietīgu smaidu, paveda mani gabaliņu nostāk un, turēdama rokā vēl vienu, pagaidām neaizdedzinātu svecīti, ziniet, kā raksta ziņās — kas grasās tūdaļ pievienoties gaismiņu jūrai, pieklājīgi lūdza: «Nezināju, ka esat tik nejutīga pret citu sāpēm. Kaut gan to var spriest pēc jūsu sejas. Jūs šeit, kā redzu, neesat vietējā. Visu pilsētiņas mammu vārdā, kas te sapulcējušās un velta savu dārgo laiku, es lūdzu — atkāpieties... Netraucējiet mums pieminēt puisēnu. Tūlīt laukumā skanēs mūzika, notiks piemiņas koncerts bērnam par godu. Es par jums aizlūgšu.» Es saku: «Kā jums izdevās uz tādas pilsētiņas laukumu uzaicināt sim-

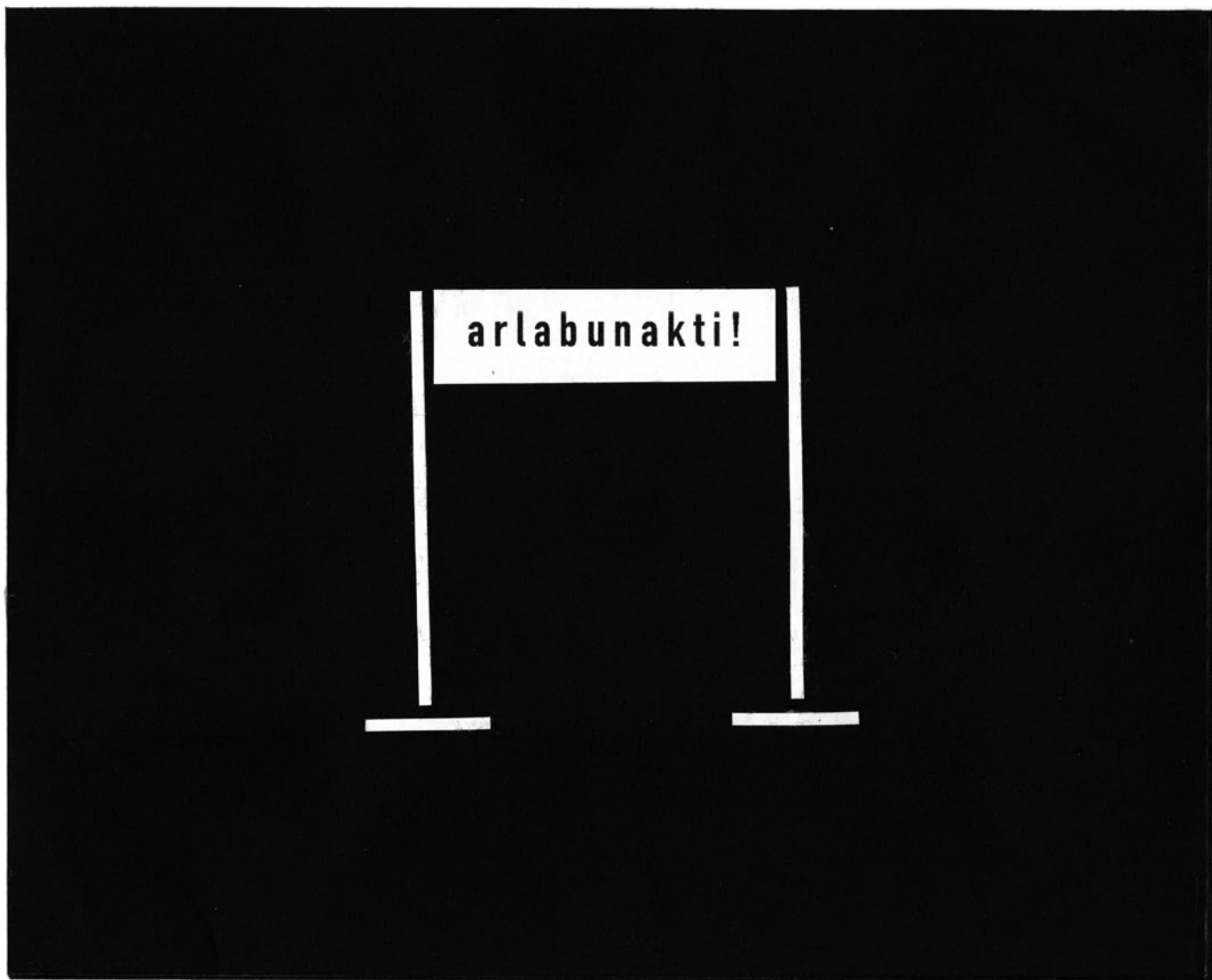
fonisko orķestri?» Sieviete uz mani nesaprašanā skatās: «Kādu orķestri?» Jautāju: «Taču ne jau Mocarta *Requiem* cīgās kāds mūzikas skolotājs ar vijoli, vai Onute Narbutaite dziedās *Centones meae urbi* daļu?» Sieviete lepnī atbild: «Mums izdevās sadabūt slavenākos popmūzikas un alternatīvās mūzikas izpildītājus, jo viņus, piedodiet, atšķirībā no jums aizkustināja šī baisā nelaime. Tas ir labdarības koncerts. Savāktie ziedojumi nonāks pie visiem, kas cieš no vardarbības.» Nu kas es tomēr par muļķi. Es taču vēl varu ar *Lietuvos Rytas* lasiju: «Ceturtdien Kauņas arenā skandina iespaidīgā *M.A.M.A. 2016* apbalvošana. *Zem stilīgām kleitiņām un platiem smaidiem slēpjas neaizmirstams notikums* — šodien noskaidrojās, ka patēva piekautais četrgadnieks mira.» (Kursīvs mans.)

Diena tās pilsētiņas laukumā kļuva arvien drūmāka, bet apstākļi kļuva, kā teic Briselē pastrādājušie kalpotāji, «sostificēti». Mans optimisms «dramatiski» samazinājās, «tektoniskās plātnes sakustējās», un izskatījās, ka ikkatrs akcijas dalībnieks sāk sajēgt «ģeopolitisko norišu dinamiku». Justin jutu, ka tūlīt kāds «sviedis izaicinājumu stagnējošam diskursam».

Attālāk stāvējis policists, viņi laukumā bija divi, atsoļoja pie manis — es vēl stāvēju koncerta gaidu klusumā ar svecišu dedzinātāju līderi. Ieraudzījusi policistu, viņa kautrīgi pievērsās sērošanai, bet policists man palūdza personu apliecinošu dokumentu. Nekad nenēsāju līdzī dokumentus. Es gluži vienkārši piedalos dzīves piespēlētās situācijās, kad tās izrādās interesantas, uzmanības vērtas vai mani nokaitina. Tobrīd turēju *Lidl* maisiņu, atvestu no Viļņas kopā ar cienastu, jo šajā pilsētiņā *Lidl* vēl nav. Izvilku no tā Nacionālās prēmijas laureātes medaļu, tā nu man ir līdzī vienmēr un visur, reizēm pat mēteļa vai svārku kabatā, lai gan dažiem tas liekas snobiski, liek justies neērti vai dīvaini. Atvēru ādas futrāli, uz medaļas malas kaligrāfiski ir izrakstīts mans uzvārds. Policists saka: «Kas man apliecinās, ka tā uz malas... esat jūs?» Saku: «Varbūt intuīcija?» Viņš paņēma medaļu, apskatīja un sacīja: «Saziņmēts ar te viss kas. A ko te āmurs, lāpsta un cirkuļis? Un vēl divi uzpurņi?» (Varbūt viņš domāja teātra maskas...) Un vēl piebilst: «Tā es tāpat, ne pa tēmai... Varu jums uzdot jautājumu ne kā policists? Kā cilvēks cilvēkam pajautāt... Dabūjāt kādus piecus taukškus?» Saku: «Trīsdesmit tūkstošus eiro un četrus simtus.» Viņš apveltīja mani ar skatienu no galvas līdz kājām un, kaut kāda iemesla dēļ pēkšņi pāriedams uz «tu», teica: «Tu tu savai vecmāmiņai pastāsti.» Tad pagriezās, pasauca kolēģi un lika viņam «iegūglēt» uzvārdu un dabūt «pēc iespējas skaidrāku attēlu». Jo viņa telefons salūza, bet rācija bija pie citiem, kuri aizbrauca dzenāt pa ciemu trakas dzērušas bābas.

Sen, vēl pirms nekrologu konkursa izsludināšanas, lasīju tos un analizēju žanra struktūru, apdomāju aizgājēja saikni ar teksta autoru. Šis tas man likās mazliet dīvaini. Gadījās, ka miru-

**Attālāk
stāvējis
policists, viņi
laukumā bija
divi, atsoļoja
pie manis —
es vēl stāvēju
koncerta
gaidu
klusumā**

Ilustrācija —
Andris Breže

šais dzīves laikā nekrologa autoru ne reizi vien bija riebīgi, pat fiziski aizskāris vai arī autors un aizgājējs bijuši idejiski oponenti, bet atvadu tekstā pretinieks aizgājēju slavina. Alkohols, kas reiz aizgājēju ārstu pārvērtā dzīvniekā, kolēģa rakstītā nekrologā tika pasniegts kā «sarežģītas, jūtīgas personības attiecības ar tuvajiem». Valīgas uzvedības mākslinieci, kas dzīves nogalē gulēja uz mīļākajiem kā divāniem, tikai tupus, kāda no mīļāko sievām apraksta kā mākslinieci, kas «pat nakti veltījusi savu dārgo laiku gadījuma sarunas biedriem». Iespaidīgākos nekrologus visbiežāk uzraksta tieši konkurenti, oponenti un pretinieki — raksturu saspīlētība piešķir tekstam kaismi.

Visvairāk nekrologi tiek gaidīti tad, kad nāve ir necerēta, negaidīta un pēkšņa. Kad gals pienāk spēku plaukumā, kamēr cilvēks vēl ir pievilcīgs, atrodas uzmanības, skatuves gaismu un iespaidu centrā. Tad atmiņas par viņu cilvēki lasa kāri, it kā restorānā gaidītu desertu pēc pliekana sautējuma. Slavens esejists atzinās, ka viņš reizēm ceļo tikai tādēļ, lai izbēgtu no nāves. Nāve piekļauvē pie nama durvīm, viņš rakstīja, bet tur — tukšs. Vien pak, pak, pak... pil izļurkājies krāns, šmak-

stina ar lūpiņām kā pedofils, ieraudzījis sākumskolnieci. Bet tad diemžēl. Nāve sēžas taksi un, nenovilkdama pelēkos kā dārziekam lina cimodus, pasniedz šoferim dažus eiro, lai dzītos pakaļ mērķim uz lidostu. Nevaldāma aizsprostotu artēriju krustojuma sastrēgumā.

Kāda paziņa izdomāja teoriju, ka pēdējais teksts neizskaidrojami, bet pavisam tieši saistās ar pēcnāves dzīvi. Tēva atnākšana (viņa teica — paņīna ciemošanās), pēc viņas domām, atgadījās tāpēc, ka neviens par viņu neuzrakstīja nekrologu: «Ne mazākās līdzjūtības nevienā laikrakstā. Taču bija daudzi palicēji, pat vēl tagad ir ne mazums tēva darbabiedru, ar kuriem viņš strādāja mēbeļu fabrikā, radi Žemaitijā, Polijā.» Mana paziņa sēdēja virtuvē pēc darba, ēda. Pašgatavotu pastēti ar kardamonu, kumīnu, muskatriekstu un smaržīgajiem pipariem. Viņas tēvs, pirms četriem vai varbūt jau pieciem gadiem miris no infarkta, atslēdza durvis, sasveicinājās, kā vienmēr, ar *salut* un aizgāja uz tualeti. Čurāšana gan nebija saklausāma. Bet nedzird arī tad, kad čurā dzīvie, ja vien viņi to dara prasmīgi. Iznācis viņš vannā nomazgāja rokas, iegāja virtuvē, paostīja izplestos pirk-

**Interesējos,
kāpēc,
kļūstot
vecākam,
laiks skrien
ātrāk.
Izrādās
tāpēc, ka
domāšana
kļūst lēnāka**

stus, tad uzmanīgi paņēma pastētes šķēlīti un teica šādi: «Kad es biju dzīvs, visi ēdieni bija isti. Ja melna šokolāde, tad melna šokolāde. Bet tagad tāfelīte tad ar ogām, tad ar sāli, tad ar vēl velns viņu zina ko. Sliktākā ir tā, kas vienā tāfelītē sajaukta ar citu. Un tava pastēte ir tāda pati. Dva-ko pēc Marokas tirgus.» Un ar riebumu atlikušo pastētes gabaliņu no pirkstiem nokratīja kamīnā. Mana paziņa šausmās sasalušām iekšām jautāja: «Papu, bet kad tu esi bijis Marokā? Ne tu, ne mamma nekad netikāt tālāk par Gdaņsku. Tūkstoš deviņi simti deviņdesmit otrajā pie Jadvigas tantes.» Tēvs noslaucīja taukainās rokas virtuves aizkaros ar kuģīšiem un paziņoja: «Un kur tikai es tagad, vai zini, negados. Vakar, piemēram, biju Prokofjeva koncertā. Pats zvanīja... Par velti. Patiesībsakot man tais mājās pietrūkst aizkaru. Tur ir tikai saulrieti, bet taisni tikpat spoži, kādi šeit mēdza būt saullēkti. Acis izdega, bet optiķu nav.» Tad viņš, rokas pacēlis taisni tā, kā sirds slimniekiem nav atļauts, uzkāpa uz krēsla, atvēra vienu aizkaru, sasvērās un krita. Bet tik miksti, plastiski, bez skaņas, kā animācijas filmās vētras laikā gāžas koki ar resniem stumbriem. Iztēlojos, ka nesenā vētra Amerikā tik viegli izgāza tūkstošgadīgu sekvoju Kalifornijas parkā. Piecēlās papiņš arī bez pūlēm, salocīja aizkaru, pasita padusē un izgāja pa durvīm, nepajautājis maisiņu, nepateicis ne *salut*, ne «ardievu». Iedams viņš vienmēr pie vārtiem pārbaudīja pastkastīti. Šoreiz ne, čikstiens būtu sadzirdams. Uz metāla pastkastītes paziņas mazdēls ar eļļu ir uzzīmējis drūmu eņģeli, izskatās kā piedzēries. Klausījos viņas stāstu un atcerējos epizodi no filmas *Asfalts*. Uz Parīzes piepilsētas daudzdzīvokļu mājas jumta nolaižas apmaldījies NASA kosmosa kuģis. Astronauts vai kosmonauts zvana pie pirmajam namdurvīm, kas pagadās pa ceļam, tās atver cienijama vecuma imigrante, neatceros, no kādas Tuvo Austrumu vai Āzijas valsts. Viņa nerunā angļiski, viņš — franciski, bet kas ir NASA, skaidrs visās valodās, tāpat kā suši, prezervatīvs vai Kremlis. Labsirdīgā sieviete uz pāris dienām uzņēma pie sevis laiktelpā apmaldījušos ierēdņi, pat iedod viņam treniņbikses un par šo viņas dzīves notikumu tikšanās laikā pastāsta savam dēlam, kas sēž cietumā. Pastāsta sadzīviski, tā, kā bija: «Tagad pie manis tavā istabā uz dažām dienām dzīvo puisis no NASA.» Sēdēju pie paziņas, kad viņa runāja, taisni ar tādu sejas izteiksmi, kāda bija tam dēlam cietumā, kad viņš klausījās mātē. Teicu, ka man ir divi jautājumi. Pirmais: «Virtuvē, kurā mēs sēžam, ir divi aizkari. Ar kuģīšiem. Vienu taču... kāds aiznesa?» Otrais: «Kāpēc tu man to stāsti?» Viņa atbildēja nevilcinoties. Lietotu apģērbu veikalā viņa bija nopirkusi četrus tādus kokvilnas aizkarus. (Uz mirkli iedomājos, ka papiņš iegriezies vēlreiz... tā teikt, sagādāt komplektu.) Bet man viņa stāstot tāpēc, ka es sapratīšu, jo arī redzu cilvēkus, kurus citi neredz. «Tu taču teici,» viņa atgādināja, «ka Viļņā redzēji Džeremiju Aironsu un Paulu Dano

botās. Un Malkoviču Šekspīra viesnīcā... Šekspīru tu neredzēji?» — «Muļķe,» sacīju. «Visi šie cilvēki patiešām bija Viļņā, iegūglē.» Draudzene saka: «Pati tu muļķe. Tiem, kam mājās ir vecs kamīns, internets nestrādā.»

Pirmajam nekrologa teikumam, kas, gluži kā sēras, ir kļuvis par izklaides žanru, būtu jābūt intriģējošam, tāpat kā romānā. Vislabāk, ja tas aptvertu mirušā bērniņu, konfrontētu ar pēdējo dzīves brīdi un tā aizsaktu saistošu sīzētu. Tad nekrologu lasītu pat tie, kas netaiķi nepazīna: «Daudzus gadus vēlāk, stāvēdams pretī kareivju nodaļai, kurai vajadzēja viņu nošaut, pulkvedis Aureljāno Buendija atcerēsies tālo novakari, kad tēvs viņu aizveda apskatīt ledu.»³ Kad nāve, ja tā piedevām ir vardarbīga, uzvēdījusi savijas ar bērniņas atmiņu, var apraudāties. (Atspiežoties pret sienu.) Visvairāk uzmanību piesaista intīmas mirušā dzīves detaļas, kas zināmas tikai uzticību iemantojušam cilvēkam. Esmu pamanījusi, ka daži labi nekrologu autori telefonā saglabājuši mirušo rakstītās ziņas — speciāli, paredzamajam nekrologam. Esmu gandrīz droša, ka manis rakstītas ziņas viena otra viedtālrunos stāv vēl aizvien un iedarbīgi atdzims manas nāves gadījumā. Es varētu pat nosaukt divus trīs mana nekrologa autoru uzvārdus, bet negribu.

Vispirms bija vārds. Vēlāk — fotogrāfija. Tagad — kino. Nevienš neatceras, ko pirms nāves sacīja Krievijas vēstnieks fotoizstādes atvēršanā Ankarā... Pat viņu pašu neatceras. Jo viņš bija vārds. Paldies Dievam, ka starp klausītājiem atradās jūtīgs, nesamulsis cilvēks. Viņš nofilmēja ložu saucuramoto vēstnieku, un pa visu pasauli izplatītais cietušā kritiens kļuva par vienu no visvairāk skatītajiem video «visai ģimenei». Tekstu, t. i., nekrologu, nekad nebūs iespējams pielīdzināt filmai vai fotogrāfijai, lai gan šos žanrus mēģina salāgot. Blakus urnai (zārks man nu jau izskatās tikpat eksotisks kā vikingu kuģis) demonstrētās fotogrāfijas un filmas no aizgājēja privātās dzīves augšamceļi pelnus kustīgā, lēkājosa, suni glāstošā, buru laivā peldošā, adošā cilvēkam līdzīgā veidolā. Ziņu aģentūras *The Associated Press* fotogrāfa Burhana Ezbildži fotogrāfija, kurā iemūžināts Turcijā nogalinātā Krievijas vēstnieka slepkava, 2017. gadā saņēma Pasaules Prese fotogrāfijas konkursa galveno balvu.

Bet nu — pie darba. Gads paiet daudz ātrāk nekā pirmajā dzīves ceturksnī. Starp citu, interesējos, kāpēc, kļūstot vecākam, laiks skrien ātrāk. Izrādās, tāpēc, ka domāšana kļūst lēnāka. Jāpaskatās, cik un kādas ziņas neesmu izdzēsusi. Astoņdesmit sešas. «Iesi uz Kazla konci?» (Vile, 32, nodarbojas ar jogu, vegāne, trīsreiz nomiršu, pirms viņa saķers iesnas, dzēšu). «Rīt nebūšu, māsīca nomira. Tev neesmu par viņu neko stāstījusi, dzīvoja aprūpes centrā. Aizveda uz turieni, jo viņa mājās aizdedzināja miskasti, galdautu un kaķi.» (Veronika, 56, vecums der, bet dzēšu, nav plaši pazīstama.) «Papievis dabūja Nacionā-

**Un pēkšņi
es atminos,
ka pusgadu
man zvanīja
kāds nupat
pēkšņi miris,
ne tikai
sabiedrībā,
bet arī
man pašai
nepazīstams
cilvēks**

lo.» (Laimants, zināms visai literatūras pasaulei, vecums der. Viņa nekrologā zem šīs pašas rindiņas varētu rakstīt: «Prata skaidri noformulēt teju nenoformulējamas lietas. Tajos laikos, kad bija neiespējami atpazīt autoru pēc stila, viņš ietiepīgi turpināja uzskatīt, ka stils rada teksta jēgu tāpat kā degvīns sapņus», nedzēšu.) «Durvju kods 427, atvelc no sienas visas pastkastītes, «Vakardienas pasaule» otrajā nodaļā no apakšas. Tā podziņa pie pastkastītēm ir nevis gaismas slēdzis, bet vienas sievietes durvju zvans, netišām nenospied, viņa ir no Darba partijās.» (Daļa, strādā *Alma littera*, kas tur strādā, tie ir nemirstīgi, dzēšu.) «Ap-skatījos atsūtītos kaķus, tomēr nepērciet. Jūs taču pati zināt, ka sāksit vēl dzīvot tās radības dzīvi un mocīdama stāpīsiet pa viesnīcām.» (Pulkvedis, bet ne Aureljāno, dzēšu nekavējoties, tikai man zināmu iemeslu dēļ viņam nekrologu uzrakstīt nevarēšu, lai gan materiāla būtu gana. Ne tā vien vērtā viņa jaunības kokteiļa recepte, ar ko es domāju nedzēršanu.) «Vairs tev nrkst, pieslēdzies, kā visi nrml cilv feisbukā.» (Meita, dzēšu, bail pat iedomāties.) «Esmu beigts.» (Saulus. Atceros, ka toreiz viņam uzrakstīju: «Ja esi beigts, kas tad raksta?» Maratonskrējējs, abstinents, ap 40, dzēšu.)

E-pastā arī nekā laba nav. *Telia* rēķins, žurnāliste, kas jāsatiek saistībā ar Leipciņas grāmatu tirgu, norāde uz norādi par slavenu akvareļu gleznotāju. Nevienam no viņiem gada laikā nemirs – ne *Telia*, ne tirgus, ne akvarele. Lai gan Leipciņas tirgus ir brīnišķīgs mērķis teroristiem. Var uzrasties visai pasaulei zināmu cilvēku nekrologi.

Un pēkšņi es atminos, ka pusgadu man zvanīja kāds nupat pēkšņi miris, ne tikai sabiedrībā, bet arī man pašai nepazīstams cilvēks. Viņš pateica, ka manu telefona numuru dabūjis no V. R. Pirmais zvans bija tāds: «Iesi uz *Kino pavasari*? Nopirku biļetes uz divdesmit vienu filmu.» Nodomāju, ka turīgs un aiz pieticības nemirs. Neatceros, ko toreiz viņam atbildēju. Zvans, protams, nekāds. Tālākas sarunas, pēc kurām noskaidrojās, ka viņš bija Polijā saticis Šimborsku, Kanādā Atvudu un Viļņā Milošu, apstiprināja viņa pievilksanos literāriem cilvēkiem. Nosaukto sarakstā jautās nesaprašanās. Neko nejautādama, dažu mēnešu laikā par viņu uzzināju daudz. Nu vismaz tik, lai to detaļu pietiktu nekrologam. Viņš dzēra stipru melnu kafiju no mazām tasītēm, bez cukura, jo tad tā smaržojot citādi. Viņam bija mīļākā. Lai gan viņa man drīzāk šķita izdomāta. Reizēm, kad viņš zvanīja, tāpat kā citas viņu ieskaujošās balsis, mūsu sarunas fonā varēja dzirdēt zemu, nomainīgas intonācijas sievietes balsi. Tā itin kā saplūda ar citām skaņām, šķīvju šķinādoņu, astoņdesmito melodijām, loga klauzinašanos. Tādās reizēs, kā vienmēr, atturēdamās no ielaušanās svešās dzīvēs, nepieklājīgi nospiedu telefona podziņu jau sarunas sākumā. Sarunas vienmēr sākās – un tas man patika – no sīkumiem: «Es aizkavējos pilsētiņās vēl pāris stundas, apskatīdams baznīcu pagalmus, koka māju pa-

matus, tavos tekstos tie būtu cementa saķepināti akmeņu muskuļi, klausījos, ko cilvēki runā, ja tā bija vasara. Bet ziemā vēroju vārns. Tie putni sadzīvīskā ziņā, tāpat kā tava kāpņu telpa, ir informatīvi.» Esmu droša – viņš nekad nebija bijis manā kāpņu telpā. Blefoja. Minēja, kur dzīvoju, vadoties pēc esejām, turklāt, es tagad dzīvoju trijās vietās. Kā jau minēju, līdzī nenēsāju ne tikai personību apliecināšanu dokumentu, bet pat savu personību. Viņš nebija sentimentāls, likās saprotošs. Tā arī ir galvenā mani saistošā īpašība vīriešos, un viņš to uzreiz sajuta. Kļuva apnicīgs, kad zvanīja uz darbu. Biju bridinājusi: strādāju ar vīriešiem, no kuriem katrs trešais sit sievietes. Nevaru pļāpāt, jo man tad būtu jāatstrādā «nokavētais». Bet, kad viņam niezēja izrunāties, nekādi bridinājumi netraucēja. Reizēm man gan nebija vēlšanās pēc viņa pirmā teikuma sarunu patiešām neturpināt. Nu, piemēram: «Mana meita, studente, mani nodeva tiesai alimentu dēļ.» Tā ir tēma, ar ko pietiktu ne tikai nekrologam, bet vēl romānam. Sarunas laikā dažās minūtēs ataisnoju meitas rīcību, jo pati biju viņam līdzīga tēva meita. Šādos gadījumos saprotama iemesla dēļ mūsu saruna uzreiz beidzās. Reizēm viņš aprakstīja skatu no 12. stāva: priedes, luksoforus miglā, kas met garas pastelkrāsas ēnas uz slapjās ielas, suni, kas pirmsausmas stundās arvien tup tajā pašā vietā, meiteni ar adītu sarkanu cepuri uz sniega fona. «Sieviete, kas tur iet, varbūt pat veceni, nav svarīgi,» viņš sacīja, «sarkana detaļa uz neitrāla fona, izskatās pēc kadra no filmas. Atceries Vincenta halātu no trešās *Krusttēva* sērijas, kad viņu atnāk nošaut?» Tas, ka es atcerējos, mūs saistīja. Darba biedrene, kas mēdza valkāt sterilu (baltu) katūna halātu, reiz ieraudzījusi, ka man neraksturīgā manierē ar diezgan nomainīgu intonāciju atbildu kādam, kas darba laikā piezvanījis, pajautāja: «Kas tev tur vislaik zvana?» – «Viens cilvēks,» atbildēju. «Darba laikā mazliet traucē,» paskaidroju. Viņa norādīja, ka, paceļot klausuli, radu iemeslu zvanīt atkal. Un viņai bija taisnība. Augstāki spēki mums liek pacelt vai nepacelt, tas nenotiek racionāli. Reizēm gadījās, ka, ieraudzījusi viņa telefona numuru, nepacēlu. Virtuvē rīvēju bietes, valstīju gaļas bumbiņas, kā no mīlas ģībstošs Vincents «gnoči», cepu burkānus, smalki sagrieztus sīpolus biešu zupai un dzirdēju, ka otrā istabā viņš zvana un zvana. Pēc pirmās reizes zvanīja vēl divas reizes. Pēc dienas vai divām atkal atbildēju, pati nezīnu, kāpēc. Man negribējās jaunus draugus. Mīļākā iespējamība likās smieklīga. Lai iemilētos, vajadzīga vieglprātība, nedomāšana un kaisle, bet šīs manas īpašības sabruka reizē ar PSRS.

Pēdējo reizi tā vīrieša numuru telefonā redzēju vēl nesen, varētu teikt, ka tikko, atvaļinājuma laikā, iznākot no spa Sanpelegrino Itālijā. Pagājušā gadsimta sākumā uzplaukusī, tagad knapi dzīvā pilsēta atrodas pārdesmit kilometru uz ziemeļiem no Bergamo, uz kuru var dabūt kaudzi

lētu lidojumu. Slavu, nepadošanos banalitātei un visbeidzot agonijā izdzīvojušās pilsētas sirdi apdrupušais *Grand Hotel* caur akmeņiem čalojošās upes krastā izskatījās kā no pažobeles kofera izvilktā noputējusi pastkarte. Nopūt putekļus un redzi, kā uz viesnīcu pār upes koka tiltu, kura pāļi nu redzami tikai zem ūdens, no kazino uz 250./divsimt piecdesmito istabiņu atpūsties nāk Krievijas cari, princeses, Fellīni, Maskanji, Mažina, Muti un visi citi, kuru ieraksti palikuši reģistratūras grāmatiņā. Izgāju no tradīcijas, bet ne no spa senā būvē, apsēdos uz klubkrēsla stiklotajā foajē, sajūtot, kā Alpu pakājē atkūst locītavas (kārtīgi iestingušas kopš pirmās tikšanās ar ledu), un dzirdu zvanām telefonu. Bijū iegaumējusi viņa numura pēdējās ciparus: ...71. Pacēlu. «Meklējam cilvēkus, kuriem viņš zvanija. Jūs esat viena no tiem. Vakar atradām mirušu. Istabā. Izvadisim pēc trim dienām no Sv. Pētera un Pāvila baznīcas kapličas.»

Nekrologu vislabāk būtu rakstīt uzreiz. Rikošanās tūlīt pat — viena no žanra veiksmes atslēgām. (Es taču teicu, ka vēl vienu būtisku detaļu pieminēšu vēlāk.) Pazīstu rakstniekus, kas spēj *in memoriam* uzrakstīt dažās stundās, kamēr ķermenis vēl nav paspējis sastingt. Vajadzētu teikt, kamēr urna vēl nav atdzisusi. Bija viens gadījums, kad laikraksta korektore, pārbaudīdama pēdējā goda atdošanas tekstu, kas bija veltīts kādam skulptoram, atklāja, ka autors dienu iepriekš gandrīz tādu pašu nekrologu bija publicējis citā laikrakstā un tas jau pārpublicēts arī feisbukā. Starp citu, rodas jautājums, vai feisbukā nekrologa tekstu, kas iepaticies, vajadzētu atzīmēt ar «patīk», vai kā?

Ja gribi būt pirmais, protams, vajadzētu nekrologa varoņa nāvi censties iepriekš paredzēt. Vēl labāk, ja nāvi iespējams uzorganizēt. Kā Vudija Allena filmā *Nesaprātīgs cilvēks*, kuru līdzjutības akcijas rīkojošie intelektuāļi noteikti ir redzējuši. Es taču pavisam viegli varēju noskaidrot, kā mans zvanītājs izskatās. Pēc visa spriežot, viņš bija drīzāk vientuļš nekā citu, pat savas meitas, noliegts. «Šausmīgi inerts un izklaidīgs», tie ir viņa paša vārdi. Savanorju prospekta pieturā viņš vienmēr, kā man ne reizi vien bija minējis, atsēdās atpūsties uz soliņa pēc skriešanas Viņģa parkā. Katru reizi uz tā paša, nepāra nedēļas dienās sešos vakarā. Nu, ar piecpadsmit divdesmit minūšu nobīdi. «Autobusu pieturas nosaukums pēc krosa man dod spēku — Lielās Cerības.» Blakus kafejnīcai esošajā kioskā viņš piektdienās pirka kultūras nedēļrakstu. Elektronisko versiju nelsija, tāpat kā es, aiz naida pret laikmetu.

Biruta aizvien strādā Santārišķu onkoloģiskajā. Kā vecākajai medmāsai, viņai ir seifa atslēga, kurā glabājas narkotiskās un indīgās vielas. Faktiski ar atslēgu pietiek. Viņa man reiz stāstīja, ka ne reizi vien ir pazudušas ampulas. Nebija nekāda skandāla, un nevienu no darba neatlaida. Viņš apsēdisies blakus, tērpies treniņbiksēs. Es vēlā rudenī

— ar adītu purpura šalli līdz pat acīm. Vienā manā rokā, kā vienmēr, tašiņa, otrā — kafija. Viņš mani ir redzējis tikai fotogrāfijās. Pat pēdējā fotogrāfijā esmu par 12 gadiem jaunāka nekā tagad. Kad salīdzinu sevi toreiz un tagad, raudāt gribas. Salikusi mugura. Reti mati un izbalējušas skropstas, tās, kā vairums skandināviešu, nekrāsoju. Kartona krūzītes no *Coffee Inn* atšķiras ar vienu izmēru. Kamēr tas cilvēks (arvien gribas viņu saukt vietniekvārdā)... kamēr viņš slaucīs norasojušās brilles un sviedrus ar mutautiņu, kas izvilks no kabatas, es jau celšos no sola un iešu. Dzerdama kafiju no kartona krūzītes, sažņaugusi to pelēkā kā dārzniekam lina cimdā... Viņa kafiju. Melnu, stipru, bez cukura. Bet viņš no soliņa pie lūpām pacels manējo.

Kad daudz vēlāk, nekā gribēju, nekrologs *Tikai balss* bija publicēts, man zvanija vēlreiz. Numura beigās — ...71. Pēc pirmā zvana nepacēlu, kā daudzkārt necēlu naktī, darbā, pie *Maxima* kases vai baseinā. Tā, protams, varēja būt tā sieviete, kas zvanija uz Sanpelegrīno. Kāda viņa istabā atrasta ar mani daļēji saistīta nieka dēļ. Tā varēja būt, piemēram, grāmata. Es viņai pirms pāris dienām Itālijā nemaz nepajautāju, vai viņš aizgāja dabīgā nāvē, ja nāve vispār var būt nedabīga, vai pats nolēma aiziet. Tais gadījums, kad informācija apstākļus nemaina, nekļūstu ziņkārīga. Arī viņš pats varēja zvanīt. Neredzēju viņu beigtu. Pat dzīvu neredzēju. Stāvēju trotuāra vidū. Mani aizķerdami, pretējos virzienos gāja cilvēki. Turēju rokās telefonu ar ieslēgtu gaismīņu un brīnījos, cik maza ir pasaule, kad esmu lidmašīnā. Tikko Alpos bija plus septiņi, bet šeit — minus desmit. Zvanija vēl divas reizes. Necēlu. Atstāju zvanītāju tur, no kurienes mūs aizsniedz pirmie uz Zemi atceļojušo zidaīņu attēli. Kur aust austrumi, dziest rietumi. Tur, kur nesaskaramies ne ar ādu, ne skatienu. Tur ir mūsu tuvie, sēras un prieks — virtuālajā telpā. ■

¹ 19. un 20. gadsimta mijas rakstnieka, liriskās prozas žanra aizsācēja Lietuvā Jona Biļūna īststāsts *Trāpīju*, kurā galvenais varonis, otrās klases skolēns, ar bultu nošauj kaķēnu un pēc tam savu šausmīgo rīcību nožēlo, šeit pretstafīts Lietuvā plaši zināmajam Arvīda Komska «netīšajam trāpījumam» robežsargu sunim, kurš pēc tam gāja bojā. Dienesta sunim uzstādīts pieminekļis.

² Viens no visplašāk zināmajiem aktieriem Lietuvā, atveidojis komiskus personāžus.

³ Gabriels Garsija Markess. *Simt vientuļības gadu*. No spāņu val. tulkojis Voldemārs Meļņikovs. *Jumava*. 7. lpp.

Ja gribi būt pirmais, protams, vajadzētu nekrologa varoņa nāvi censties iepriekš paredzēt

Valentīns

-Londonas
baltie vaļi-

Valentīns — latviešu dzejnieks no Liepājas. Publikācijas kopš 1998. gada. Savukārt 2019. gadā izdevniecībā *Literatūras kombains* izdots debijas krājums *Melna ir tikai jūra*.

***

liepāja. +33 °C

izkūst mēle uz palodzes malas —
trīs zaļi āboli zara galā vīst sudrabam gredzenā

izkūst osta kā čaumala ceļamkrānu ēnās skan
gārnis aizlauztu balsi —
lepna ir tava atnākšana vēl lepnāka aiziešana

un izkūst mākonis vēlreiz kā apokalipse tavu acu
ezeros —
jūtas ir tikai nodoklis mēness sirpim kad kaila ej
jūrai līdz aknām dziļi

izsvīst vien pilsēta perlamutrbalta uz ārpusi —
ritmiska kaisle liedagam aiz ādas
tikai pusnakts grafikas tās ir

tikai tās
lēni pilošas uz ādas

***

laika izbaduši suniši slienām ap kaklu
zīmē uzacu vaigu un kaunuma rētas —
tavas plaukstas tik smagas tik smagas
kā vilka ķēde ap manu kaklu

*ikvienu ikkatru lai sāpina manas acis
ikvienu ikkatru lai iezīmē mūžs*

laika pārpilni suniši pavisam vēl akli
piramīdās bez kaula ir tikai kauli —
neviens auguma linija neviens siluets
nemūžam nekad nav skāris tavu miesu

*ikvienu ikkatru vārdu rītu vai ārprāta nakti
ikvienu ikkatru sāpi lai tevī atriebj laiks*

un mani kā
aklu kā vilku
kā
kapu

***

pār aizsalušu upi kā stikla jostu acu mirdzumā
pārskrien klusas melonlapsas pēdas
*(es aizbēgu no tavas balss plaukstas bikli kā
nevainības pilnas
tur zaļu ābola sēkļiņu kamēr es bēgu)*

zelta kroni virs galotnēm trīs bada kaijas
aizknābj tavu lūpu mijkrēsli
vārdi kā zemeslode asa vārdi tikai vārdi vien
*(dārgmetāls tavos pirkstos izskrāpē mani baltu un
tukšu kā pilnmēness rekvizītu
acis — asaro aka un asinis ābelē deg)*

pusnaktī pelēkās mākoņu rievās gruzd mandeles
rieksti perlamutrs
tās ir mūsu vīraklūgšanas mēness piramīdu
horizontā
*(vakari un opija ziedi tējas krūzītei uz malām siltas
plaukstas zem tava džemperas malas
platīna āda krūtīs un vilnis plīstošs pār galvu)*

tikai pamalē sudraba gārņi siltām suņu mēlēm
ap kaklu
atzīstas upei kā laimes apskaidrota liņa (zelta
zirdziņu mugurā) fokmastbura pat
ja upe ir aizsalusi atmiņu un kaisles labirintā
*(un ja nu tā būtu ka tikai tevi kā lāsteku debesīs
kailu es milētu vienu
trīs pieskāriens saplaukst ābeles ziemai par spīti*

*kamēr mēs zīmējam nenoteiksmi
viens otra plaukstā)*

***

naktis ir dīvainas siltuma frekvences
kā telpa bez gaismas divi kaili ķermeņi elipses
garumā
jūra uzdurta horizonta žoklim katrs kuģis ienāk
ar tauri
katrs iziet paceltu karogu mastā

fotostudijās nodziest un ieslēdzas gaismas
aiz vārtiem rej badīgi suņi — ēnas kā
klostrofobija kā atvilktnes teksti
spēlējās ar laulību gredzenu zeltu
katrs kuģis te ienāk te iet vējā noplīvo tikai
atmiņu samts

un tad list lietus
smagām retām lāsēm mākoņu pelēkais iztausta
pulsu
naktis ir savādas siltuma frekvences pazūd
aizraujas elpa
tu stāvi pavisam kaila pret loga aili kamēr mana
mugura viļņojas un bango
viļņojas un bango

kā sena un kaulaina ēna

***

I

sirdsreibinoša nakts tumsa
 laternas gaismā sīc kukaiņu spiets
 es atceros tevi vienu
 mazliet gaistošu pār augsta kalna galu nākam

virmo zāle kā čūskādas spārni tik skurbinošs vējš kad laiks zaudē atmiņas vēnu
 vien pēdu pa ēnai tava smarža plaukst smieklos
 no aizjūras klimata sāpēm
 kā kalnu govīs pirms vakars jau mauj un iesūrst ceļa zīmēs —
 vasaras ziemas laiks

sirdsreibinoša nakts tumsa
 es atceros tevi ainava izplūst miglojas skats —
 trīs sudraba vērši auļo tavā virzienā
 kamēr tu kaila jau peldies upē kā linis spuru pa spurai pretī mēness aukstajai rokai
 āda kā trīsa pirkstgali čokuriņi krūtīs vēl sāpe —
 aizjūras atmiņu klimats
 un iztek tavs augums kā plūsma caur manām smadzenēm
 ir nakts ir ziema ir savāds laika zirgs
 pilns atbildības miega

sirdsreibinoša nakts tumsa
 laternas gaismā sīc kukaiņu spiets
 un es atceros un zinu tas mirklis tā baltā zosāda iztur vairāk par prātu

list sudraba vižņi putnu spārnos knābji kā gulbju kauli pār maniem pleciem
 es atceros zinu
 vēl

II

*list sudrabaini vižņi putnu spārnos knābji kā izliekti gulbju kakli un kauli pār maniem pleciem
 es zinu es atceros
 tava elle zīmē skropstām reljefus tēlus
 un iedomu gliemežnīcas sargā tevi vienu plīst viļņi gar kājām —
 sudraba gārņi noplēš tev spārnus
 kad tu kails kā burinieks kā vārna ienirsti jūrai aiz skalpa
 tējkarote izmisuma šķipsniņa tēla viss pārējais muskuļu zīmējums alkatība jo sena
 sirdsreibinošā
 nakts tumsā?*

*es zinu atceros atveros plīstu katrs gada skaitlis spīdzina dzīvu un pulsē nenosaukts vārdā jau pakavs spīvs —
 es esmu tavs aulis kad iznāc no aizas nav vēja vien tikai dūmi tavu acu tuneļos
 virmo kā skaļi nepateikts nē
 bet tie nav tavi zirgi nav tavas krēpes kuras kā bieza bīze aptinas miglas enkuram līdz grimst
 tie nav tavi vārdi sīc gliemežvāks naktī griež asmens baltu sāli un tikai
 tavs kailais augums kā ledus skulptūra ir izdomājums titullapai ne dzīves zīmogam kakla bedrītē
 sirdsreibinošā nakts tumsā?*

*es zinu
 es atceros
 laternas gaismā sīc kukaiņu spieti un prāts aizskalo visu no bibelē izplēstas lapas
 tavs spīts tava klusēšana rīta spoguļi ir atmaksa ne tev ne sev ne stikla piramīdai zunda stundā —
 dziļi ienirst zivis dziļi izelpo putni pat vaļiem uz skausta saplaukst granīta buras
 bet ēters*

*ēters kā kurla auss smiltīs gravē testamentu ragu galiem uz leju pirms veras priekšgars pirms
kāp pāri skatuves dēļiem pāri alabastram pēdas izliekumā pirms izverd asins
izverd pulss*

sirdsreibinošā nakts tumsā?

III

*vien zīni un atceries –
visa mana kailā būtība lej uguni baltu
vien zīni vien atceries –
visa mana kailā būtība mēnessgovs balta uguns
tuksnesim ragu galos kā nakts kā sapnis
sirdsmierinošā
tumsā*

***

londonas baltie vaļi
asām austrumu mugurām dreifē tavu prātu

viņa iet pāri ezeram un neatskatās
ezers kā aizsalusi drakona acs raugās caur nāsīm

rīta saule jau kausē tavu neatnākšanu tavu ezera laipu
vien moli iestiepjas dzelmē aiz rūsas pirmajiem nagiem

londonas baltie vaļi
izspēlē pēdējo setu pirms tava pilsēta krīt

viņa vēl gaida pamalē uzaustam kuģus
kuģi kā narkoze te atnāk te grimst

vakara mēness spitālīgā lode
izved kalsnus suņu kumbrus pastaigā gar nāvi

londonas baltie vaļi
visa viņu eksekūcija tavu skropstu galos trīsuļo kā pēdējā satīna elpa

viņa aizver plakstus siltas rokas ir tikai māns
rokas kas vēlas bet nesatver zemi un ledus vižņi ir tava vidukļa debespuse

vien pamesta tuksneša zvaigzne smiltīm acīs kā pāvesta nags
noraso trakā tavas kaisles aizliegumā – rītiena pakārta stobra galā nopil zem ādas

Laima Ābele

dzimtas koka impresijas

Laima Ābele ir dzejniece, socioloģe, finansiste. Mācījies Literārās akadēmijas dzejas meistarklasēs pie Ronalds Brieža un Ingmāras Balodes. Interesu lokā ir kolektīvo traumu izpausmes caur konkrēta cilvēka un dzimtas prizmu. Vai dzeja var palīdzēt dziedināt laiku, kurā šķiet, ka pagātne nekad nebeigsies? Pamazām kā puzzle liek kopā uzrakstīto un tapina pirmo dzejas krājumu.

#1: sākums

divrindu pogu vadmalas svārks
ēķelēts zirgdeķis
miegaina rīta migla

manteifeļa pagasta vecākais
uz liepājas tirgu ved kazdangas skābos ķiršus
iesietus meitu austā palagā

no muižas izpirktas mājas
priecīgi kundes
vēlie ķirši

vēls vakars
pēc andeles palags ķiršogu sašauts

gads pirms piektā
pilns melnu ogu
pirms melnās sotņas

#2: balsis

bet es nezināju ka māsiņu kas piedzima pēc
manas nāves nosauca manā vārdā
bet es izsūtījumā omskā satiku mīlestību un
baidijos atgriezties arī pēc rehabilitācijas
bet es piecpadsmitajā baidijos ka atnāks vācieši
tāpēc kopā ar brāļiem evakuējos uz voroņežu
bet es dzīvoju staļingradā kara laikā
dokumentos nomainīju tēvavārdu no
fricevna uz francevna

bet manu kapu neviens nezina mana vārda nav
arī krievijas latviešu bēgļu sarakstā

bet es staļinlaikā braucu pats pirmais no
rīta uz vēlēšanu iecirkni lai balvā dabūtu
cukurgalvu

bet es paliku vecmeitās jo mans līgavainis
trīsdesmit sestajā nositās ar motociklu
bet es nevarēju izvēlēties starp diviem
pielūdžējiem apprecēju to kurš neļāva tikties
ar māsām

bet es latvijas radiem no austrālijas sūtīju
paciņas un palmām rotātā pastkartē rakstīju
ka man tēzveme ir visur kur esmu es
bet es skolā gāju tikai divas ziemas visas mācības
bija krievu valodā izņemot ticības mācību

bet mans vīrs uz visiem laikiem iekrita fabriķa
lifta šahtā

bet trīsdesmit otrajā māte tiesai lūdza mani
pasludināt par mirušu piecpadsmit gadus
pēc nāves kaut kur stepē

bet es biju manteifeļa krustmeita
bet mans vīrs vācu laikā bija policists vēlāk
slēpās kūtsaugšā līdz labprātīgi padevās
sarkanajiem kas sludināja amnestiju bērni
palika bez tēva

bet es piedzimu gadā kad barons atjaunoja
revolucionāru nodedzināto pili un nomiru
no meningīta trīspadsmit gadu vecumā

bet es izgāju par sievu pie vecsaimnieka un
paliku atraitnēs sibirijā

bet mana meitiņa iemācījās staigāt un pēc
nedēļas siena laika karstumā noslika lopu
dzirdināmajā diķī

bet pēc vācijas kapitulācijas manās mājās uz
pieciem gadiem atslēdza elektrību

bet es kopš piecdesmitajiem katru dienu
pulksten sešos septiņpadsmitos trīsdesmit
un deviņpadsmitos pēc latvijas laika
klausījos amerikā balsi laukos to varēja labi
sadzirdēt

bet es par lapsādu naudu uzcēlu
jaunsaimniecību iekopu laukus un sienam
plāvu valka malu vēlāk bija jāiestājas ļeņina
kolchozā

bet es ulmaņlaikā nomainīju uzvārdu uz
latviskāku pirmo burtu atstāju to pašu lai
nav jāpāršuj monogrammas

bet es no jāņa petrogradā kļuvi par ivanu
izmācījos par kalnu inženieri neviens no
čēkas nezināja ka esmu latvietis

bet man deva otro vārdu par godu caram
nikolajam

bet es nomiru astoņpadsmitajā no gripas tāpat
kā krišonkolis

bet es trīsdesmit septītajā sadalīju
vecsaimniecību trim meitām mūs neizsūtīja

bet es deviņdesmit trešajā atgriezos no sibirijas
apmetos liepājā un atguvu mieru

bet miers ir pārejošs

#3: alise

aizgājām uz kreicberga fotosalonu marijas ielā
nofotografēties pirms antonu iesauc legionā
visapkārt pienenes

mūsu trīsgadīgās dvīnes pieskata jursoniete no
ceturta dzīvokļa

viņai pašai bērnu nevar būt
dārzā zied zilskābās plūmītes
rītvakar būs pirts

vienam no ceha jāiet latviešu divīzijā
manam antonam vai bergholcam kurš tikko
apņēmis sievu
man smaga sirds

fotogrāfijas būs gatavas pēc nedēļas
parīt būs zināms kuram izkrist dzimtenes
aizstāvja loze
man pieder šis logs

cehā saņemta ziņa ka bergholcs kritis pie mores
mani bērni nopūš pienenes
mani aug žogs

#4: starp ž un š

mežs klausas muiža pilādži šķūnis žogs ķirši
šūpulis
rokaiši štakeldanga kacdangensloss lažaskalns
kapši krišs pakaiši ecēšas dakšas vīrišķība
šķipele pušķis žakete kažoks
karš
vācieši ļeņinieši bermontieši latvieši
abažurs ženija broša sievišķība šķiets pušums
pašapziņa žuburs šķepele nēši pakši pepiņš
vinča sašiņš žāvētava vērsacs šņukurs pašuve
šķēres šķetere šujmašina šķivis ērkšķogas
flokši šnicele speķraušī robeža staļinieši
vēlēšanas

karš
šucmaņi kurelieši sarkanarmieši boļševiki
aprobežotība žargons šejenieši
stachanovieši stukači šķirotava šķiršanās
svešums āzakāja šantāža šķemba šautene
žvadzoņa šķira šķidonis šļudonis buržujs
apšmaukšana štrāfs šovinisms šķitums
padošanās šķelšana vilšanās
izvešana
robežnieki žagari šiferis šūnakmens šķērskoks
šunelis fišeriene rikši žagas šķiršanās
sešdesmitie vēlēšanās šķietamība bezbudžets
žurnāls žokejcepure kušināšana paštaisīts
kašķis šokolāde švika pašplūsma žņaugš
bažas gruži putekšņi vižņi žāvas šļupsti
šķobīgums

viešņa
svešīniece ainaži šarlaks sienaugša žmieģšanās
iežogojums žults švāģeris žultsakmeņi
šaurība sašutums fiksāža šūpoles šķērsliis
šnabis nevēlēšanās žūpa vilciņš šļirce šoferis
skaitļošana piedošana konservbundžas
mušas šmaukšanās šoseja šaubas piecelšanās
tukšums ceļš
mūžība mūžs

#5: vēstule

šī ir grūtākā vēstule mana mūžā
bet ja neuzrakstīšu
nākamās būs vēl grūtākas par tām kuras nav
atnākušas no tavas māsiņas ilgas amerikā
no vallijas tantes volgogradā no tēvoča
hermaņa nekuriēnē no ilmāronkoļa omskā
no bijušajiem kolēģiem nu jau izraēla
no mirušajiem kaimiņiem un bezvēsts
pazudušās jaunības no atstumtības šaipus un
viņpus abiem dzelzs priekšskariem
no austrumiem kuri izsūc un nopļauj

no rietumiem kuri ir un vienlaikus nav
no dzīves kas ir un vienlaikus nav

tu baidījies mani laist pasaulē
gan pirms gan pēc manas piedzimšanas
manī auga neredzama cietmateriāla siena
kā berlīnes mūris
katru dienu šim žogam tu piemeti pa ķieģelītim
pa laukakmeņim pa armatūras stienim pa
fibroblokam vai leknai javas ķellei
domāju ka tā tam jābūt
un nepretojos

centos no visas sirds centos būt labs un pareizs
bērns
un izdariju visu nepareizi

koridora kaktā starp virtuvi un lielo istabu
izjutu tavu istabas firera varu un bezspēcību
lecamauklas švīkstoņu uz manām ciskām
muguras dažreiz arī uz sejas
ja pretojos

caur tevis izstāstīto un neizstāstīto ieguvu pati
savu vēsturi
zinu tavā bērībā tramvaja linija beidzās tieši
pirms tilta uz mājām
kurās redzēji kā milestība vārdu pa vārdam
pudeli pa pudelei pārvēršas iekšējā naidā
bet ārpusē viss bija gludi
tik tā lai neviens neredz
lai nepadomā
lai neaprunā
tik tā
tavi neiesāktie sapņi un nepabeigtie adikļi
dur manā ķermenī audu pa audam
ieaužas genoma spirāles lokos
un žņaudz un žņaudz un žņaudz

gribu tev jautāt
kas ir tas kas liek
savākt visādas vecas lietas varbūt noderēs
krāt jaunas lietas bet neatļauties tās lietot
saglabāt visas tievās jaunības drēbes
visu mūžu klusi lamāt veiksmīnīkus
nemēģināt peldēt pret straumi
pazaudēt mieru no bailēm dzīvot bez tā
pazaudēt laiku domājot kā to atgūt
slēpt no sevis savus sapņus
slēgt izeju uz ārpasauli
it kā citu cilvēku domas būtu kara lādiņu atlūzas

neizmantotās dzīves skapis ir katrā tavā istabā
un arī manā mājā

esmu saplīsusi tieši tajās pašās vietās kurās tu
un ar aklu gribasspēku gribu plēst savus bērnus

tā bija sāpju transmisija
kas prasījās pārdzimt no tevis manī
lai turpinātu šo dzimtas līniju

Tauriņš — Berlīne

tēva kaps   vēl citu gremdēts sligst dziļāk
nosegts   akmens kā mākonis izjūk
no sastampātas zemes smaguma pēkšņi izlaužas smalks spārns

lēcieniem tevi atrod   kad tu biji vēl jaunekligi glīts
slaidis   apreibis no liganu ziedu vēdekļiem
parkā   ķermeņus apdedzinošs skūpst

gaisa pretestība ir jāiemācās
mūris   smagi nospiež gleznotos plecus
krēsla noplok   izceļ mazu lēcienu krāsainu un spožu

kad tava sirds pēkšņi sajūt šo mirkli
pilsēta cieši satver to pārrauto nolemtību ar vietu no kuras tu nāc
novecošanai nav vārdu   ir tikai vaids aizsmakušā rīklē

tad apjaut   vismazākā nodevība ir vislielākā
tā spēka audzēti zeltaini dzeltenie plankumi
saceļ betona viļņus   vien mazliet augstākus par pašu pasauli

jūras tauriņš   nesapņo aizlidot no briesmām
lido   Tamāra un tēvs   vieglitiņām
nesot ķermeņus   viegli šūpojot miegā nākošo trimdinieku paaudzi

pelnu saturam nav apvāršņa
tu savā mitekli mosties   ticis vaļā no adreses sloga
tuvāka kļūst lapu tumšajā velve

kad tu nebaidies   smaržas pavediena satvēriena
kļūdams par šo dvesmu   tu nogādā mirušo atstāto vēstuli
uz kuras jūras viļņu pasta zīmogs: Berlīne

Vasaras vienīgā osta

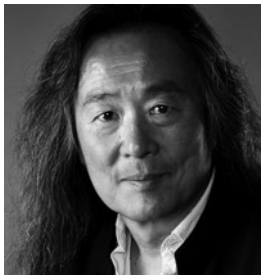
veltījums Jo Jo

debess arvien tumšāka   tu saki   ir novecojusi šī laiva
tālumā jau visas iznestās vētras
pašai bija sevi jāizkrauj   lai sapūtu akmens borti
vasara   ir vienīgā osta

nakts   sarkanās rūsas saēstās vecās stīpas
sen jau satrūkušas   tu saki   ir mēness kā pamests bērns
uz ūdens rakstošie pārdzimt var tikai kā ūdens
var ostu pārvērst par ievainojumu

ieklausies   dedzinošā lietus čukstos nemainīgā atmiņa
lietus tevi dursta   lietus čuksti ir tava pēdējā mājvieta
kur tev ļauts dzīvot   tu noveco   laiva saka

šī viena vienīgā vasara   gadiem slidējusi garām
viens vienīgais laiks   ietek melni krāsotā mājvietā

Jans Ljeņs (*Yang Lian*, 1955) ir ķīniešu dzejnieks, dzimis Bernē, uzaudzis Pekinā, šobrīd dzīvo Berlīnē. Pēc Kultūras revolūcijas represiju beigām viņš aktīvi iesaistījās demokrātijas kustībā un pievienojās t. s. tumšajiem dzejniekiem, kas eksperimentēja ar sociālistiskajam realismam svešām dzejas formām. Jana Ljeņa dzeja ir tulkota daudzās valodās, viņš ir viens no visbiežāk starptautiski godalgotajiem ķīniešu dzejniekiem. Spītējot cenzūrai, autora darbi regulāri tiek izdoti arī KĶR, to vidū jaunākais ir dzejoļu krājums *Pie Tomasa Transtrēmera kapa* (2021). Pagājušajā gadā dzejnieks viesojās Latvijā.

zem viļņiem ir tikai mūsu ķermeņi

Pie Tomasa Transtrēmera kapa

aizsalusi ziemējūra arī sēž uz šī akmens soliņa
 klusa saskatīšanās atstāj dzintara aukstumu
 ceļš snieguniņiem seko kuģa laužto ledus kārtu
 brikšņiem es sadzirdu spēlētājam kreiso roku
 lēnāk paraksts jūras krasta skaidrām linijām
 līmeniski gaisā sveces un baltas rozes it kā tikko
 izpeldējušas no piķmelnas jūras es dzirdu iegravētās zīmes jautā
 Tomass kurp mūs var aizvest dzejas šķīstība?
 tu saraucis pieri skaties manī tā
 it kā manās acīs būtu izklājies apvārsnis vienmēr ir kāds
 palicis kas turpinot nakts lidojumu pārlido tavas neskaitāmās jūras
 Tomass marta mālainā zeme kļuvusi valga kapakmens
 kā bezvējā uzvilktā bura Runmares salas klusums
 kurp ved mūs? Monika saprata
 bēguma dzelmē vizuālojošs skatiens
 pie akmens soliņa mazā akmeņainā piestātnē darbojas semafori
 Šūberta skumjas izfiltrē visus gadsimta sārnus
 miglas pielietās skumjas upes ietekas skumjas baltas baltas
 tiecas uz krastu ūdens pārvietojas mēs zinām zem ledus
 arī tu pārvietojies balasta akmeņos cieši iespīēžas jauns stāsts

Saulespuķes sēkliņas nolieguma teikumi

veltījums Ai Veivei!

neiedomājami ka šajā porcelāna upē
 reiz bija pietauvota Du Fu laiva
 es nepazīstu mēnesniņu tikai redzu dzejoļa spožo gaismu
 rindu pa rindai izdziesot līdz cilvēka neesamībai
 līdz simboliem pārspriežot visu un izvairoties no visa
 es neesmu simbols saulespuķes sēkliņas čaulā mirstoša saule
 arī neesmu sadragātā sniegbaltā bērnu miesa
 nemaz nav pazudusi apvārsnis rītausmā nav varējis
 aizmirst tās sāpes stikla sašķeltie kauli kā stikls
 nepaspēju iekliegties tāpēc tagad katru rītu nevaru nekliegt
 zemestrīce nevar mitēties
 pēc nāves nav nosmakšanas līdz debesmalai stādīti žogi
 roku dzelžos klusums vēl neciešamāks es tāpēc nebaidos
 jauna policiste nopratina manu kailo ķermeņi
 tas dedzināts ceplī nemaz neatšķiras no tava
 nezina citas sagrašanās kā miljoniem reižu sagraut pats sevi
 tas nenonāk augsnē vien iekrīt nekustīgā upē
 neliekoties ne zinīs par akmeni glabātā zeltainā zieda spožumu
 tas jāglabā kā Du Fu senās asaras
 kas neļauj šim dzejolim pazust vienaldzībā mirušā skaistumā

1989. gads

kas teica ka mirušie var apskauties
 kā zirgi sidrabpelēkām krēpēm
 stāv aiz loga ledainā mēness gaismā
 mirušie apbedīti pagātnē
 pavisam nesenā pagātnē trakie piesieti gultām
 stīvi kā dzelzs naglas
 sanaglo tumsas baļķus
 zārku vāki katru dienu aizveras šādi

kas teica ka mirušie jau ir aizgājuši mirušie
 viņpuses klejokumos ir mūžības saimnieki
 uz četrām sienām pašu četras sejas

vēlreiz slaktiņš asinis
 joprojām vienīgā slavenā aina
 guļot kapā tie būtu laimīgi bet viņi mostas
 rītdienā no kuras putniem visvairāk bail
 šis vienkārši ir pavisam parasts gads

no dzejas cikla *kur jūra sastingst*

I

King Street taisni
Enmore Road pa labi
Cambridge Street nr. 14
 jūras mēles kamīnā laizās
 sena māja ir atklājusi
 neskaitāmas vietas mūsu novērošanai tumsā
 mēs noskranduši izlaupti esam vēl sagrautāki
 uz adresēm top redzamas ēnas

sveši vārdi ir gandrīz lāsti
 asinsgrēkā radušos kaimiņu jucekļi
 paaudzi pēc paaudzes beigtas dūjas izsplaui pilsētu ainavas
 stikls iestrādāts acs ābolā
 debess pa sliežu ceļu lepni nes krāsu aklumu
 uz katra cilvēka kartes uz kuras nodrukāti skaisti gruveši
 nedrīkst iztrūkt jūras
 viss kā nav vēl pamazām izzūd
 tas ir dzejolis kas mūs ved atpakaļ uz mājām nekuriēnē
 un uz visurieni caur pilnībā demontētu dzīvi

II

jūras viļņu enciklopēdijas sašķeļ teikumus
 klints akmeņi atcēlušī korus
 nav dzejoļu kas nebūtu nežēlīgi

lai varētu reiz pabeigt interviju ar dzejnieku
 aukstums aumaļām spiežas ārā no sniegbaltās ādas
 krūmi bagātina ziemas izjautāšanu

vienmēr pēdējo rindiņu atkailinātie
 pišļi vienmēr ir ligzda kurā nevar izperēt putniņus
 uz agrā rīta mūra jūras atspīdums

lai vārdi visu acu priekšā apglabā cilvēku zem zemes
 aiz dzejoļa tumšā mākoņa nav palicis nekas
 kurš pa kumosam ir paša rakstītā apēsts

kā slimie kurus slimība pārdomādama palaidusi vaļā
 nāves autobiogrāfija ar debesīm apskauj mirušos
 nav skaistuma kas nebūtu nežēlīgs
 nav dzejniekam nesazāģētu pirkstu
 klusi deg rietoša saule pa vidu abām baltajām lapām
 pasaka nepasakāmas bailes

III

kādā adresē bērni dala granātābolu
 kāda adrese iedomājas bērnus kā
 acis baltus kauliņus miesā
 asins sastingst kā čiepstošs stikla putns
 puse no ķermeņa neredzama rokās grozās
 un zobi apziesti ar sakošļātās masas rozā želeju
 nāve ko bērni ir redzējuši

tā mūs aizmirsusi un aizmirstības vēsuma atjaunotā
 nakts pilsētā ielijusi abstraktā gaisma
 vēl reizi bet noteikti ne pēdējo
 kas atsavina mums virzienu un kas ir tik daudz virzienu atsavināts
 zils nosepts augstu izslītiem galvaskausiem caururbjošā skatienā kļūst melns
 vienmēr ir jābūt vietai no kuras velti lolot cerību izlauzties
 ļaut adreses būvējošajiem vārdiem pierast pie pūļa augoņiem
 acu dobumos tukšums

tikai simetriski uz
 jūru kurai neredzīgo pieskārienā nav veidola
 kāda adrese liek iedēstīt sudrabaini smaržīgus kaulus
 mūsu dziļuma nolobīšanai
 bērni gadalaiku grauzdētas mandeles
 kļūst par katru no mums
 iztēle kurā ieraudzītais tiek noliegts
 iznīcībā iedvesmots
 granātābols cieši saritinājušies zili pārkaļķojušies kauliņi
 jūras viļņi nekad nesit ārpus vientulības
 klints pakājē nekad nesadragā citus
 mēs sadzirdam sevi krītot un sadragāti ejam bojā citur
 nav jūras kas neieplūst dzejas tukšuma telpā
 tā griež bērnus ar sen mirušu gaismu apstājas
 tas ir krasts no kura mēs redzam sevi dodamies jūrā

Jautājumi par Taotie²

polārzvaigzne iegravēta pierē
 tumši zili kristāli ledainās acu zilītes
 ir iznīcinājušas visu izvāritā meitene
 vai viena pati sevī ietver visu?

no Anjanas bēgdama Jiņ pilsētas naktī patvērusies
 nav citas gaismas kā vien šis skatiens
 eleganti trin milzīgu cirvi
 kur trauslie locekļi iekrituši?

simt tūkstošiem gadu paceltu galvu
 mēs esam kritienā ūdens griež zobus
 krājas zem mums meitene burbuļos sabrūk
 vai viņš kampj vai kož?

simt tūkstošiem zīmju vēl sašķeļot
 tikai tā viena triepienā viena izplūdusi
 desmit tūkstoš reižu vārīta miesa joprojām mirkst skumjās
 lai atmosfot vai viņš kampj vai tomēr kož?

ši seja ir vēl nocietinātāka par
 esamību šis bezspēcīgais
 caururbjošais skatiens kam un kurš urbj tuneli
 lai pazustu kāds skaistums nav asinīm slacīts?

bālā bronzā iegravēts
 mūsu bālais ritums acu zilītes ass
 vēss jautājums vai debess saraujas?
 cik reižu saule nav varējusi uzaust un norietēt tumsā
 kad visu nosaucam vārdos?

meitene no Jiņ pilsētas nakts
 atgriežas vai smaržas pavediens izdzēsa gaismas?
 vai cilvēka un nevēra sejas mīlīgi piekļāvušās nirst vieglā dūmakā?
 vai nerunājama valoda jau sevi ir upurējusi?

¹ Ai Veivei (*Ai Weiwei*, 1957) — ķīniešu mākslinieks. Viens no Ai Veivei pazīstamākajiem darbiem ir instalācija *Saulespuķu sēkliņas* Londonas *Tate Modern* galerijā (2010).

² Taotie — mītiska būtne, uzskatīta par nevēru, kas kā stilizēti dekoratīvs motīvs bieži greznoja Šan dinastijas (16.—11. gs. p. m. ē.) bronzas upurtraukus.

No ķīniešu valodas atdzejojusi **Ieva Lapiņa**

Visus dialogus izrunāju balsī

Svenu Kuzminu intervē Oskars Vizbulis

Svens Kuzmins ir rakstnieks, žurnāla *Rīgas Laiks* redaktors un autors. Sarakstījis stāstu krājumu *Pilsētas šamaņi* (2016), romānu *Hohma* (2019, nominēts ES Literatūras balvai) un romānu *Dizažio* (2021; Latvijas Literatūras gada balva prozā, 2022). Darbi izdoti angļu, igauņu, lietuviešu, poļu u. c. valodās. Romāns par Kārli Skalbi *Skaistums un nemiens* sērijā *Es esmu...* klajā laists šovasar.

Oskars Vizbulis ir žurnālists ar vairāk nekā 20 gadu darba pieredzi dažādos Latvijas preses izdevumos. Sarakstījis stāstu krājumu *Pēcžezus vecuma sviests* (2019), romānu *Ja vīrietis prastu runāt* (2022). Patlaban raksta grāmatu *Mājdzīvnieku pirmsnāves vēstulītes*.

Mūsdienu latviešu prozā Svens Kuzmins (1985) uzskatāms par retu un spilgtu parādību. Vispirms jau tāpēc, ka apveltīts ar tik dažādiem talantiem un guvis tik papildinošu pieredzi – studējis glezniecību un grafiku Mančestras Metropoles universitātē un Latvijas Mākslas akadēmijā, jau gandrīz 20 gadus ir pašdibinātā etižu teātra *Nerten* režisors un aktieris, vairākus gadus arī Latvijas Radio raidījuma *Cienījamie lasītāji. Etīdes par literatūru* līdzveidotājs, raksta un rediģē žurnālam *Rīgas Laiks*. Darbošanās gan mākslas, gan teātra un preses pasaulē līdzās rakstniecībai neapšaubāmi veidojusi viņa daudzšķautņaino personību un plašo pasaules tvērumu. Abi pēdējie romāni ir uzrakstīti atzistami prasmīgi un apliecina, ka Kuzminam pa spēkam pamatīgi lielformāta darbi un galēji atšķirīgas tēmas. Viņa prozas grāmatu iznākšanas dinamika un profesionālā izaugsme rada cerību, ka arī turpmāk latviešu literatūrai Svens Kuzmins darīs daudz laba, tajā skaitā dos savu artavu mūsdienu prozas valodas un izteiksmes vairošanā. *Domuzīme* intervēja rakstnieku kādā jūlijā pēcpusdienā Rīgā.

Šovasar aktuāls ir tavs jaunākais romāns, bet par krāšņo, ironijas un asprātību pilno romānu *Dizažio* pirms vairāk nekā gada saņēmi Latvijas Literatūras gada balvu. Kur smēlies iedvesmu grāmatā aprakstītajiem sulīgajiem tēliem?

No dzīves jau, no dzīves. Novērojumi. Vēstures tēlus var pasmelties no literatūras un avotiem, kurpretī dzīves tēli savvaļā jānovēro un jādzīvo ar viņiem kopā.

Uzaugu mazpilsētas mākslas vidē, kas bija veidojusies kopš 70. gadu sākuma, ja ne vēl agrāk. Man ļoti patika tajā būt.

Kā izdomāji pievērsties rakstniecībai?

Es pat nevaru pateikt, vai to izdomāju. Tas nav

kaut kas tāds, ko speciāli izdomā. Bērniībā parādījās kaut kādas nodarbes, uz kurām nepārprotami vilka un kas padevās vairāk. Un jocīgi būtu, ja, redzot, ka vairāk velk uz rakstīšanu un domāšanu par grāmatām un pasauli kā tekstu, sāktu nodarboties ar skaitļiem, kurus gandrīz nesaprotu. Man liekas, ka bērni ir gudri tādā ziņā, ka ļoti labi novērtē savas salīdzinošās priekšrocības. Ja bērnam labāk padodas skriet un spert bumbu, viņš darīs visu, lai maksimāli daudz skrietu un spertu pa bumbu. Ar rakstīšanu un lasīšanu droši vien ir līdzīgi. No tāda viedokļa tiešām var teikt, ka jebkura nodarbe pievēršas tev.

Nevaru nepaivaicāt par iedvesmas meklēšanu un darbu atlikšanu līdz pēdējam brīdim, kā krāšņi aprakstīts *Dizažio*. Kādas tev pašam attiecības ar šo netveramo stāvokli?

Tādas arī ir, visas manas attiecības ar mākslu grāmatā ir aprakstītas ļoti smalki. Tā ir tāda liela pašrefleksija.

Kas tev ir rakstniecība – pienākums, misija, darbs?

Ja tu dzīvo ar savu arodu, tad ar to nevar būt vienkāršas attiecības. Dažreiz tu to mīli un tas pret tevi ir saudzīgs, dažreiz ir otrādi. Kā paveicas.

Ko dari zemes dzīvē?

Šitā arī ir mana zemes dzīve. Es nekur tālu no literatūras lauka neatkāpjos, un, ja arī atkāpjos, tad tādēļ, lai paplašinātu literatūras lauku.

No reklāmu rakstīšanas tekstiem esi veiksmīgi izvairījies?

Ļoti veiksmīgi izvairjos, rakstniecība ir bijusi dāsna un vēlīga pret mani. Te vajadzētu trīs reizes piekļaut pie koka.

Nozīmīgu daļu tavā jaunākajā grāmatā aizņem cariskajā Krievijā notikušie procesi. Kāpēc?

Tas bija kritiski nepieciešams, lai veidotos laikmeta kopaina, lai to pilnasinīgi izdzīvotu arī ar to tēlu starpniecību, kuri ziedoja savas asinis un dzīvību. Latvijas teritorija tolaik atradās Krievijas impērijas sastāvā.

Mans mērķis bija sacerēt lielu laikmeta simfoniju. Tāpēc ātri vien sapratu, ka bez paralēļajiem sižetiem iztikt nevarēšu. Revolūcijas sižetus kultivēju ierobežotā platībā. Varēju rakstīt vēl un vēl, bet iztiku ar absolūto minimumu. Tāpat var redzēt, kā tie, līdzīgi domino kauliņiem, cits citu apgāž.

Kādus avotus pētīji?

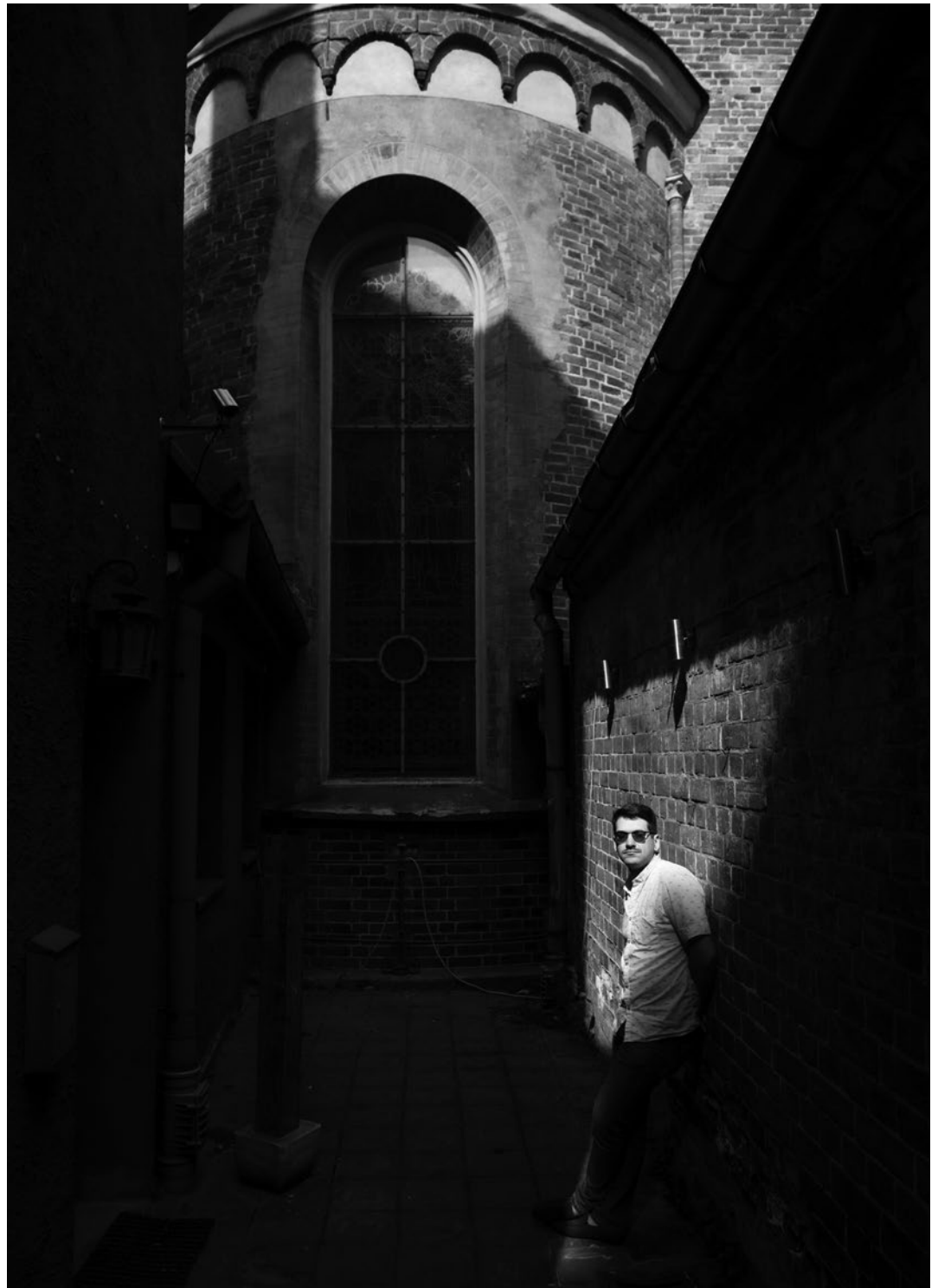
Ļoti daudz kam urbos cauri. Aptuveni gadu strādāju arhīvos, bibliotēkās, internetā meklēju avotus. Atspēros no Kārļa Skalbes fonda Nacionālajā arhīvā un ļāvu, lai pētniecība sazarojas. Izpētu vienu avotu, izvītroju no saraksta, bet vietā nāk pieci jauni.

Kas sagādāja lielāko pārsteigumu par Kārli Skalbi?

Tajā visā gāju iekšā bez jebkādam iepriekšējam gaidām. Padomju historiogrāfijas radītajā mītā par 1905. gada revolūciju pilnīgi visi nopelni piedēvēti boļševikiem. Bet tā ir absolūta nepatiesība. Jo ļoti

«Cenšos rakstīt literatūru, kas man pašam būtu interesanta kā lasītājam,» atzīst Svens Kuzmins. Foto — Kristaps Kalns

aktīvi darbojās Latviešu sociāldemokrātu savienība, kurā bija arī Kārlis Skalbe un Jānis Akuraters, un tā bija boļševiku lielākā ienaidniece. Pirms tam par tādu savienību neko nezināju. Varu derēt, ka lielākā daļa lasītāju arī par to nav neko dzirdējuši. Kaut kādā veidā padomju vēsturniekiem izdevās radīt iespaidu, ka tādas savienības nekad nav bijis. Kas tā sociāldemokrātu savienība ir? Vietējie pļehanovieši? Nē, tie ir vietējie eseru piekritēji.

Šī pētniecība ļoti būtiski paplašināja manu redzesloku.

Aprakstītajās ainās ar spridzināšanu, sacel-

šanās apspiešanu, kad Skalbe ar laikabiedriem iet pa Rīgu un asinis pludo zem kājām, vardarbības netrūkst. Kāda tev pašam attieksme pret vardarbību?

Manai attieksmei tur īsti nebija vietas. Ja es būtu atļāvis sev uzstādīt kādu noteiktu attieksmi un teikt, ka neticu vardarbībai, ka neticu, ka vardarbībai var pretoties ar vardarbību, tad es būtu Kārļa un Ļeva Tolstoja domas sekotājs. Un es varētu tāds būt dzīvē. Kaut gan karš Ukrainā visu ir mainījis pilnīgi un galīgi.

Rakstot pirmajā personā, nekas cits neatliek, kā

Svens Kuzmins atklāj, ka romānā *Skaistums un nemiers* aprakstītais vēstures posms viņu vienlaikus gan valdzinājis, gan biedējis, jo kopaina esot ļoti sarežģīta. Foto — Kristaps Kalns

Skalbes attieksmi piemērit sev. Tas ir kā izpildot lomu — tu uzvelc svešu tērpu, pārmiesojies un tiec no sevis vaļā.

Skalbem piemita ļoti liela spontanitāte. Viņš varēja pēkšņi izdomāt kādu iracionālu, māksliniecisku darbību, ko šodien dēvētu par performanci. Varēja ļauties visādiem afektiem, jūsmām, bija liels dzīves baudītājs, kā daudzi gadsimtu mijas dzejnieki, sevišķi tie, kuri pieslējās dekadentu kustībai. Tas ir viens aspekts. Otrs — viņš nespēja nosēdēt uz vietas. Lasot viņa darbus un dokumentus, to nevar nepamanīt. Skalbe visu laiku ir kustībā, kaut kur skrien, brauc.

Vai analizēji Skalbes rokrakstu, skatoties arhīva dokumentus?

Bez tā nevarēju iztikt, jo viņa rokraksts gadu gaitā ļoti izmainījās. Sākumā viņam kā kārtīgam apriņķa skrīvera palīgam bija ļoti skaists, brīnišķīgi lasāms rokraksts, viņš rakstīja ar platgala spalvu, labu tinti, prieks skatīties uz burtiņiem. Kolīdz pārstāja strādāt kancelejā, burti kļuva arvien lielāki un kreceļaināki. Reiz manās rokās nonāca Kārļa piezīmju grāmatiņas no vēlāka dzīves pos-

ma, un likās, nu tik būs, jo tas ir vislabākais materiāls. Ļoti centos atšķetināt tās cilpas, taču tas nebija izdarāms. Nespēju saprast nevienu vārdu. Pēc rindu izkārtojuma gan noprātu, ka tie ir dzejas melnraksti.

Kāpēc izvēlējies aprakstīt tieši šo posmu Skalbes dzīvē, nevis neatkarīgās Latvijas laiku, kurā viņam aizritēja daudz ražīgāks un pilnvērtīgāks darba posms?

Viens no galvenajiem apsvērumiem bija tas, ka cenšos rakstīt literatūru, kas man pašam būtu interesanta kā lasītājam. Konspektīvi gājieni cauri visai Skalbes dzīvei no sākuma līdz beigām man šķiet ne sevišķi vajadzīgi. Būvēt romānu no iekšējiem monologiem arī negribējās, jo vairāk tāpēc, ka to īsti neprotu. Kas atlika? Dramaturģiski veidot sižetu mūža garumā? Tad vajadzētu 18 šādas grāmatas.

Saprātu, ka jāņem viens posms un jārok dziļumā. Izvēle krita uz visintriģējošāko periodu, jo Skalbes jaunība un rakstniecības pirmsākumi ir gan daudz mazāk zināmi, gan spraigāki, kaut gan viņa dzīve vispār bija ļoti spraiga. Visi zina par Saeimu un *Jaunākajām Ziņām*, tur neko jaunu nepateikšu, sevišķi tāpēc, ka Kārlis pats to uzrakstījis labāk, nekā es jebkad spētu. Par jaunības posmu maz kas saglabāties, daudz kas gājis zudumā, tumšs posms. Jo tumšāk, jo interesantāk.

Viens no grāmatas plusiem — cariskajā Krievijā notiekošo procesu un darbojošos personu atainojums, par ko mūsdienu cilvēks, ieskaitot padomju skolu beidzējus, neko nezina. Tagad tas izstāstīts tā, ka vismaz kaut kas prātā aizķersies. Vai tev par to bija kādas priekšzināšanas?

Nebija gan, līdz ar to nebija arī nekādu gaidu, mītu, ar kuriem man būtu jāspēkojas, izņemot, kā jau teicu, abstrakto piekto gadu padomju vēstures izpildījumā. Uzsvērsu, ka man ir mīla dekadentiskā gadsimtu mijas estētika. Ja vēsturiskā pētniecība šajā gadījumā bija rīkste, tad burkāns, kurš palīdzēja uzturēt motivāciju, bija skaistie gadsimtu mijas tēli, dekadentiskā noskaņa, stipri mistificētais dzejas gars, kas reibināja tā laikmeta prātus, šķīvišu dancināšana un bodlēriskās morfinistu fantāzijas. To visu es literatūrā vienmēr esmu īpaši izgaršojis.

Ne velti franči to dēvēja par brīnišķīgo laikmetu vai, kā uzrakstīja grāmatas zinātniskais konsultants Vents Zvaigzne, «laikmetu, kas spoguļojas savā skaistumā». Forši teikts. Mani šis posms vienlaikus gan valdzināja, gan biedēja. Valdzināja tā izpausmes un garīgais saturs, biedēja sociālpolitiskais fons. Šausmīgi sarežģīta aina. Es noteikti nespētu to visu izpētīt, ja tam nebūtu kādas patīkamas garšas. Un simbolistu un dekadentu, kā tagad saka, vaibiņš bija tā garša, kas man rakstot bija tik ļoti svarīga.

Ar šodienas skatu — ko īsti deva 1905. gads kā laikmetu lūzuma gads Latvijā?

Runājot par tiešiem revolūcijas sasniegumiem — galvenokārt oficiālu tautas pārstāvniecību politikā. Arī astoņu stundu darbadienu un piecu dienu

Mākslā vienmēr iet viļņveidīgi — politiskums un apolitiskums

darba nedēļa, atvaļinājumi, mazgadīgo darba aizliegums, slimības lapas ir strādnieku kustības nopelni. Tā ka nevar teikt, ka nekas nebūtu sasniegts.

Esmu dzirdējis dažādus apgalvojumus — gan to, ka revolūcija uzvarējusi, gan to, ka cietusi neveiksmi vai ka tā vispār nebija revolūcija. Tomēr nevar noliegt, ka līdz ar oktobra manifesta izsludināšanu radās politiskās partijas — oficiālā, nevis pagrīdes līmenī. Un 1905. gadā Lāčplēša ielā 25 radās pirmie aizmetņi tam, kas tagad ir Satversme. Pirms tam nekas tāds nebija iedomājams.

Bez piektā gada notikumiem nebūtu ne 1917. gada Krievijā, ne arī Latvijas Brīvības cīņu. Kā izveidotos konstitucionāli nacionāla valsts, no kuriem apgabalim tā saliktos kopā, kad tas notiktu, varbūt tas vispār notiktu tikai 20. gadsimta izskaņā? To visu nav iespējams pateikt, tā ir kaut kāda paralēlu universu veidošana, ar ko nevajag nodarboties. Man palika iespaids, ka ir tādi kā domino kauliņi, kas cits citu pagrūž, ķēde atdzīvojas un iet uz priekšu.

Kā tu raksturotu cilvēkus, kas tolaik iesaistījās politikā?

Man šausmīgi patīk, ka toreizējā politiskā darbība bija zināmā mērā naiva, jo tad vēl nevarēja runāt par profesionālu politiku un pieredzējušiem politiķiem, bija tikai sabiedriskie aktīvisti. Protams, kreisajā pagrīdē netrūka tādu personāžu kā Janis Jansons-Brauns, Pēteris Stučka, Rainis un tamlīdzīgi. Bet viņi bija ārpus likuma, tāpēc par kaut kādiem tiesiskiem standartiem viņu darbībā nevarēja būt ne runas. Nelegālo partiju reglamentus varēja grozīt, kā gribi. Ja šodien partijas tā strādātu, tās būtu šausmas. Un nekāda mūsdienu korupcija tam posmam nestāv klāt. Ja šodien kāda partija lepni paziņotu, ka partijas kase tiek papildināta no bruņotos uzbrukumos salauptā... Un tas ir padomju ideoloģijas mīts, ka revolucionārs ir tāds Robins Huds, kurš uzbrūk baroniem ekspluatētājiem. Nekā tamlīdzīga! Piektajā gadā varēja ar lauzni nosist pastnieku un izlaupīt viņa ratus. Un to uzskatīja par politisko darbību, pirms partijas legalizējās. Esmu secinājis — ja kaut ko aizdzen pagrīdē, no godīgiem cilvēkiem rodas noziedznieki.

Tev ir svarīgs godīgums?

Protams! Bez tā nebūtu iedomājamas savstarpējas attiecības starp cilvēkiem. Man ir tāds ideāls priekšstats, ka godīgumam vajadzētu būt pamatuzstādījumam, un viss, kas ārpus tā, ir novirze no normas. Īpaši tas attiecas uz elementāru cilvēku īpašuma, veselības un dzīvības neaizskaramību.

Dostojevskim, šķiet, bija jēdziens — «godīgais zaglis».

Piektajā gadā bija pilns ar godīgajiem zagļiem, dažu vārdos joprojām ielas sauc.

Vai tevi aizrauj tā laika latviešu literātu tuvība revolucionārajiem kauju procesiem?

Noteikti. Jebkura laikmeta literatūras tuvība sava laikmeta politiskajiem, sabiedriskajiem notikumiem vienmēr ir ļoti aizraujoša. Kaut gan liela daļa literatūras ap piekto gadu un pēc tam sāka

klūt izteikti apolitiska. Tiem pašiem latviešu dekadentiem. Mākslā vienmēr iet viļņveidīgi — politiskums un apolitiskums. Protams, var teikt, ka kaut kāds mākslas apolitiskums arī ir reakcija uz pārmērīgu politizāciju, bet skaisti ir tas, ka tā var arī neteikt, un saturs no tā nemainās.

Mūsdienās latviešu literātos nav tāda revolucionārisma?

Kā nav? Kam nav un kam ir. Šodien ir pietiekami daudz visādu radikāli kreisu rakstītāju. Es domāju, ka ar daudzveidību viss ir kārtībā.

Ja pieņem, ka latviešu literātos tolaik vadija un motivēja sociālā taisnīguma ideja, kāpēc mūsdienu jaunos literātos aizrauj pavisam kas cits — labklājības sabiedrībām raksturīgo vērtību un nereti arī pseidovērtību aizstāvība? Latvijā sociālais netaisnīgums ir klie-dzošs, bet... balsis nedzird.

Es gan tā neteiktu, iestājas par daudz ko un pret daudz ko, par sociālā taisnīguma jautājumiem literatūras netrūkst. Ikvienā feminismam veltītā literārā darbā būs arī sociālā taisnīguma jautājumi. Man liekas, ka dienaskārtībā nav tāda jautājuma, kam kāds literāts nebūtu pieskāries. Par jebko, kas notiek pasaulē, šodien var izlasīt latviešu literatūrā. Tieši tāpat viss, kas notika piektajā gadā, nepalika ārpus tā laika rakstnieku redzesloka. Normāls process.

Bet laba literatūra reti kad koncentrējas uz vienu konkrētu jautājumu. Tādam istam māksliniekam, kurš mākslā strādā mākslas dēļ, literatūra nav viena jautājuma risināšana. Ja tekstā nodarbojas ar vienu konkrētu jautājuma iztirzāšanu un problēmas pārcilāšanu, tas vairāk velk uz publicistiku. Literatūra ir pasaules modelis, tas ir aktuāls ar visu to, kas tajā notiek rakstnieka redzeslokā. Romāns, kas veltīts ēnu ekonomikai, būs tematiska publicistika. Arī Skalbem neviens darbs nav tikai ar vienu nozīmi. Ar to mākslas literatūra atšķiras no *non-fiction* literatūras. Tematiski teksti liek sašaurināt domāšanu līdz atsevišķiem jautājumiem, bet mākslas literatūra to paplašina, cik vien tālu var. Autors bieži cenšas paplašināt savu skatījumu ar darba starpniecību, un šī grāmata ir labs piemērs, jo pirms rakstīšanas nezināju visu to, ko zinu tagad.

Kā iespējams izkopt tik precīzu un labu valodu, pat intonāciju? Dialogu valoda romānā par Skalbi ir mūsdienu, bet liek noticēt, ka tieši tā arī tolaik tie cilvēki sarunājās.

Es, līdzīgi kā Blaumanis, izrunāju visus dialogus balsī. Turklāt, ja man ir zināma valoda, kurā sarunājas tēli, tad iespēju robežās mēģinu runāt tajā valodā ar skatuves metodēm. Blaumanis arī tā esot darījis. Gājis Brakos lejā pie upītes, staigājis apkārt un runājis. Atmiņās par viņu Braku puisī un meitas teikuši, ka cienkungs staigā gar upīti un sarunājas ar sevi, tad jau drīz kāda drāmas lietiņa nāks klajā. Caur ķermeni un valodas aparātu es izlaižu to, kā cilvēki varētu runāt. Lai neizklausītos pēc plakāta, pēc ideju postulēšanas, lai izklausītos,

Varbūt uzrakstām kaut ko, kas interesants cilvēkiem pasaulē? Kāpēc gan mēs nevarētu tā izdarīt?

ka sēž divi cilvēki un sarunājas.

Grāmatas pēdējā nodaļa ļoti atšķiras no iepriekšējām.

Jā, tāds bija nodoms. Arī laiks tajā ir pavisam cits nekā iepriekšējās nodaļās. Pirms 1905. gada inteliģence visā Krievijas impērijā sāka pati sevi kritizēt un citi arī. Inteliģenci kritizēja par tādu kā aušīgumu un tūlību, ka sēž un kaut ko runā, bet jau desmit gadus nekas nenotiek. Cikvar malt: revolūcija, revolūcija, kur tad ir tā jūsu revolūcija, kāpēc nekas nenotiek? Man bija iecere, ka grāmatā katra nākamā daļa ir arvien straujāka par iepriekšējo, teikumi kļūst arvien īsāki, un beigās 1905. gads – tad jau sprāgst. Man ir sajūta, ka tad viena gada laikā cilvēki izdzīvoja piecus. Viss notika ļoti lielā ātrumā, bet viņi to vēl nevarēja apzināties. Arī Kārlis par to isti sāka reflektēt vēlāk, kad jau atradās trimdā ārpus Latvijas.

Vai, lasot materiālus par Kārli Skalbi, pievērsies arī tādai tēmai kā novecošana?

Tas ir viens no iemesliem, kāpēc mani sāka interesēt viņa jaunība. Cik viņš ir rāms un mierīgs savā vēlākajā dzīvē, tik trauksmains jaunības posmā. Man šķiet, ka viņš kļuva mierīgāks pēc cietuma, bet varbūt tas bija tikai viens iemesls. Galu galā, viņam bija bērni, viņš bija Saeimas deputāts.

Vai mazums cilvēku, kuri gadu gaitā kļūst rāmāki? Es arī nedarītu daļu no tās figūras, ko dariju 17 vai 20 gadu vecumā.

Kam tagad esi atvēzējies?

Pavisam nevēsturiskam romānam, kur nekas nav jāpēta un kur viss jau ir piedzīvots. Gribu uzrakstīt ko pilnīgi pretēju, pagaidām vairāk neko nevaru pateikt.

Vai uzskati, ka mākslīgo intelektu var izmantot rakstniecībā un aizstāt rakstnieka darbu? Vai tas ir apdraudējums?

Tā ir problēma tikai tad, ja viss, kas tevi interesē, ir rezultāts. Liela nozīme taču ir procesam. Ja mākslīgais intelekts var uzrakstīt eseju, vai tāpēc nevajadzētu rakstīt esejas? Tas ir tāpat kā teikt, ka nevajag iet un skriet, jo mašīnas brauc ātrāk. Es taču nelasu grāmatu tikai tādēļ, lai lasītu grāmatu. Ir kāds iemesls, kāpēc kāds cilvēks tieši tajā laikā tieši tā rakstīja. Ja domā par to kā daļu no dzīves, tad rezultātam ir otrās un trešās šķiras nozīme. Tāpēc mani daudz vairāk interesē dabīgais, nevis mākslīgais intelekts.

Ko tagad lasi?

Vasaras sezonā atpūšos, lasu tikai to prozu, kas man patīk. Savulaik līdz pusei izlasīju Steinbeka romānu *Austrumos no Ēdenes*, bet sapratu, ka viņš ar sava sižeta struktūru jauca iekšā tajā, ko daru *Skaistumā un nemierā*. Lai nejauktu galvu, jūlija vidū pirms gada lasīšanu atliku. Šorīt to izņēmu no plaukta un turpināju lasīt. Tas laikam tāds simbolisks žests – no rīta lasīju Steinbeku un tagad atnācu uz sarunu, pieņemot, ka romāns par Skalbi ir pabeigts un ar lasīšanu es izeju nākamajā darbā. Tagad atļaujos nelasīt ne vēsturi, ne filozofiju, lasu tikai prozu. Sākumā *Austrumos no Ēdenes* lasīju kā

dzimtas stāstu, šodien vairāk kā Vecās Derības komentāru.

Ir tāds nostiprinājies uzskats, ka izdevniecībām jāizdod sliktas grāmatas, kuras daudz pērk un lasa, lai varētu atļauties izdot labas grāmatas, ko pērk un lasa maz.

Tas būtu diezgan normāls stāvoklis, varbūt vajag izdot vairāk gan vienas, gan otras. Es ļoti gribētu cerēt, ka tas, ko tūlīņ teikšu, būs sveiciens visiem latviešu rakstniekiem.

Kārlim Skalbem kādā pasakā figurēja šausmīgi skumjš un depresīvs dzejnieks, kurš visu laiku činkstēja, negāja ārā no istabas, nekas viņam nepatika, rakstīja drūmus dzejoļus, cik svarīga un skaudra viņa iekšējā pasaule, gaudās, ka neviens nevēlas lasīt par tās skaudrumu, un tad mēģināja aizņemties naudu, jo neviens nelasa viņa skaudrās dzejas. Un tad Kārļa tēls teica: «Nu ko tu čiksti, uzraksti kaut ko, kas tiek zināms pasaulei, kādu romānu.» Viņš to pateica tik viegli. Un tiešām, varbūt uzrakstām kaut ko, kas interesants cilvēkiem pasaulē? Kāpēc gan mēs nevarētu tā izdarīt?

Gandrīz vai varētu likt punktu tik iedvesmojošam nobeigumam. Vēl tikai gribu uzdot jautājumu par dzīvošanu vārdā. *Dizažio* ir minēts tāds «gutaperčīgums»...

Kādu nakti lasīju konceptuālā mākslinieka Aleksandra Brenera grāmatu *Nonāvēto mākslinieku dzīves*, ļoti skaista grāmata, tāds radikāls konceptuālisma manifesti. Kādā nodaļā ļoti plastiski un izveicīgi cilvēki aprakstīti kā gutaperčīgi. Izlasīju šo vārdu un vispirms nobrīnījos, ka zinu, ko tas nozīmē, jo bērnībā biju redzējis filmu *Gutaperčas puisītis*. Tad aizdomājos – cik skaists vārds! Tas bija tik skaists, ka es pārtraucu lasīt, aizgāju uz virtuvi padzerties, lēju ūdeni glāzē un domāju, ka varētu šajā vārdā dzīvot. Pēc tam vēl vairāk nobrīnījos: «*Wow*, kāda doma, man ir sajūta, ka es gribētu šādā vārdā dzīvot, bet, ko tas nozīmē, es nezīnu.» Tad pamazām sāku domāt, ko tas varētu nozīmēt, un tā izvērās sižeta līnija, kas lasāma grāmatā.

Dzīvot vārdā?

Jā, es lasīju grāmatu, pavisam citu nodomu vādīts, gribēju uzzināt kaut ko par konceptuālistiem, bet pēkšņi ieguvu ļoti skaistu blakusproduktu.

Tie ir brīži, kad atkal no jauna iemilies rakstīšanā. Šādos brīžos tu atceries, kāpēc vispār čakarējies ar šo ne pārāk vienkāršo un ne pārāk izdevīgo nodarbi. Starp citu, arī vārds «lēzens» ir ļoti skaists vārds, es pilnīgi redzu to gludeno plašumu.

Tev vārdi rādās krāsās?

Rādās, jā.

Kādā krāsā ir «lēzens»?

Balts ar viegli sudrabotu virsmu.

Un «gutaperčīgums»?

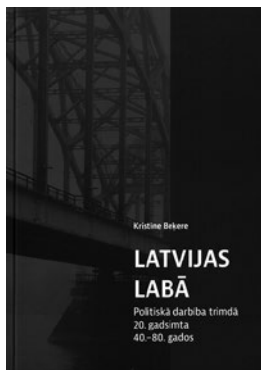
Tādā kā zaļganā, drusciņ uz tirkīzu velkošā. Patiesībā grāmatas *Dizažio* vāks ir diezgan līdzīgs tam, kādu es redzu «gutaperčīgumu».

Nevis piparmētru zaļais?

Arī tā varētu būt, jā. Cik interesanti, ka pajautāji, es līdz šodienai to nezīnāju. ■

Gints Apals

Mūsdienu skats uz trimdas centieniem

Kristīne Beķere. *Latvijas labā. Politiskā darbība trimdā 20. gadsimta 40.–80. gados.* LU Akadēmiskais apgāds, 2022.

Gints Apals ir vēstures zinātnu doktors un diplomāts. Akadēmisko grādu ieguvis 1994. gadā LU Latvijas vēstures institūtā. Publicējis pētījumus par jaunlatviešu kustību un citiem 19.–20. gadsimta vēstures jautājumiem, kā arī par starptautisko politiku.

43

Trimdas vēsture pēc Otrā pasaules kara Latvijā joprojām ir maz pētīts temats, lai arī ir izdotas vērtīgas publikācijas par rietumvalstīs dzīvojošo kultūras sakariem ar dzimteni, trimdas teātra un literāro dzīvi, politiskajām demonstrācijām. Jāteic, jau piemirsta ir Ilgvara Veignera enciklopēdija par latviešiem ārzemēs.¹ Lielu interesi Latvijā diemžēl nav raisījis Andreja Plakana apkopojošais pētījums², kas angļu valodā iznāca pirms pāris gadiem.

Tukšumu trimdas vēstures izpētē daļēji aizpilda Kristīnes Beķeres monogrāfija. Tā būtiski papildina zināšanas par trimdinieku centrālajām organizācijām, uzsverot to ieguldījumu Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā un cīņu par valsts atjaunošanu.

Autore trimdas organizāciju politiskajā darbā izdala četrus atšķirīgus posmus: pārvietoto personu noņemnes Vācijā, pretkomunistiskās aktivitātes jaunajās mītnes zemēs 20. gadsimta 50.–60. gados, darbības aktivizēšana starptautiskā mērogā 70.–80. gados, Atmosferas un neatkarības atjaunošanas periods.

Ļoti noderīgs ir pārskats par situāciju pēckara Vācijā, kur veidojās vairākas latviešu bēgļu pārstāvniecības struktūras. Tas ļauj kritiski vērtēt Latvijas Centrālās padomes ietekmi un centienus pārmerīgi izcelt tās nozīmi Latvijas valsts un tautas interešu pārstāvēšanā.

Pētījums aktualizē reti minētus faktus par dažādām politiskā darba platformām, pārvarot plaši izplatīto pieņēmumu par Pasaules Brīvo latviešu apvienības nemainīgi centrālo lomu. Sevišķi vērtīga ir informācija par Komiteju Latvijas brīvībai un Apspiesto Eiropas tautu asambleju, kas 50.–60. gados darbojās ASV valdības un speciālo dienestu atbalstītās Brīvās Eiropas komitejas paspārnē. Šis aspekts, tāpat kā izvērsta analīze par trimdinieku centieniem Eiropas Drošības un sadarbības apspriedes kontekstā, labi raksturo ASV un PSRS attiecību iespaidu uz Baltijas jautājuma nozīmi starptautiskajā politikā.

Citi starptautisko attiecību konteksti, piemēram, jautājums par trimdas organizāciju centieniem mijiedarboties ar Eiropas valstu valdībām, skarti

mazāk. Diezgan skopa ir informācija par Baltiešu aicinājumu Apvienotajām Nācijām – organizāciju, kas Baltijas valstu atbrīvošanas jautājumu kopš 1966. gada centās saistīt ar dekolonizācijas un cilvēktiesību tēmu.

Tieši cilvēktiesību tēma būtu svarīga trimdas organizāciju darbības niānsētāki analīzei. Starptautiskās politikas prioritāšu maiņa ietekmēja trimdas organizāciju retoriku, kurā Latvijas atbrīvošanas jautājums tika saistīts ar vairākiem savstarpēji izslēdzošiem jēdzieniem. Latvijas Republikas faktiskās neatkarības atjaunošanas koncepcija bija loģiski saistīta ar Molotova–Ribentropa pakta seku novēršanu un padomju okupācijas izbeigšanu, turpretim latviešu tautas atkārtota pašnoteikšanās – ar atdalīšanos no PSRS, veidojot jaunu valsti. Savukārt prasība par individuālo cilvēktiesību ieviešanu 1975. gadā pieņemtā Helsinku konferences noslēguma akta kontekstā – ar reformām padomju režīma ietvaros.

Tas rada jautājumu par Kristīnes Beķeres akcentētā Latvijas atbrīvošanas motīva nozīmi trimdas dzīvē. Vai neatkarības atgūšana bija reāls politiskā darba mērķis, kas balstījās pārdomātā un nemainīgā stratēģijā, vai tikai trimdinieku kopējās identitātes elements, sava veida ticības apliecība ar kvazirelīģisku nozīmi?

Autore uz to atbild, analizējot trimdas darba metodes, it īpaši svētku un atceres dienu politizēšanas rituālo nozīmi. Grāmatā skaidri iezīmēta pretruna starp trimdinieku individuālo iesaisti vietējās organizācijās, sevišķi *Daugavas Vanagos*, un politisko darbu, ko uzticēja centrālo organizāciju līderu grupām.

Lielāku skaidrību varētu viest trimdas organizāciju naudas līdzekļu sadalījuma analīze, kultūras un izglītības darbam, kā arī aprūpes vajadzībām lietotās summas samērojot ar politisko aktivitāšu finansējumu. Autore pilnīgi pareizi norāda, ka trimdas organizācijas balstījās galvenokārt uz brīvprātīgo darbu, un arī šo aspektu var salīdzināt ar brīvā laika ieguldījumu sestdienas skolās, izdevējdarbībā un kultūras norisēs. Pilnībā jāpiekrit autoras definīcijai, kas trimdu raksturo kā etnisku interešu grupu, piebilstot vienīgi to, ka politiskā darba nozīmes raksturošanai trimdas kopienu intereses varētu skatīt plašākā spektrā.

Monogrāfijā samērā neliela uzmanība pievērsta Latvijas sūtniecību un diplomātu darbībai ārzemēs. Visumā pamatoti secināts, ka trimdas organizāciju darbība Latvijas neatkarības idejas uzturēšanai palīdzēja daudz vairāk nekā diplomātu aktivitātes. Vienlaikus derētu aplūkot trimdinieku naturalizācijas dinamiku mītnes zemēs, kas labi raksturotu arī etnisko un valstisko elementu īpatsvaru latviešu trimdinieku identitātē 20. gadsimta otrajā pusē. ■

¹ Ilgvars Veigners. *Latvieši ārzemēs.* Rīga: Latvijas enciklopēdija, 1993.

² Andrejs Plakans. *The Reluctant Exiles. Latvians in the West After World War II.* Paderborn: Brill, 2021.

uzsverot fundamentālo gribas lomu.

Neiespējamo izvēli starp mīlestību un pienākumu apraksta Kristīne Ulberga, stāstot par rakstīšanu kā ne vieglu, bet savu vienīgo dzīvi un arī par tām retajām, neaizmirstamajām reizēm, kad grāmatas mainījušas lasītāju dzīvi, pašiem lasītājiem kļūstot par rakstniekus iedvesmojošām mūžām. Autore arī uzdod pragmatisko jautājumu: «Kāpēc sabiedrība rakstniekus uzskata par mazliet pārcilvēkiem?» (171), un secina, ka rakstnieki ir instrumenti augstākā spēka rokās, cikliski atgriežoties kalpošanas tēmā: «Riki, caur kuriem runā Radītājs. (..) Mēs esam, lai kalpotu.» (172)

Rakstnieka, literatūrzinātnieka, kultūras žurnālista Arno Jundzes esejā trāpīgi un godprātīgi izgaismoti vairāki teksta tapšanas aspekti, it kā turpinot Ilzes Jansones pausto domu par gribas un izvēles nozīmi. Viņa pieredze sabiedriskajos un kultūras procesos, kā arī profesionālie pienākumi, vadot Latvijas Rakstnieku savienību, par latviešu literatūru ļauj spriest plašāk nekā citiem. Vērojums ir kaleidoskopisks, bet rakstniecības ikdiena, arī attiecības ar kritiku fiksētas precīzi. Reti kurš autors piedzimst ģeniāls, un neko nesasniedz tas, kurš neko nedara. Jundze sniedz godprātīgu padomu tiem rakstītājiem, kuri vēl meklē savu literāro identitāti: «Kļūstiet par to, kas esat. Meklējiet savu tembru. Latviešu prozā ir tik daudz brīvas vietas.» (110) Viņš arī trāpīgi uzsver, ka izvēle starp esamību un neesamību ir tikai viena: «Vai nu raksti, vai neraksti...» (111)

Laima Kota aizrautīgi ienirst vairāku savu romānu tapšanas gaisotnē un ļauj lasītājam izjust to radīšanas garšu. Vai ir viegli būt rakstniekam? Šķiet, tikai paši rakstītāji zina, kā ir, kad rakstīšanai upurē attiecības un privāto dzīvi, kad cinies ar paškritikas un pašapmāna nastu, kad sagumsti neprofesionālas kritikas vai paviršu lasītāju nesmalkjūtības dēļ. Kotas asā ironija liek domāt par to, kas īsti ir rakstnieka literārā bilance jeb sasniegumi, ka nozīme ir pašpietiekamībai un arī veselīgai paškritikai. Autore secina, ka būtiskākā ir teksta māksla, nevis rakstītāja personīgās ambīcijas.

Dace Rukšāne sevi visupirms piesaka kā lasītāju un tikai tad kā rakstnieci un stāsta par literāru darbu radīšanas mīlestību. Svarīgas ir rakstnieka spējas, dzīves pieredze. Jo, lai uzrakstītu ko tādu, kam ir jēga un nozīme, vajadzīgs darbs, talants un cieņa: «Nevis mīlestībai pret sevi literatūrā, cieņai un mīlestībai pret literatūru kā fenomenu.» (158)

Andra Manfelde esejā runā par teksta dvēseli, kura manuskriptos tiešām nesadeg, jo «tas skaislais (epizode, putna ēna, cilvēka sacītais), kas urda, atgādina par sevi, reiz ienāks tekstā. Tas, kas vērtīgs, ir neaizmirstams» (144). Interesanta ir paradoksālā nenovēršamība rakstnieces autobiogrāfijā — jaunībā atteikšanās no dzejas par labu mākslai šodien rezultējusies ar astoņpadsmit iz-

dotām grāmatām. Pašai savus darbus vērtējot, viņai ir svarīgi nenonākt galējībās, bet atrast līdzsvaru starp «ģeniāli» un «nekam neder». Lai kaut kas taptu, vissvarīgāk tomēr ir «Sākt. SĀKT». (142)

Stilistiski atšķirīgākās ir Osvalda Zebra un Andra Zeibota esejas. Zebra apcere ir rotaļīgi ironiska, ar personiskiem biogrāfiskiem kontekstiem, ko papildina sardonisku likumu krājums topošajiem daiļiniekiem jeb rakstītājiem. Un aiz katra joka ir daļa patiesības, kas runā par daudzu procesu, apstākļu un nosacījumu relativitāti. Zeibota esejai, tāpat kā visai autora daiļradei, raksturīgs savpatīgs un neparasts stils, poētiskas, filozofiskas un intelektuālas, intertekstuālas abstrakcijas. Izziņa un aizrautība mijas ar savādo, neizprotamo, tāpēc intelektuāli nepieredzējis lasītājs Zeibota domā var arī sapīties un pazaudēties. Autors uzsver, ka viņam ir svarīgi neizpatīkt, bet palikt uzticīgam savai darba valodai un principiem: «Labs teksts man rādās ne tāds, kas mazliet piekārto prāta plauktus vai iekairina sajūtas, bet virpulis, kas uzvanda dzīles un enerģizē bezapzināto.» (194)

Krājumu noslēdz tā idejas autores un sastādītājas Ingas Žoludes esēja, kurā atklāta mijiedarbība ar sociālo vidi («grāmatas vēl aizvien ir galvenie cilvēki, ko pazīstu» (211)), attiecību pirmsākumi ar vārdu un literatūru. Rakstniece pazīst arī ārpusnieces lomu un iedvesmojošu neatkarības izjūtu, runā par sabiedrības priekšstatiem un gaidām attiecībā uz rakstniekiem. Izrādās, lasītāju augsti vērtētu desmit grāmatu autore joprojām uzdod sev jautājumus par pašas darba jēgu, un šī pieredze nekādi nemazina katra nākamā darba rakstīšanas grūtības. Fascinējošs ir Žoludes disciplīnas rutīnu apraksts un atklāsmes par zināšanām kā Ženēvas sieru, kura caurumus jeb tukšumus aizpilda pētnieciskais darbs. Viņa atgādina, ka rakstnieka misija nav viennozīmīga, to pildot, allaž ir arī kāds upuris, tomēr rakstniecība ir brīvība, mīlestība valodā: «Es nemitīgi iemīlos vārdos» (221), un, līdzīgi kā citiem šī kopkrājuma autoriem, arī vienīgā esība.

Piecpadsmit autoru kopkrājuma lielākā vērtība ir viņu atklātība. Lasītājam dota iespēja ielūkoties ne tikai manuskriptos, slepenās piezīmēs un drosmīgās atklāsmēs, bet arī sastapt katru autoru tuvplānā — saprast, kādā pasaulē viņš dzīvo un kā domā, piedzīvot ko dvēseliski tuvu. Subjektīvi saistošākās ir apceres, kurās autoru pieredze un atziņas koncentrētas lakoniskākā formā, jo ir teksta aspekti, kuri izprotami tikai pašiem autoriem vai citiem prozistiem. Rakstniecība patiesi ir cita realitāte, tā prasa būt dzīvās un dziļās savstarpējās attieksmēs ar vārdu, valodu, tekstu un domu. Eseju izlasīšana sniedz ko vairāk par ceļojumu literatūras profāno un sakrālo elementu pasaulē. Ja dzīve ir literatūra, bet literatūra ir ne tikai dzīve, tad tās ir sarunas ar mūžību un pārlaicīgo — un tā ir augstākā un dziļākā jēga, kādu iemantot. ■

Eseju izlasīšana sniedz ko vairāk par ceļojumu literatūras profāno un sakrālo elementu pasaulē

Arnis Koroševskis

Godīgi tverti pilsētas skati

Arnis Koroševskis ir literatūrzinātnieks, Andreja Upīša memoriālā muzeja vecākais speciālists. Publicējas kopš 2012. gada. Saņēmis LZA Zentas Mauriņas balvu literatūrzinātnē, Veronikas Strēlertes piemiņas balvu un vairākas Kārļa Dziļlejas fonda godalgas. Sarakstījis monogrāfiju par Andreju Upīti *Lielais noliedzējs* (2022), par kuru tika nominēts Latvijas Literatūras gada balvai (2023) un saņēma sabiedrisko mediju portāla LSM Lasītāju balvu.

Kad šajā pavasarī lasītājiem kļuva pieejams romāns *Oxforda. Ar skatu uz Universitāti*, manā acu priekšā nostājās šķietami sen, taču patiesībā pirms gaužām neilga laika — 2010. gada vēlā rudenī — iznākušais tobrīd pavisam jaunā žurnāla *Latoju Teksti* otrais numurs, uz kura vāka pozēja kāds spilgti debitējis rakstnieks, ģērbies drošības vestē un lāča maskā, ar instrumentu jostu ap vidukli, ar limeņrādi un āmuru paceltās rokās. Patiesi — šķiet, ka 13 gadus pēc romāna *Stroika ar skatu uz Londonu* (2010) ir izveidojies savdabīgs, taču likumsakarīgs un noslēgts Viļa Lāciša literārās pasaules loks.

Pēc autora veiksmīgās debijas, kas asredzīgi spēja tvert tālaika ekonomiskās krīzes garšu, sociālo noskaņojumu un gaisotni, straujā tempā cits pēc cita sekoja trīs mazāk veiksmīgi literārie darbi. Pēc pāris gadu pārtraukuma — isprozas krājums *Sekss un vardarbība* (2018), kurā sociālie motīvi vai kriminālas intrigas papildināja spilgti anekdotiski un vulgāri elementi, arī absurda estētika, taču toreiz autora redzeslokā bija atgadījumi ne tik daudz svešās zemēs, bet drīzāk tepat dzimtenē. Turpmāko piecu gadu klusuma pauze ir atmaksājusies, jo Lāciša jaunākais veikums oriģinālprozā patikami pārsteidz, apliecinot, ka rakstnieks ir sasniedzis visai ievērojamu briedu-

ma pakāpi — šoreiz mērojot ceļu no «stroikas» līdz «universitātei».

Romāna vēstītājs ir tipisks *handyman* (meistars, kas veic sīkus un praktiskus darbus — angļu val.) jeb, Lāciša lokalizējumā, rokcilvēks — intelektuāls melnā darba darītājs, mūsdienu laika un telpas «mazā cilvēka» vai «liekā cilvēka» arhetipa turpinātājs, kurš negaidīti tiek ierauts prestižās akadēmiskās vides brīnumainajā un noslēpumainajā pasaulītē (smiesities, bet Viļa Lāciša nonākšana un piedzīvojumi Oksfordā nebūt nav tik tālu no Harija Potera nonākšanas Cūkkārpas Raganības un burvestību arodskolā).

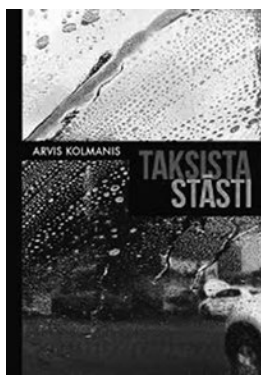
Vēstītāja draudzīgā, lai arī brīžiem dzēlīgā ironija sastopama jau pašā romāna ekspozīcijas retorikā: «Nu ko, augstākās izglītības studiju kredītus rātņi un pareizi ieguldījušie zemā lidojuma karjeristi ar pieticīgajiem dzīves kvalitātes rādītājiem, atpazīstat manu domu?» Savā ziņā tā ir jaunās «zudušās paaudzes» manifestācija, kliedziens, izvirdums, rūgtums un žults par kādreizējo ideālu sairšanu, plaisu starp pirmatnējo, jūsmīgo naivumu par plašajām dzīves un pasaules iespējām un atduri pret skaudro realitāti un zemisko esību. Darbu caurauž nemitīga, taču neuzbāzīga socioloģiska analīze — ar atsauci uz padomju okupācijas laika audzināšanu, kas cilvēkiem līdz pat kaulu smadzenēm arīdzan ir iekaldinājusi domu par laimīgo nākotni, līdz kurai vēl tikai mazlietiņ jāpaciešas. Tāpat trāpīgi norādītas pārmaiņas izglītības vērtībā — kā tā tika globālā mērogā uztverta vēl pagājušā gadsimta vidū, un ciktāl tā ir devalvējusies 21. gadsimta pirmajā piektdaļā.

Lācītis sniedz labu, vērojumiem bagātu ieskatu «britu dvēselē» un sadzīvē. Autora kā postpadomju, Austrumeiropas cilvēka dzīves tvērums ir eklektisks — Rietumu pieredze sastatīta ar to, kāda tā ir Latvijā dzīvojošam cilvēkam (piemēram, dzīvojamās mājas, kas ārēji atgādina hruščovkas, taču to interjers vienlaikus pilnībā apgāž priekšstatu par iepriekš minēto). Santehnika un citu veicamo darbu ikdienas ķibeles kontrastē ar Anglijas kultūrvēstures detaļu bagātīgumu (šeit autors brīnišķīgi rikojas ar literatūrā tik bieži izmantoto un klasisko «zemiskā» un «cēlā» pretnostatīšanu, līdztekus aprakstot likumsakarīgu kontrastu starp fiziska darba un akadēmiska darba vidi un īpatnībām), un tas lasītājam kļūst par negaidītu pārsteigumu. Atsauces uz universitāšu vēsturi un akadēmiskās vides tradīciju (arī rituālu) īpatnībām mijas ar aprakstiem par laivošanas pieredzi un kuģniecības vēsturi, smalku restorānu vai prastu krogu gastropoētiku. Visam pa vidu izceļama rakstniecības paraugstunda — autors parāda, kā gandrīz vai blakus esošās rindkopās no *Vēja vitolos* nonākt līdz britu rokgrupas *Pink Floyd* ierakstu vēstures likločiem. Lasītājs uzzina, ka «oriels» nav vis eksotisks dzīvnieks, bet gan izbīdīta loga paveids; ka tādas vienas universitātes celtnes nemaz nav, jo Oksforda ir vairāku

Vilis Lācītis. *Oxforda. Ar skatu uz Universitāti. Dienas Grāmata, 2023.*

Arvis Kolmanis. *Taksista stāsti. Dienas Grāmata, 2023.*

koledžu apvienība, kas izkaisīta pa visu pilsētu; ka apaļa stunda pēc universitātes laika patiesībā ir piecas minūtes pāri stundai pēc Griničas laika; visbeidzot — arī amizanto vārda *crapper* izcelsmi.

Netrūkst arī Lācītim raksturīgās tendences darināt blakustekstu — nepārspilētā daudzumā sniegtas zemsvītras piezīmes, kas lasītājam skaidro atsauces gan uz populāro kultūru, gan uz dažādiem frazeoloģismiem, to etimoloģiju un ģenēzi. Kultūratsuču spektrs ir patiesi plašs — Lācītis lasītāju izvīzina piruētēs, sākot ar Fleminga romāniem un Džeimsu Bondu, doktoru Hausu, beidzot pat ar Hardiju Lediņu.

Dzīves vērojumus pavada skeptisks, vērtējošs un piezemēts šķietami vienkāršā, taču intelektuāli arī pietiekami apdāvinātā varoņa skatiens, jo gandrīz vai katrā šaubīgā situācijā «celtnieka acumērs teica priekšā, ka kaut kas nav līdz galam ar leņķiem un samēru».

Romāna valoda ir garšīga un dzīva. Sintakses zobrati griežas, bet leksikas dzensiksna traucas bez jebkādas aizķeršanās. Romānu var izlasīt vienā elpas vilcienā, jo Lācītis ir veikls stāstnieks, tādējādi apliecināams — poētiskā un daļēji arī saturiskā limenī — savdabīgu radniecību ar citu, gandrīz pirms simt gadiem visvairāk lasīto un visai saizraujošāk lasāmo beletristikas līderi Vili Lāci.¹ Galu galā, arī Lāciša varonis cenšas «izsisties dzīvē» kā vairāki pazīstamie un kanoniskie Lāča literārie raksturi. Jāsecina, ka gandarīts būs gan lasītājs, kurš Lācīti pazīst jau kopš 2010. gada, gan lasītājs, kuram šī būs pirmā saskarsme ar rakstnieka prozu. *Oxforda. Ar skatu uz Universitāti* ir pagaidām visveiksmīgākais autora darbs.

Līdzīgi kā Lācītis ar nosvērtu viedumu vēro visdažādākās dzīves parādības, arī Arvja Kolmaņa autovadītājs miniatūrveida stāstu krājuma *Taksista stāsti* tiecas fiksēt traģikomisko sadzīvi aiz vējstikla garām skrienošajās ainās vai pašā automašīnas salonā.

Taksometrs kā simbols vienmēr bijis pievilcīgs jaunāko laiku mākslā — savas būtības un mākslinieciskajā ziņā tas ir kinematogrāfisks līdzeklis, kas jo īpaši tapis iemūžināts vairākās vēsturiski nozīmīgās kinofilmās, sākot ar Mārtina Skorsēzes *Taksists* (1976) un Džima Džārmuša *Nakts uz zemes* (1991), beidzot ar melodramatiski romantisko padomju filmu *Trīs papeles Pļuščiņā* (1968) vai Pāveta Lungina avangarda drāmu *Taksi blūzs* (1990). Arī Kolmanis kā pieredzējis kinoscenāriju radītājs lasītājam uzbur savdabīgu «taksometra mikrokosmu». Vēstījumu galvenokārt veido dialogi, un tas ir gluži likumsakarīgi — domājams, lasītāji piekritīs, ka sarunas (tīšas vai netīšas — tas ir cits jautājums) ikdienišķās situācijās visbiežāk risinās ar diviem pakalpojumu sniedzējiem — frizieriem un šoferiņiem.

Taksista stāsti ir dinamiski lasāma un baudāma, vienkāršiem, taču pārdomātiem līdzekļiem darināta proza. Šos stāstus var raksturot kā impresionistiskus tvērumus vai fotogrāfijas, lietojot

autora frāzi — dažreiz vajadzīgs tikai mirklis, un mainās visa dzīve. Tajā ir kas sentimentāls un sirsi plosošs, tādēļ lasītājs neatkarīgi no savām gaidām nepaliks vienaldzīgs.

Savā ziņā Kolmaņa stāstos tiek turpināta Birznieka-Upīša «pelēkā akmens» tradīcija, kā vērotājam no malas noraugoties uz komiskiem vai traģiskiem notikumiem. Taksometra vadītājs ir pieredzējis cilvēks — brīžiem viņš prot paklusēt gluži kā pelēkais akmens (jo «viens no profesionāla taksista braužiem — tev jāprot klausīties»), brīžiem viņš izrāda iniciatīvu un veic pat nelieilus varoņdarbus. Kolmanis ievēro labākos dramaturģijas principus un spēj viena taksometra brauciena laikā koncentrēti atklāt šķietami noslēgtā un iekšūpvērstā varoņa dzīvesstāstu. Tieši tik daudz, cik tas nepieciešams lasītājam.

Skorsēzes drāmā Roberta de Niro iemiesotais Trevis Bikls atsvešinātām acīm noraugās uz noziedzības un netirības piesātinātajām Ņujorkas ielām un cer gandrīz vai uz bibeliska mēroga «lietusgāzi, kas noskalos visus atkritumus un padibenes no brauktuves malas», turpretim Kolmaņa Andris ir daudz līdzsvarotāks un stoiskāks: «Esmu taksists. Mani stāsti ir pieredzēti, līdzdzīvoti, tie ir fragmenti no kaut kā lielāka, kas padara šo pasauli tādu, kāda tā ir...»

Arī taksometra pasažieri aptverti visplašākajā spektrā — dzīves noguruši vai apmaldījušies, depresīvi vai ekstravaganti, no pansionāta bēgošas večiņas, izmisušas jaunas meitenes, visnotaļ riebīga bijusi dzīvesbiedre ar savu audzumeitiņu, «sieviešu romānu» rakstnieks, sieviete ar suni, kas brauciena laikā negaidītā kārtā gandrīz vai glāb vēstītāja dzīvību, visbeidzot — sieviete, kuru pats vadītājs netīši notriec un kura beigu galā izrādās *femme fatale*. No vienas puses, šāda raksturu galerija var atgādināt trafaretas klišejas, taču Kolmanis spēj lasītāju paraut līdz šajās «taksista likteņdzirnās» un radīt savdabīgu līdzpārdzīvotāju. Stāstos aprakstītie cilvēki nereti vēlas bēgt paši no sevis. Mašīna traucas uz priekšu, skaitītājs tikšķ, taču bieži vien tas nozīmē ko gluži pretēju — atgriešanos pagātnē un intīmu pašrefleksiju. Zīmīgi, ka taksists pasažieru motīvus un likteni bieži apjauš tikai pēc brauciena, un arī tas simboliski projicē visu pašas dzīves plūstošo, aizejošo, gaistošo un netveramo.

Gan pa universitātes pilsētu klistošajam Lācītim, gan pa Rīgas un piepilsētas naksnīgajiem ceļiem un neceļiem braucošajam Kolmanim tapuši darbi, kas rāda vīriešu pasauli visā tās krāšņumā un neglītumā, taču galvenokārt — godīgumā pret sevi un pret lasītāju. ■

¹ Vilis Lācis (1904—1966) no 1931. līdz 1939. gadam ir viens no visvairāk pieprasītajiem un publicētajiem prozaikiem, ļoti veiksmīgi darbojās tieši izklaides literatūras žanrā. Vēlāk viņa vārds galvenokārt saistās ar kolaboracionismu padomju okupācijas laikā.

Ieva Lapiņa

Stendaps dzīvē un literatūrā

Sasaucas ar slaveno feminisma retorikas lozungu — «Personiskais ir politisks»

Ieva Lapiņa ir tulkotāja un atdzejojāja, vairāku zinātnisku publikāciju autore. Strādā Gētes institūtā. Minhenes Ludviga Maksimiliana Universitātē ieguvusi maģistra grādu sinoloģijā un literatūrzinātnē, studējusi tulkojumzinātni Tallinas Universitātes kultūras studiju programmas doktorantūrā. Gatavo jaunu atdzejas krājumu.

Feminismam mūsdienu Rietumu literatūrā ir daudz seju, un tās var atpazīt dažādos literatūras žanros. Aktualizētās tēmas, aplūkotas dzimumu vienlīdzības kontekstā, ir gandrīz nebeidzamas. Latvijā feministiskais diskurss publiskajā telpā tikai palēnām atrod piemērotu formu un šķiet redzamāk reflektēts vizuālajā, arī skatuves mākslā. Aplūkojot sieviešu autoru darbus, kuros īpaši tematizēta sievietes pasaule, literatūrkritikā biežāk sastopam ērto apzīmējumu «feminā proza», kas aptuveni signalizē par literārā darba ievirzi. Šāda piesardzība savukārt būtu nevietā, runājot par Ingas Gailes grāmatu *Jaukumiņš*, ko var nosaukt par pilgtu feministiskās literatūras paraugu.

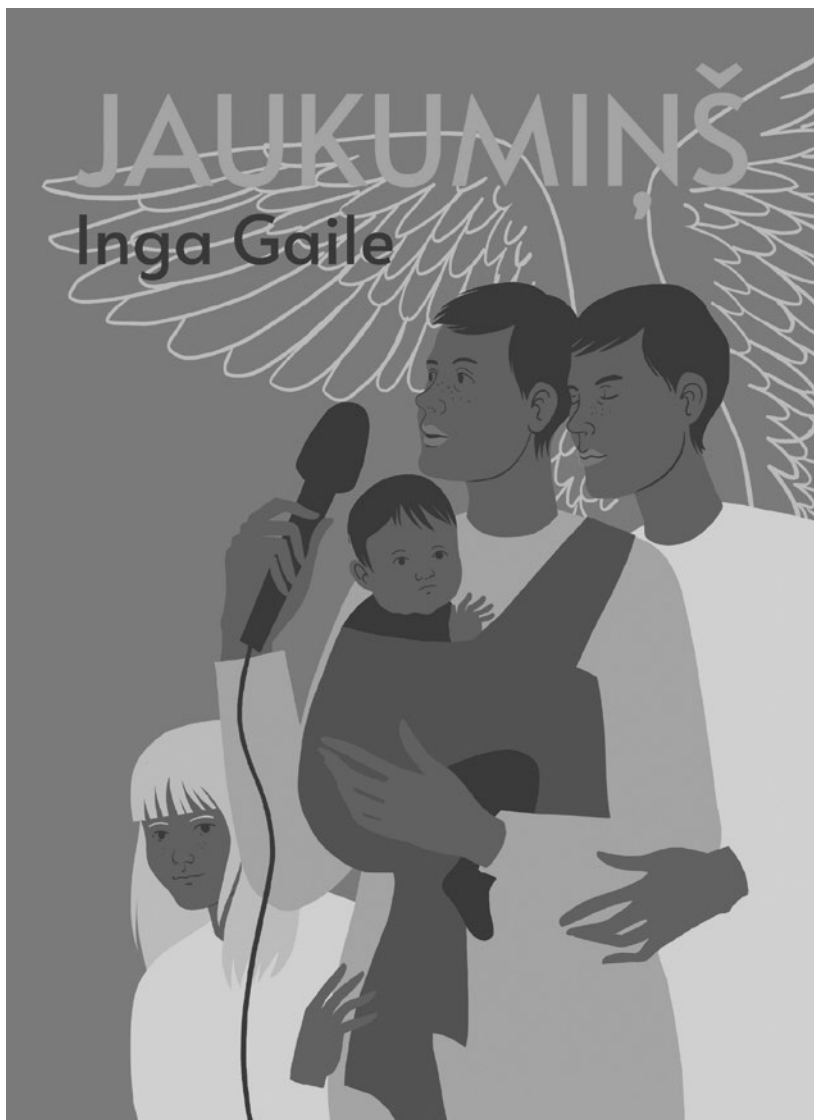
Jaukumiņš ir balss, kas Sarmu, galveno varoni, mudina nepadoties, mudina prasīt sev to, kas viņai pienākas, — tā grāmatas sākumā (15) autore jau vedina lasītājus tuvāk galvenajam spriedzes avotam, konfliktam starp esošo un vēlamo, skaudro realitāti, ko diktē patriarhālas sabiedrības nerakstītie, bet sievietei saistošie likumi, un to ideālo dzīvi, kādu brīva sieviete vēlētos.

Sarmu mēs iepazīstam brīdī, kad izmisums ir guvis virsroku un rada gluži fiziskas sāpes. «Tās ir neizturamas. Vakar piedzīvoju istu disasociāciju» (35), atzīst galvenās varones «es», līdz sievietes ķermenis pats ieslēdz savu izdzīvošanas stratēģiju, izveido anestezējošas dzirdes halucinācijas, kuru laikā Sarmai «tā vai citādi tiek pavēstīts, ka ir citas iespējas, kā iebāzt galvu cepeškrāsnī» (23). Žonglējot ar vulgārismiem un bagātīgu ironijas devu, autore varones neveiklo plosīšanos cenšas vietām padarīt komisku, lai stāstījumam tomēr piešķirtu vieglumu un nedaudz paretinātu blīvumu, kādā samilst jautājums par to, kas pienākas Sarmai jeb sievietei vispār. Psihes glābšanas mehānisms tiek iedarbināts jau vēstījuma sākumā un dialogu formā caurvij visu darbu, Jaukumiņam vietumis no ēteriskas balss personificējoties sievietes tēlā, kura uzdevums ir glābt Sarmu.

Sižetiskais pavediens romānā rit bez aplinkiem, un vēstījuma sākumā uzzinām, ka Sarma, būdama divu mazu bērnu māte, šķiras no vīra, kas izlēmis viņu pamest. No šī psihiskās spriedzes stāvokļa tiek atvasinātas nākamās epizodes galvenās varones dzīvē. Interesanti, ka Sarma, gluži tāpat kā Gerda — galvenā varone Gailes detektivromānā *Neredzamiē*¹, ir palikusi viena ar bērniem, bez vīra un steidz rakstīt pirmo romānu; abas vēlas noturīgas attiecības ar vīrieti pēc tam, kad būs pārgulējušas ar viņu un iemilējušās. Pārsteidzoši līdzīgs ir ne tikai abu tēlu psiholoģiskais raksturojums romānu ekspozīcijā, arī tiem piešķirtā balss intonācija ir gandrīz identiska. *Jaukumiņā* vēstījums arī tiek izvērsts mūsdienu Latvijā, tomēr nu jau asāk izskan kritika, kas nosoda politiski un sociāli konservatīvi noskaņoto sabiedrības daļu, kas atsakās pieņemt iekļaujošas sabiedrības vērtības.

Autore reālistiski ataino Sarmas apkārtējo vidi, konkrētas vietas un notikumus. Viens no tiem ir sižeta linijai nozīmīgais sieviešu stendaps — reiz reāls, sieviešu vidū populārs pasākums, kas romānā tiek literarizēts un iegūst simbolisku nozīmi, kļūstot par kādas sieviešu grupas platformu sākumā savas sievišķās identitātes apjaušmai, traumu dziedēšanai, bet vēlāk feminisma ideju plašākai artikulācijai publiskā veidā.

Sarmas vientuļās mātes ikdienu ar sadzīviskām epizodēm papildina viņas uzstāšanās stendapā, filmas veidošana, piedalīšanās publiskā diskusijā un fragmentāras tikšanās ar vīriešiem. Tomēr stāstījuma mērķis nav izklaidēt ar spraigu sižetu vai padziļināti pievērsties tēlu psiholoģiskajam portretam. Pārējo personāžu raksturojums ir tikai fragmentārs un ilustrē Sarmu aptverošo, viņai drīzāk nelabvēlīgo vidi. Atklājot ikdienišķas epizodes Sarmas dzīvē, autore apliecina interesi par privāto intīmo dzīvi, kas tieši sasaucas ar slaveno feminisma retori-

Inga Gaile. *Jaukumiņš. Dienas Grāmata*, 2023.

kas lozungu – «personiskais ir politisks».

Sarmas emocionālo pasauli tekstā lielā mērā nosedz viņas ķermeniskā pieredze, kas dažādos aspektos aprakstīta, vēstī par vēlmi izlauzties no sabiedrības uzspiestajām uzvedības normām. Šādā veidā lasītājam tiek piedāvāts feministisks skatījums, kas vēro apkārtējās vides ietekmi uz ķermeni un ar to saistītām emocijām un norāda uz ačgārnu, stereotipisku skaistuma izpratni. Seksualitātes, intīmu sajūtu iztirzājumam ir mērķis norādīt ceļu uz sievietes iekšējo brīvību un, vispārināti attiecinot to uz pārējām sievietēm, iedrošināt par šo pieredzi runāt skaļi, piemēram, standapā.

Textā iestrādātas vairākas vēstījuma perspektīvas, no tām oriģinālākā ir zemsvītras piezīmes. Kā replikas, komentāri un skaidrojumi tās veido alternatīvu vēstījuma sadaļu. Īsi iestarpinājumi, no kuriem liela daļa pasvītro politiski liberālu pilsonisko nostāju attiecībā uz dažādām norisēm sabiedrībā, citi savukārt ar mērķi uzjautrināt kalpo kā nenopietnas piebildes.

Interesants motīvs grāmatā ir *Maigā zeme* –

neparasta vieta jeb valstība «sievietēm varonēm» (42), kas, pretstatā Sarmas ikdienas atainojumam, kuru bieži papildina deklaratīvas feminisma aksiomas, lasītāju ievēd abstraktāka tēlojuma telpā un dod iespēju iztēlei un individuālai interpretācijai. Maigajā zemē Jaukumiņš satiek Simonu de Bovuāru un citas mums zināmas personas, sievietes, kas vēstures gaitā dažādos laikos izpelnījušās ievēribu. Šajā valstībā uzturas gan literāri sieviešu tēli – Kareņina, Mēdeja –, gan reālas vēsturiskas personas, piemēram, viduslaiku mistiķe un mūķene Hildegarde no Bingenas un, pārsteidzoši, arī Hanna Ārente, kas feminisma teorētiķēm joprojām ir ciets rieksts, jo savos darbos un izteikumos, kas atklāj fundamentālas cilvēka brīvības un politisko sistēmu problēmas, norobežojusies no feminisma idejām. Tas lasītājam liek domāt, ka Maigā zeme ir patvēruma, kurā Sarmas Jaukumiņš vēlas redzēt sevi piederīgu pārējām varonēm neatkarīgi no viņu pasaules skatījuma, nozīmīgāka šajā gadījumā ir viņu aktīvā sociālā loma patriarhālā sabiedrībā.

Grāmatas beigās Inga Gaile it kā izdomāto stāstu par Sarmu, viņas «šķiršanās dienasgrāmatu» (246) noslēdz ar savu «isto» dienasgrāmatu, kuras teksts nu jau vieš uzticību kā autobiogrāfisks sacerējums. Ja ņemam vērā Jaukumiņa citātu grāmatas sākuma atvērumā – «viss ir izdomāts», varam uztvert šo perspektīvas maiņu kā spēli ar lasītāju. Autore «sajauc kārtis», lai maldinātu un liktu pārskatīt pieņēmumus par konkrētiem prototipiem, kas tomēr nebūs interesanti lielākam lasītāju lokam. Plašāk raugoties, šāds paņēmieni paralēli veido shēmu, kurā literārs tēls, konceptualizēts mūsdienu sabiedrības vidē, kā vispārinājums kļūst pārnesams reālajā dzīvē, un Sarmas prototips tādējādi būtu vidusmēra mūsdienu latviešu sieviete.

Šādam vispārinājumam grūti rast attaisnojumu, lai gan daļa sieviešu noteikti atpazīs sevi Sarmas tēlā. Kaut arī dažās nodaļās pavid poētiskas atkāpes, vietām pat gandrīz dzejoļi, tiešā veidā apspriesto sociāli svarīgo jautājumu slogs tomēr bieži apslāpē autorei raksturīgo poētismu un valodu vairāk diktē ideoloģiski motivēts vēstījums. Gaile runā par sieviešu vienlīdzības problēmām, apelē pie vīriešu atbildības sajūtas savstarpējās attiecībās un ģimenē, apspriež konfliktus, ko izraisa dzimumam piešķirtais sociālo lomu sadalījums. Tāpēc *Jaukumiņš* neapšaubāmi ir sociāli un politiski nozīmīga grāmata, kas manifestē ne tikai feminisma idejas, bet rosina arī diskusiju par demokrātiskas sabiedrības vērtībām kopumā. ■

Kaspars Zellis

Jauni «ķieģeļi» Latvijas vēstures sienā

Kaspars Zellis ir vēstures doktors, Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais pētnieks, kura pētniecības jomas ir 20. gadsimta vēsture, propagandas vēsture un 20. gadsimta kolektīvās un individuālās atmiņas izpausmes.

Latvijas vēstures institūta pētnieku kolektīvais darbs *20. gadsimta Latvijas vēsture* veltīts norisēm Latvijā 1940.–1964. gadā.¹ Uzrakstīt recenziju par diviem apjomīgiem sējumiem ir grūts un nepateicīgs darbs, zinot, ka jau pirms desmit gadiem, kad iznāca otrais sējums², daži autori pauda neapmierinātību ar galaproduktu, bet, kā ierasts, publiski šie iebildumi neizskanēja.

20. gadsimta Latvijas vēstures pirmais sējums iznāca 2000. gadā ar mērķi sniegt no marksistiski ļeņinskajām dogmām brīvu, neizkropļotu, objektīvu rakstura «galvenokārt latviešu tautas vēsturi»³. Tajā laikā tas bija adekvāts piedāvājums, un arī izpratne par vēsturi kā etnisku, ne nacionālu un kur nu vēl transnacionālu stāstu ir šī laika iezīme, kas saglabājusies arī daļā šodienas diskursu, kurā joprojām tiek akcentētas tautas (ne nācijas) ciešanas un unikalitāte, kuru cīti nevēlas vai nevar saprast.

Jaunajos sējumos hronoloģiski turpināts Latvijas vēstures stāsta izklāsts, tomēr par galveno uzdevumu jau izvirzīta faktu konceptualizācija

un zināšanu sniegšana gan par aprakstāmajiem notikumiem, gan to historiogrāfiju. Visumā tas ir nopietns piedāvājums, ar ko arī tiek attaisnota konceptualizējošo akadēmisko vēstures grāmatu – vēstures metanaratīvu – nepieciešamība.

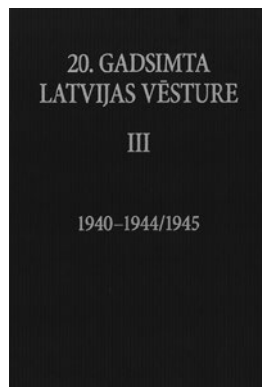
Negribu strīdēties par vēstures metanaratīvu (ne)lietderību, tie ir savulaik postmodernisma radīti strīdi, kuros var pazust pašu darbu nozīmīgums. Kamēr mēs šos stāstus nekanonizējam, atstājam brīvus kritikai un pārrakstīšanas procesam, tie nekādu ļaunumu nenodara. Jā, tajos grūti ir iekļaut atšķirīgas vēsturiskās prakses, aktorus un vērtējumus, bet vienlaikus tas nodrošina arī vēstures nozares attīstību, tāpēc šādu sējumu parādīšanās, manuprāt, jāuztver kā izaicinājums un katalizators jaunu pētījumu radīšanai un diskusijām par noteiktiem vēstures jautājumiem. Vienkāršojot – metanaratīva atbalstītāji varēs cīnīties par tā nostiprināšanu, savukārt noliedzēji – par tā dekonstrukciju. Ieguvēji būs visi.

Protams, rodas jautājums – kāpēc šos divus sējumus nācās gaidīt 20 gadus? Atbildi grāmatās neatradīsim. «Ilgī un sarežģīti» – tas arī viss, kas par šo jautājumu minēts, lai gan atbildi varēja aprakstīt vienā rindkopā.

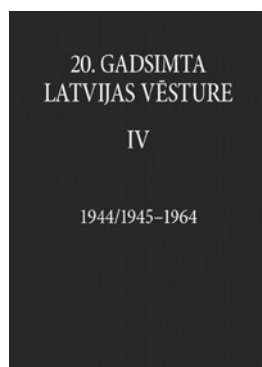
Sarunā ar abu sējumu atbildīgo redaktori Dainu Bleieri noskaidroju, ka pie vainas ir gan finansiālas, gan institucionālas problēmas, Latvijas vēstures institūtam mainot juridisko statusu; iespaidu atstājis arī personību faktors, atbildīgo redaktoru maiņas, kas savukārt ietekmējis dažu nodaļu saturu.

Tomēr jautājums, kāpēc Latvijā joprojām nav notikusi visaptveroša pēdējā gadsimta vēstures izpēte, paliek atklāts. Un tas nav jautājums vēsturniekiem, bet gan politiķiem un sabiedrībai, kas, šķiet, dzīvo ilūzijās, ka par savu pagātni principā visu zinām un ka vēsturnieku darbs nepieciešams tikai īpašos gados vai krīzes situācijās, kad nav, no kurienes paņemt zināšanas, jo to vienkārši nav. Lai skaidrotu savu vēstures stāstu ārpusaulē, tas vispirms jāizpēta un jāuzraksta.

Turpinot Latvijas 20. gadsimta vēstures izklāstu, trešajā sējumā aplūkotas norises laika posmā no 1940. līdz 1944./45. gadam, savukārt ceturtajā – līdz 1964. gadam. Par šādas periodizācijas pamatojumu var strīdēties, it īpaši, ja tas pretendētu uz Latvijas politiskās vēstures hronoloģiskās matricas statusu. Protams, nevienam normatīvi nav jāievēro šāda periodizācija, tomēr nākamie vēstures pētnieki, mācību grāmatu autori un arī lasītāji no tās ietekmēsies. Hronoloģija, līdzīgi kā teorija, ietekmē arī paša vēsturnieka perspektīvu. Vai skatīt vēsturi, pieņemot/pārņemot gan padomju laiku, gan Eiropas vēstures rakstīšanas perspektīvas, ir labākais veids? Šis jautājums prasa papildu debates vēsturnieku vidū, jo, kā atzinis britu vēsturnieks Kīts Dženkinss, mainot skatījumu, mainās arī vēstures

Autoru kolektīvs:
 Daina Bleiere, Dzintars Ērglis, Edvīns Evarts, † Andrievs Ezergailis, Kārlis Kangeris, Ainārs Lerhis, Uldis Neiburgs, Juris Pavlovičs, Irēne Šneidere, Rudīte Viksne, Arturs Žvinklis. *20. gadsimta Latvijas vēsture. III. 1940—1944/1945.* Latvijas Universitāte, 2022.

Autoru kolektīvs:
 Daina Bleiere, Dzintars Ērglis, Ainārs Lerhis, Juris Pavlovičs, Iveta Šķiņķe, Irēne Šneidere, Zigmārs Turčinskis, Rudīte Viksne, Arturs Žvinklis. *20. gadsimta Latvijas vēsture. IV. 1944/1945—1964.* Latvijas Universitāte, 2022.

stāsts.⁴

Ar nožēlu jāatzīst, ka par Latvijas 20. gadsimta vēstures periodizāciju īpašu strīdu Latvijā nekad nav bijis. Taču pastāv virkne jautājumu, piemēram, vai Otrā pasaules kara norises Latvijā pamatotāk būtu skatīt jau no 1939. gada, kad starp divām totalitārām valstīm tika noslēgts noziedzīgs pakts, kura rezultāts bija gan karš, gan Latvijas okupācija. Turklāt šāds skatījums labāk saskanētu ar Eiropas vēstures stāstu. Tāpat var debatēt, vai 1944./45. gads, kad nacistu okupāciju nomaina atkal padomju režīms, ir pamatota robeža, jo atsāktā sovetizācija, nacionālo partizānu karš, represijas nepavisam nenozīmēja miera laiku iestāšanos Latvijā.

Īpaši trešajā sējumā man trūka centienu kara laiku aplūkot caur dažādu koncepciju vai paradigmu prizmu — pārskatot, aktualizējot, pieņemot esošās vai piedāvājot jaunas perspektīvas šā laikmeta skatījumā. Lidz šim piedāvātais profesora Ineša Feldmaņa skatījums no «divu ļaunumu paradigmas» viedokļa tā arī profesionālajā vidē nav nedz īsti pieņemts, nedz izdebatēts. Kritiska konceptualizācija, apzinoties gan tās plusus, gan minusus, ir nepieciešama, lai pagātnes stāsts būtu saprotams ne tikai saujiņai vēsturnieku, bet arī sabiedrībai; lai tajā būtu atbildes uz jautājumiem, kas ir nozīmīgi historiogrāfijā un kuri ir aktuāli arī mūsdienās. Lidzīga saruna mums nepieciešama arī par Latvijas padomju laika vēsturi, piedāvājot dažādas iespējas, kā vērtēt šo nebūt ne homogēno un traumatisko laiku vēsturē. Ceturtā sējuma periodizācijas problēma ir aprakstīta priekšvārdā, atzīstot to par diskutablu. 1964. gads ir laiks, kad pēc Ņikitas Hruščova gāšanas sākās politiskā kursa pārmaiņas PSRS, tomēr, kā atzīst arī sējuma redaktore, okupēto Latviju daudz pamatīgāk skāra 1959. gads un nacionālkomunistu sagrāve.⁵

Manuprāt, Padomju Savienības iekšpolitikā un arī ārpolitikā 60. gados ievērojami lielāka nozīme bija PSRS Ministru Padomes priekšsēdētāja Alekseja Kosigina ekonomisko reformu beigām (1968–1969), kam sekoja ekonomiskā un politiskā stagnācija, PSRS agresija Čehoslovākijā 1968. gadā.

Latvijā izpēte koncentrējusies galvenokārt uz norisēm 40.—50. gados, nevis vēlāko laiku, kas prasītu papildu resursus un laiku. Diemžēl no Latvijas vēstures 20. gadsimta stāsta mums «krit āra» veselās desmitgades.

Ir arī dažas citas būtiskas pārdomas. Vispirms par autorību — vēsturē kā interpretējošā zinātnē autorībai ir jābūt strikti noteiktai. Ievadu teksts uzzinām, kurš vēsturnieks kuru nodaļu ir sarakstījis. Bet izrādās — atsevišķām nodaļām papildinājumus ir pierakstījis kāds no atbildīgajiem redaktoriem. Un tad man vairs nav skaidrs, kurš ir autora, kurš redaktora teksts. Kas un kādēļ ir papildināts?

Iespējams, tas saistīts ar vēl vienu problēmu

— grāmatās isti nav norādīts, kad iesniegts manuskriptu pamatteiksts un kad teksts ir pabeigts. Iespējas bija to minēt sējumu ievados, paskaidrojot, ka redaktori vai paši autori ir pierakstījuši kādas vēstures zinātnes novitātes, kas parādījušās laikā starp tekstu sarakstīšanu un to izdošanu. Monogrāfijas ir apstiprinātas publicēšanai 2020. gada jūnijā, savukārt atsevišķas atsaucē ir precizētas vēl 2022. gada jūnijā, bet grāmatas, uz kurām atsaucas autori, ir iznākušas arī 2021. gadā. Te rodas jautājumi, vai kādu pētījumu ignorēšana grāmatā ir saistīta ar apzinātu nepatiku pret konkrētiem autoriem, vai arī tie nav iekļauti tāpēc, ka iznākuši jau pēc manuskripta pabeigšanas?

Piemēram, trešā sējuma nodaļā par latviešiem Sarkanajā armijā lieki meklēt Ilzes Jermacānes grāmatu *Strēlnieku dzīvība sarkanā*⁶, arī atsaucē uz disertācijas tekstu, kas aizstāvēta 2014. gadā. Neatrast arī Ineses Dreimanes, Jāņa Riekstiņa u. c. latviešu vēsturnieku darbus, kas rakstījuši par šo tēmu.⁷ Bet pārpārēm ir citēta 1975. gadā iznākusi Vasilija Savčenko grāmata par latviešu formējumiem Padomju armijā.⁸

Diemžēl līdzīgu piemēru netrūkst arī citās grāmatas nodaļās. Piemēram, savu darbu par propagandu nacistu okupētajā Latvijā⁹ es varu atrast atsaucē, kas veltīta Kārļa Kangera nopelniem okupācijas režīma kultūrpolitikas pētījumiem (265), savukārt nodaļā par presi (413–415) mans darbs vispār ir ignorēts, tā vietā sniegta neprecīza informācija. Dažas nodaļas šķiet rakstītas kaut kad gadsimta sākumā un tādējādi met šaubu ēnu uz visu grāmatu.

Ceturtajā sējumā par latviešu trimdu neatrast pieminētus nedz Kristīnes Beķeres, nedz arī Andreja Plakana darbus¹⁰, kas, taisnību sakot, ir pavisam svaigi, tomēr sava «svara» dēļ kaut historiogrāfijas sadaļā būtu pelnijuši atrasties.

Sarunā ar Dainu Bleieri atklājās, ka manuskripti lielākoties esot bijuši gatavi jau 2015. gadā, taču grāmatas publicēšanai radušās finansiālas problēmas. Turpmāko darbu ar tekstiem veikuši gan redaktori, gan paši autori, papildinot iespēju robežās savas nodaļas, kā arī akceptējot vai noraidot redaktoru ieteikumus.

Ja viens no izdevumu mērķiem bija iepazīstināt lasītāju ar historiogrāfiju, tad šo jautājumu varēja risināt, sniedzot kaut tematiski sakārtotu literatūras sarakstu, kas varētu lieti noderēt lasītājiem. Šāds saraksts arī labi parādītu tematiskos un hronoloģiskos robus, par kuriem ir ļoti maz vai vispār nav pētījumu.

Saprotams, ka katrai grāmatai ir noteikts apjoms, un iebildums, ka kāda tēma nav pietiekami izvēsta, ir subjektīvs. Tomēr nedaudz izbrīnīja, cik maz ir pateikts par čigānu un garīgi slimo iznīcināšanu nacistu okupētajā Latvijā — tam atvēlēta viena lappuse. Nodaļā par Latvijas iedzīvotāju iznīcināšanu nacistu okupācijas gados neatrast Audriņu un Barsuku sādžas

tragēdiju, kas paslēpusies rindkopā nodaļā par Drošības policiju un *SD*; Zlēku iedzīvotāju nogalināšana pieminēta vienā teikumā tekstā par kureliešiem. Lasot nodaļu par holokaustu Latvijā, neko neatradīsim par ebreju glābējiem, kuriem viena rindkopa veltīta nodaļā par ebreju (?!) pretošanās kustību.

Viens no metanaratīvu uzdevumiem ir koncentrēt uzmanību uz noteiktām problēmām un to izklāstiem. Vai iepriekš minētais darīts apziņāti, vai arī kaut kas ir pazudis, aizmirsts ilgajā manuskriptu tapšanas procesā — uz to man atbildes nav.

Abu grāmatu strukturālā uzbūve ir ieturēta iepriekšējo sējumu tradīcijā, bet saturs liecina par sekošanu pozitīvisma tradīcijai, padarot to par savdabīgu izvērstu enciklopēdijas šķirklī Latvijas vēstures stāstā. Ierindas lasītājam, manuprāt, to būs grūti lasīt, kaut informācijas meklēšanai par noteiktām tēmām grāmata būs ļoti noderīga. Pozitīvisms jaušams arī grāmatas attieksmē pret atmiņām. Pārsteidzoši, ar kādu vieglumu holokausta izdzīvojušo atmiņas tiek pasludinātas par folkloru, jo to trūkums — «šīs personīgās atmiņas nav pietiekoši personīgas»(?!).¹¹ Varam tikai minēt, kas ar to domāts — vai tad ebreji traumatiskos notikumus atceras citādi nekā citi? Tiesa, cilvēka atmiņā ir daudz tā, ko šodien dēvē par protezēto vai mediēto atmiņu, bet tā ietekmē arī politiķu un kultūras nozaru pārstāvju memuārus, kas grāmatā ir citēti bez norādēm uz iespējamu falšumu.

Es akcentēju tikai dažas konkrēto sējumu problēmas, patiesībā to ir vairāk, un bez tām šāda veida darbi vispār nevar tapt, jo vēsture atrodas nemainīgā pārmaiņu un transformācijas procesā, un pētnieku viedokļi par svarīgumu un faktoloģiskām interpretācijām ir dažādi. Ideāli apkopojoši darbi pastāv tikai mūsu iztēlē. Uz šo mērķi var tiekties, bet sasniegt to nav iespējams. Latvijā šis process ir lēnāks, salīdzinot ar citām Baltijas valstīm, jo pie mums tas buksē gan strukturālu, gan finansiālu problēmu dēļ nozarē un zinātnē kopumā.

Tomēr jāatzīmē arī pozitīvais, kura ir daudz vairāk, nekā varētu šķist no mana iepriekš rakstītā. Īpaši jau ceturtajā sējumā var atrast daudz jauna. Un vispirms jau šādu darbu iznākšana ir notikums. Strukturēti un detalizēti izklāstītais Latvijas vēstures stāsts rada cerības, ka sagaidīsim piekto un, iespējams, arī sesto sējumu.

Vajadzība pēc Latvijas vēstures stāsta turpinājuma, cerams, pamudinās jaunos pētniekus pievērsties vēlinā padomju, Atmodas laika un 90. gadu vēstures studijām. Jācer, ka šī darba turpināšanai tiks atrasts finansējums un atbalsts gan no Latvijas Universitātes, gan no zinātnes politikas veidotājiem. Mums ir vajadzīga vēsture, kuru var ne tikai instrumentalizēt noteiktiem politiskiem vai stratēģiskās komunikācijas mērķiem, — mums ir nepieciešams arī tāds

pagājušā gadsimta vēstures stāsts, kas ļautu pašiem izprast savu pagātnes pieredzi, neļaujot ar to žonglēt ne pašmāju, ne ārvalstu manipulātoriem. Tieši šādu pamatu, ko var kritizēt, pārskatīt, papildināt, arī sniedz aplūkotie sējumi.

Jāizsaka liela pateicība atbildīgajiem redaktoriem Dainai Bleierei un Kārlim Kangerim, kuri, pārņemot citu sāktu darbu, to noveduši līdz rezultātam, un arī autoriem, kuri bez atlīdzības savas agrāk rakstītās nodaļas atjauninājuši ar jaunākajiem pētījumiem un atziņām vēstures zinātnē. ■

Nepieciešams arī tāds pagājušā gadsimta vēstures stāsts, kas ļautu pašiem izprast savu pagātnes pieredzi

¹ Daina Bleiere, Kārlis Kangeris (atbild. red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture. III. 1940—1944/45*.

Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022.

Daina Bleiere (atbild. red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture. IV. 1944/45—1964*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022.

² Valdis Bērziņš (atbild. red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture. II: Neatkarīgā valsts. 1918—1940*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003.

³ Valdis Bērziņš (atbild. red.). *20. gadsimta Latvijas vēsture. I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai. 1900—1918*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000. 7.—10. lpp.

⁴ Keith Jenkins. *Re-thinking History*. London, NY, Routledge, 2003. P. 16.

⁵ 4. sēj., 9. lpp.

⁶ Ilze Jermacāne. *Strēlnieku dzīvība sarkanā. Latviešu strēlnieki Otrajā pasaules karā*. Rīga: Latvijas Mediji, 2021.

⁷ Atsauces nelieku tikai rakstzīmju taupīšanas nolūkā.

⁸ Василий Савченко. *Латышские формирования Советской армии на фронтах Великой Отечественной войны*. Рига, Зинатне, 1975.

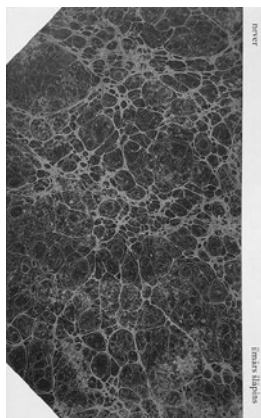
⁹ Kaspars Zellis. *Ilūziju un baiļu mašīnērija. Propaganda nacistu okupētajā Latvijā: vara, mediji un sabiedrība (1941—1945)*. Rīga: Mansards, 2012.

¹⁰ Andrejs Plakans. *The Reluctant Exiles: Latvians in the West after World War II*. Paderborn: Brill — Ferdinand Schöningh, 2021. Kristīne Beķere. *Latvijas labā. Politiskā darbība trimdā 20. gadsimta 40.—80. gados*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022.

¹¹ 3. sēj., 280.—281. lpp.

Ilva Skulte

Metapoēze

Ilmārs Šlāpins. *never. Neputns*, 2023.

Ilva Skulte ir komunikācijas pētniece ar filoloģijas doktora diplomu valodas vēstures jomā. Strādājusi kultūras žurnālistikā un vairākās augstskolās, pasniedzot komunikācijas un mediju teorijas un pievērsoties literatūrkritikai.

Līdzās kritiķu un lasītāju augstu novērtētajiem dzejoļu un citu žanru tekstu krājumiem Ilmārs Šlāpins jau kopš pagājušā gadsimta 90. gadiem pazistams gan kā žurnāla *Rīgas Laiks* un viens no portāla *Satori.lv* redaktoriem un publicistiem, gan kā viens no pirmajiem un visvairāk lasītajiem latviskās blogosfēras intelektuālās daļas autoriem. Tiem, kam viņa ironiskās un trāpīgās pārdomas par valodu, sabiedrību un ikdienas dzīvi nav nekas jauns, var rasties jautājums — kādas ir dzejas priekšrocības un kādēļ būtu nepieciešams izteikties vēl arī dzejā, idejas, analīzi un vizuālus tēlus, jūtas vai emocijas ietilpinot aprautās, verbālās, nereti ritmizētās rindās? Meklējot atbildi, esam gatavi sekot dzejniekam viņa pašrefleksijā balstītajās etidēs par psihes un lietu stāvokļiem, «taču brīdī, kad mēs jau esam zaudējuši cerības / sagaidīt tradicionālos naratīva elementus / negaidīti dzejoli tiek ieviesta verbāla / uzskaitījuma ķēde, sasaiste, mezglojums / pinums, savijums, jēdzieniska kontinuitāte / sakabe, sazobe, tāds kā kontekstu čemurs / vārdu sērija, secība, tītava, virknējums / kas šajā sinonimitātē pārlauz tekstus uz pusēm / atstājot veselā saprāta drumstalas / vienā aizas kraujā, kur pēdējiem spēkiem / nolauzta kociņa zarā ieķēries lasītājs / kā *cliffhanger* tipa trillera galvenais varonis / bet nerimstošā vārdu un sintakses detaļu / plūsma veikusi kirkegorisku ticības lēcieni / un pamāj atvadām bezdibēna viņā pusē / kur paveras līdzens un prieka pilns lauks / atskārtu minēta apziņas pļava kā / varmācīgi noskūts dzemdētājas klēpis» (88).

Tā autors pats izsakās par dzeju un zināmā mērā jau paveic darbu, ko dara recenzents vai interpretētājs, kas, saskaņā ar Rolānu Bartu, ir īpašs lasītājs, kurš lasa, iztulko un vienlaikus rada oriģinālu tekstu¹ jeb, kā formulē Šlāpins, nodarbojas ar īpašu alpinisma paveidu, ķeroties pie dzejnieka piespēlētajiem zariņiem un mēģinot uzdot to par drosmīgu un mērķtiecīgu kalnos kāpšanu (turpmāko dzejisko pašrefleksiju lasītājam aiztaupīsim, lai gan šī nodarbe izrādās lipīga un... atgriezeniska, t. i., refleksiņa).

Krājuma sākums atkal rada sajūtu par valodu kā izteiksmes iespēju daudzveidības iemiesojumu un līdztekus arī lamatām. Jau nosaukums *never* ir reizē (ne)aicinājums latviski un brīdinājums angļiski. Valoda ir fascinējoša spēle. To pārsprīst vedina daudzus mūsdienās joprojām svarīgu filozofu dar-

bi. Pašam Šlāpinam padodas izvairīties no valodas tikliem, kuros katrs tās vairāk vai mazāk profesionāls lietotājs reiz jūties notverts. Viņš dodas ārā, dzejas izplatījumā, kur laimes priekšnojauta sajaucas ar riska nedrošību un viss fascinējoši jaunais (jeb atziņa) var ievainot kā eksplozija. Varētu pat teikt, ka tieši ar šo, pēc skaita trešo, krājumu šis izgājiens veikts pilnībā pārliecinoši. Dzeja iegūst patstāvību un neatkarību no valodas, autora biogrāfijas vai reālās dzīves. Tomēr Šlāpinam tik tipiskā pašrefleksija un ironija joprojām ir atbalsta ekipējums, kas seko dzejnieka romantiskajā gājienā uz mirdzošajām virsotnēm. Vai tā ir autora grimase, kam piemīt arī paaudzes iezīmes (mēs — *Gen X* — un jūs, kas sevi sauc par *Gen Z* un kam veltīts dzejnieka Šlāpina otrais krājums)?

Līdzīgi kā paša tulkotais krievu konceptuālists Dmitrijs Prigovs, impulsus un tēlus savai dzejai Šlāpins ņem no ikdienas dzīves. Valodai tajā ir svarīga loma, tomēr ne mazāk būtiska ir pieredze (tajā skaitā mūzikā, filmās un izlasītajā gūtā pieredze) un tas, kā šī pieredze tiek formalizēta, ritmizēta, noapaļota, ielikta kontekstos un paralēlēs, piemēram, atkārtojot vienu formu uzkrītoši daudzas reizes (skat. ciklu *deiviņas deivīnrides* (20–28) vai apjomīgo dzejoli *neesmu grāmatā plauktā* (62–64)).

Ikdienišķumu pasvīturo norišu prozaiskums, tādēļ daudzi dzejoli ir gari, un to rindu lauzumu sajūgtais verlībrs atgādina prozu, t. i., būtiska nozīme ir pakāpeniskumam, secībai, laika linearitātei, mērķtiecīgam. Tas Šlāpinam, kas ir viens no tiem mūsdienu latviešu autoriem, kuri dzejā pauž savu nostāju un tam izmanto Raimonda Ķirķa vārdiem runājot, «bezkompromisu retoriku»², ir svarīgi arī šajā krājumā. Līdztekus viņš sliecas iet dziļumā, kustoties pa apli. Šo pieeju nodrošina gan atkārtojuma figūra dzejas formā, gan refleksivitāte, kas arī ietver atgriezeniskumu, atgriešanos pie sevis. Apļa figūra, meditācija, sanskritā transkribētais krājuma nosaukums uz vāka un noslēguma simboliski piesātinātais dzejolis *kad princis Sidharta sasauca savus draugus* un (102) atsauc atmiņā 90. gadu aizraušanos ar budismu un paradoksiem.

Un, kā minēts grāmatas veltījumā Ingai Gailei, ir vilnis un vektors, atgriešanās un aiziešana, harmonija un tiekšanās, šeit un tur, pilnība un zaudējums, arī mīlestība un derdzīgums. Šlāpina dzeju grūti iedomāties bez šīm pretmetu kustībām, kas veido viņa nepieciešamību pēc dzejas kā izteiksmes veida, lai vienlaikus būtu dzejā un ārpus tās, kad viņš par dzeju runā, — sava veida metapoēzē. ■

¹ R. Barthes. *Critique et Vérité*. Editions du Seuil, Paris, 1966.

² R. Ķirķis. *Teiv – bērnušķira. Ilmāra Šlāpina grāmatas «Es nemāku komatus» recenzija* (2019). https://www.diena.lv/raksts/kd/recenzijas/teiv--bernuskira.-ilmara-slapina-gramatas_-es-nemaku-komatus_-recenzija-14228619

Inga Žolude

Visaptveroša caurspīdība

Ceļa veidolu un nozīmi katrs ceļinieks un svētceļnieks iztulko pats

Inga Žolude ir latviešu rakstniece un filoloģijas doktore. Ar Fulbraita stipendiju papildinājusies Dienvīlinoisas Universitātē ASV. Strādājusi par mācībspēku LU. Desmit prozas grāmatu autore. Darbi nominēti Latvijas Literatūras gada balvai, autore saņēmusi ES Literatūras balvu u. c. Grāmatas tulkotas dažādās pasaules valodās.

Izgājuši cauri Galtas vārtiem, redzējām pie tiem govi dzemdējam telīņu. Visdrīzāk klusībā to tulkodami kā sava veida auglīgas radišanas zīmi, mēs devāmies pa Galtas ceļu tālāk. Nezinājām, līdz kurienei tas aizvedīs. Taču es biju sākusī iet vēl ilgi pirms Galtas ceļa.

Bērna gados viena no aprīnījamākajām grāmatām vecāku bibliotēkā man bija liels, A4 formāta izdevums sārtas krāsas vākos *Teiksmas par Rāmu* (pārstāsts krievu valodā bija tulkots latviski), kas ļoti atšķiras no 2022. gada nogalē iznākušā Rāmājanas pārstāsts prozā latviešu valodā, ko veikusi indoloģe, prof. emer., *Dr. habil. philol.* Sigma Ankrava. Pārstāsts tāpēc, ka oriģināltekstu, kas apkopots septiņās grāmatās, tikai retais spēj izlasīt. Tomēr tas, kurš izlasa, kā vēsta ticējums, tiek atbrīvots no visām ķibelēm, iemanto laimīgu dzīvi un izpelnās dievu labvēlību.

Rāmājana ir viens no diviem indiešu eposiem. Oktavio Pasa *Pērtiķis gramatiķis* vēsta par Galtas ceļu, savukārt Rāmājana tiešā tulkojumā no sanskrita nozīmē 'Rāmas ceļš'.¹ Otrs indiešu eposs ir Mahābhārata, kura daļa ir arī Bhagavadgīta. Rāmājanas «sižets»² ir šāds: valdnieka Dašarathas vecākais dēls Rāma, kuram būtu no tēva jāpārņem valdīšana, tiek izsūtīts trimdā; to ar viltu panāk Rāmas jaunākā pusbrāļa māte, lai nodrošinātu troni dēlam. Taču Rāmu ir iemiļojusi viņa ģimene, pils galms un tauta, tāpēc daudzi dodas Rāmam līdzī mežā, kur tam jāklīst bez pienācīga apģērba un citiem piederumiem, privilēģijām. Lai gan Rāma pārliecina lielāko daļu pavadonu doties atpakaļ, no viņa neatstājas uzticamā sieva Sītā un pusbrālis Lakšmans. Klistot pa mežiem, viņi sastopas ar daudziem šķēršļiem, briesmām, viltņiem un ļaunajiem gariem. Viens ar viltu nolaupa Sītā, tomēr viņa drīzāk ir ar mieru mirt, nevis nodot savu Rāmu un kļūt par ļaunā

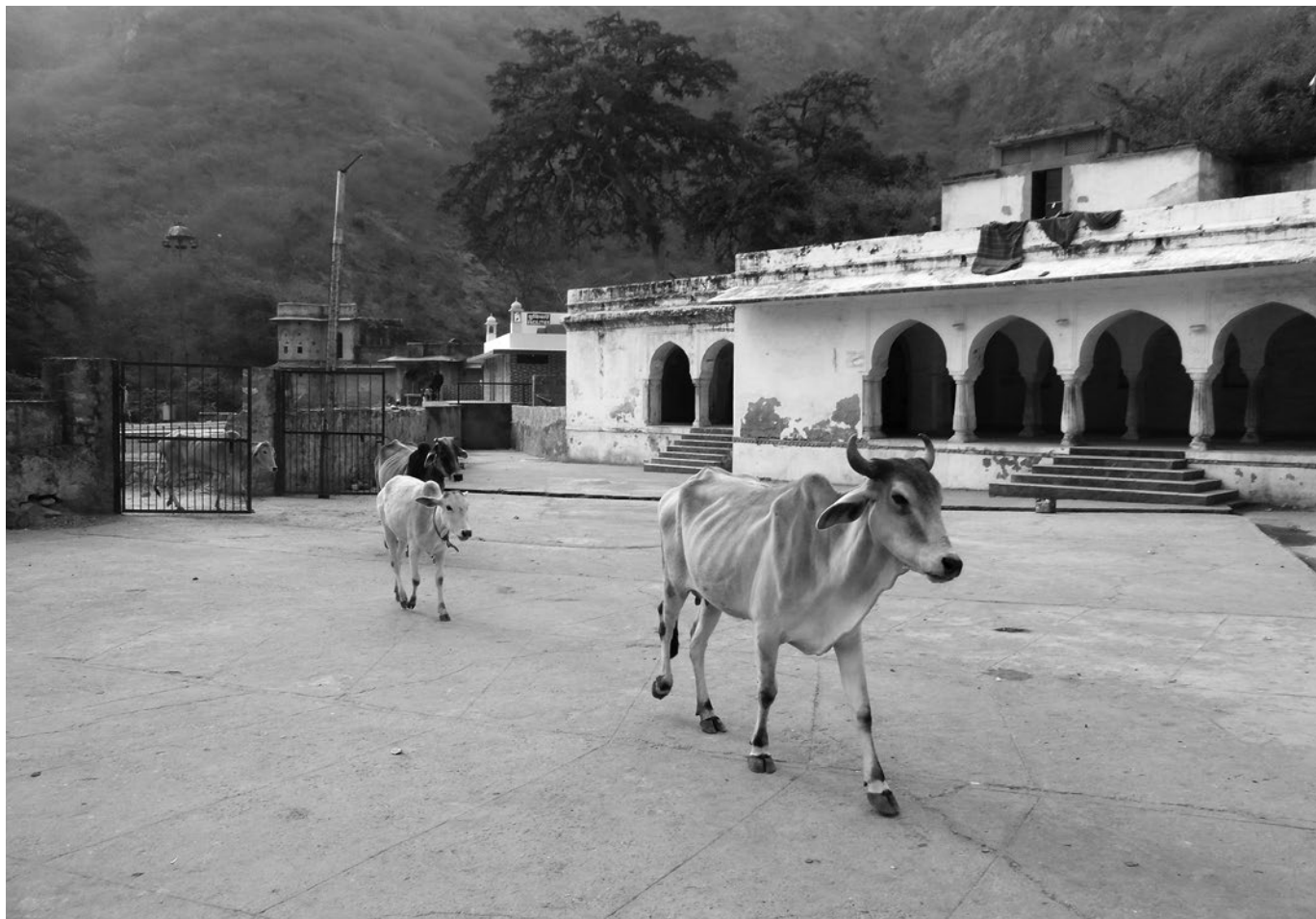
gara Rāvanas sievu. Pa to laiku Rāma ir sapulcinājis varonīgos draugus un viņu karapulku, lai dotos Sītā atkarot. Hanumāns, prinča Rāmas uzticamais karavadonis, uzņemas lielās kaujas smagumu, jo viņš nav vienkāršs pērtiķis, bet gan dievs, varenā vēja dieva dēls. Hanumāns ir viens no dieviem indiešu dievu olimpā, un par dievu ciltskoku vēstīts Rāmājanas pirmajā daļā. Hanumāna dievišķais statuss ir arī viens no iemesliem un izskaidrojumiem, kāpēc indieši pret apkārt lēkājajiem pērtiķiem izturas ar cieņu un gādā tiem cienastu.

Taisnības labad jāatsaucas uz Ankravas izcelto faktu, ka Vālmiki sarakstītais eposs vēlāk ticis daudzkārt pārstāstīts un tulkots, tāpēc sākotnējā versijā «pērtiķi» varbūt nemaz nebija «pērtiķi», bet gan mežos dzīvojošas tautas jeb *vanari* (sanskr.).³ Rāmājanas eposs sarakstīts dzejā sanskrita valodā, tāpat lasāms un saprotams tikai sabiedrības izglītojamajam slānim. Rāmājanas piekāršana tiek piedēvēta pirmajam dzejniekam Vālmiki, kurš dzejošanas spējas kā dāvanu saņēmis no Brahmā pēc tam, kad no laupītāja kļuvis par brahmani — pēc tik ilgas meditācijas, ka tās laikā skudras paspējušas viņam apkārt uzbūvēt lielu skudru pūzni. No tā arī Vālmiki saņēmis savu vārdu, kas tiešā tulkojumā no sanskrita nozīmē 'piedzimušais no skudru pūžņa'.⁴ Savukārt Pass esejā atsaucas uz leģendu, ka Vālmiki ir bijis ar lepru slims (attiecīgajā laikā un reģionā tas nav nekas ārkārtējs) pārijs.⁵

Arī mēs pa Galtas ceļu gājām ar pērtiķu našķiem — riekstiem un maziem banāniņiem. Taču pērtiķi mūs vēroja no tālienes. Kā vilnis tie barā vēlās pāri pussagruvušajai Galtai. Galtas ceļš bija patukšs — kur citkārt ir simtiem svētceļnieku, mēs bijām gandrīz vienīgie. Tikai uz Galtas kādreizējo karalisko namu sliekšņiem parādījās pa kādam svētceļniekam, kas sēdēja sakrustojis kājas padmāsā, nevis izstiepis hanumanāsanā. Rāmājanā vēstīts, ka Rāvanas karaļvalsti (tagadējā Šrilankā) sasniegt nevarot neviens, jo tās priekšā viļņojas plaša jūra. To pārvarēt pa spēkam ir tikai Hanumānam, kura lēcienā izpletais solis arī kļuvis par pamatu, kāpēc špagatam dots jūras pārlēcēja, akrobāta vārds. Iespējams, tāpēc Edvīns Raups Pasa dzeju metaforiski apzīmē kā tiltu starp Rietumiem un Austrumiem jeb Hanumānu.⁶ Un patiesi, ar šo eseju Pass arī pats ir kļuvis par tiltu starp Rietumiem un Austrumiem.

No kurienes gan meksikāņu dzejniekam un diplomātam Oktavio Pasam, runājot par valodu Rietumu semiotiskās un fenomenoloģiskās filozofijas tradīcijās, radušās indiešu kultūrai piederīgas metaforas? Tas tiek saistīts ar viņa diplomātisko dienestu Indijā 1962.—1968. gadā, lai gan eseja *Pērtiķis gramatiķis* izdota tikai 1974. gadā un norādīts, ka tā tapusi 1970. gadā Kembridžā, vienā no Rietumu pasaules prāta un ģēnija šūpuļiem, un tajā apzināti vai neapzināti replicētas zināmas prāta sprieduma ambīcijas. Austrumu

Galtas ceļā redzētā
aina. 2017. gads.

Foto — Inga Žolude

tradīcijā šāda eseja varētu būt mācekļa izklāsts skolotājam par saviem centieniem izprast — konkrētajā gadījumā — valodas dabu. Vai arī tā varētu būt meistara koana mikla, ko viņš uzdod māceklim, lai ierosinātu viņā attiecīgā jautājuma izzinību.

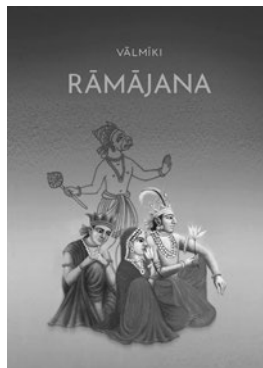
70. gados, kad eseja top, Austrumu kultūra kārtējo reizi ir ieplūdusi Rietumu sabiedriskajā domā kā ideālistiski idilliska alternatīva militārā/militarizētā vai Aukstā kara ceļam — ne tik svešam no Bhagavadgītā apspriestā Ardžunas karagājiena. Protams, Bhagavadgīta nav par karagājieni, tāpat kā Rāmājana nav par Rāmas sievas glābšanas misiju, gluži tāpat arī *Pērtiķis gramatiķis* nav par pastaigu vienā no tūkstošiem indiešu piļu un tempļu. Visi trīs teksti — vienā vārdā — ir par dzīvesziņu. Pasa gadījumā tā ir dzejnieka dzīvesziņa.

Taču pētnieki viņa daiļradē viscaur saskata interesi par budismu un hinduismu, jau sākot no agrinajiem darbiem. *Pērtiķi gramatiķi* hinduisma mitoloģiskie tēli manifestējas Rietumiem marginālā, izvērstā erotiskā formā, kas tik raksturīga indiešu kultūrai (ikviens būs dzirdējis par Kāmasūtru un erotiskajiem tēliem indiešu kultūras vizuālajās izpausmēs). Arī Pass ļaujās šai erotikai kā radošas auglības iemiesojumam. Esejā viņš raksta, ka vārdi apskaujas (93). Visa valoda savā ziņā ir auglīgs radīšanas akts — tā «ir kas tāds, kas nepārtraukti darinās» (16). No otras puses, Ha-

numāns ir vecpūsis un dzīvo stingrā celibātā. (Celibāts indiešu kultūrā ir viens no priekšnoteikumiem stingram garīgās prakses ceļam.) «Būdam šķīsts, viņa ķermenis ir neizsmēlams spermas avots, un pietiek ar vienu pašu sviedru lāsi no viņa pieres, lai apaugļotu kāda tuksneša akmens dzemdi.» (87)

Esejas noslēgumā Pass aprakstījis Hanumāna akmens tēla pielūgsmi. Taču šī eseja, protams, nav par dievu-pērtiķi. Tā ir par valodu. Pasam Hanumāns parādās uz Galtas ceļa. Galta ir pils tempļis Rādžastānas štatā. Pils tempļa komplekss atrodas dažus kilometrus augšā kalnos virs mūsdienās ortodoksālās Džajpuras pilsētas. Jau vakar mūsu šoferis jautāja, vai gribam redzēt Pērtiķu tempļi. Mēs bijām redzējušas pērtiķus lēkājām pa namu jumtiņiem un skraidām pa ceļiem. Un šorīt viņš mūs atveda uz Galtu. Vai mēs esam tūristi vai svētceļnieki? Tikko esam bijušas valodas sabiezējumā literatūras festivālā Rozā Džajpuras pilsētā, laužušas cauri valodas brikšņiem. Tas nav nekas ekstrēms, vai drīzāk šāds ekstremālisms ir mūsu ikdiena — mana, velsiešu rakstnieces Elinedas Grāmihas (*Eluned Gramich*) un savā ziņā arī Žanetes, kura ir bijusi mana uzticamā ceļabiedrene visu brauciena laiku.

Kā šo ceļu mēroja Pass? Vai gāja kājām? Vīdrīzāk brauca ar tuktku vai automašīnu augšā pa serpentīnu, līdz nonāca pie tempļa vārtiem,

Vālmiki. *Rāmājana*. Sigmās Ankravas pārstāstā prozā latviešu valodā. *Dienas Grāmata*, 2022.

Oktavio Pass. *Pērtiķis gramatiķis*. No spāņu valodas tulkojis Edvīns Raups. *Neputns*, 2023.

kuru priekšā varēja nopirkt cienastu pērtiķiem. Vai Pass to nopirka? Ceļš ved cauri klintīm izvietotajam ēku kompleksam. Tur mūsdienās vairs nenotiek tik dzīva rosība, kā attēlots fotogrāfijā (90), kurā Galtas pils redzama 19. gadsimta ziedu laikos. Visticamāk, Galta pilnbriedu piedzīvoja vēl kādus pārsimt gadus pirms tam. Klintaines aizvējā Galtas ēku kompleksu balustrādēs manāms tikai pa kādam stiegrainam un pinkainam svētniekam, laukumus šķērso sari ģērbusās sievietes un vīrieši, kas mērķtiecīgi dodas tālāk uz Galtas lielāko dārgumu — svētavota baseiniem. Līdz tiem ir krietns gājiens saulē un karstumā, pa izkaltsu zemi, kuras puteklī nosēžas uz Pasa kurbēm. Uz baseiniem daudzi dodas, lai tajos iegremdētos, attīrītos un saņemtu svētību. Bet Galta turpinās arī augstāk — tur, kur kalnos izcirstās arvien šaurākās spraugās redzams mazāk un mazāk balustrāžu. Cik tālu pa Galtas ceļu aizgāja Pass? Vai līdz galam, kā viņš apņēmas esejas pirmajā lappusē? Pass eseja koķetē ar šo valodas automatisma radīto izteikumu — «iet līdz galam» — un tūdaļ pats to dekonstruē. Kur tas vispār ir — gals? Un ko nozīmē «iet līdz galam», viņš retoriski jautā sev. Turpmākā esejas daļa ir valodas automatisma, konvencionālā virslāņa noplēšanas akts un izziņa — «ir jāatšķetina (..) pat visvienkāršākās frāzes, lai izdibinātu, ko tās patiesībā slēpj (..)». Izrādīt verbālo audumu — lai parādītos īstenība» (16).

Pasa eseja ir robežšķirtne starp Rietumiem un Austrumiem. Tā ir neregulāras formas, mazliet izsmērējusies un netaustāma robeža. Rietumnieciskais «iet līdz galam» droši vien skanētu kā vienkāršs «iet» Austrumos — pieņemšana, gluži tāda pati kā pieņemšana «būt piparkokam, nevis lauvai» (9). Arī centrālā ideja esejā ir Rietumu ideja par apzīmētāja — apzīmējamā — references jeb, vienkāršiem vārdiem, valodas un lietu pasaules savstarpējām attiecībām. Pass medītē par lietu un vārdu mijiedarbību taustāmajā pasaulē un valodā. Taču Austrumi un Rietumi arī valodu dzird, domā un izprot atšķirīgi.

Ja Galtas ceļā, pa kuru Pass ies līdz galam, viņš medītē par valodu, vai šai refleksijai maz ir gals? Vai valodai var būt gals? Vai valodai ir robežas? Arī Galtas ceļš ir tikai fizisks skrejceļš, telplaiks, kurā katrs ceļinieks iemieso savus mērķus, izdzīvo savu piepildījumu. Pasam Galtas ceļš kļūst par valodas refleksiju, svētceļotājiem — par šķīstīšanos Galtas avota baseinos un svētības saņemšanu no dieviem, tajā skaitā no Hanumāna. «Iet (tajā skaitā pa Galtas ceļu — I. Ž.): izlasīt gabaliņu ainavas, atšifrēt mazumiņu pasaules. Lasīšana kā ceļš uz... Ceļš kā lasīšana: vai tā būtu dabas pasaules interpretācija?» (31) Ceļš kā lineārs vektors civilizācijas izpratnes simbolu katalogā/pasaulē/realitātē. Tādā nozīmē gramatika ir šī kataloga uzbuves pamatlikumu kopums.

Esejas 8. nodaļā Pass uzskaita paša redzētos Indijas kokus. Tā gan ir tieša atsauce uz Rāmājanu,

kur Indijas flora ir plaši uzskaitīta, tā radot savu piemēru struktūras konceptam jeb cilvēka centieniem katalogizēt/sakārtot, lai sekmētu labāku izpratni. Indijā dzīvesziņa, tāpat kā jebkurai kultūrai piederīgo kodekss, ir būvēta uz zināmiem pamatprincipiem, kas tiek narativizēti kultūras pamattekstū formā — arī Rāmājana ir «stāsts» par pasaules un lietu kārtību (no konkrētās kultūras skatpunkta). Jo «Pasaules un arī dievu izprastgribas vārds ir gramatika» (32), bet koks kā simbols — dzīvības koks vai ciltskoks, arī veido struktūru. Gramatika ir struktūra. Gramatika ir koks.

Identiski arī Pasam šī eseja ir centiens caurlūkot un sakārtot savas refleksijas par valodu. Iešana pa Galtas ceļu varbūt neved uz izpratni kā galamērķi, bet uz «lasišanu» kā ceļu — citiem vārdiem, viņš pievēršas domas vērošanas procesam, sasaucoties ar «meditācijas» konceptu, kas Rietumu sabiedrībā tomēr apzīmē tikai «meditācijas» virspusējo atspulgu, ko jebkurš ūdens pilniens spēj sakustināt. Meditācijas dziļāko būtību Pass ir aprakstījis, neizmantojot vārdu «meditācija»: «Kad esmu viens, es neesmu viens: es esmu ar sevi; būt nošķirtam nenozīmē būt sašķeltam: tas nozīmē būt pašam. Kad esmu kopā ar citiem, es esmu izraidīts pats no sevis; vienatnē es esmu viss sevī.» (58)

Kāda ir Hanumāna loma? Un kur Pasa pārdomām par valodu rodas saikne ar indiešu mitoloģiju? Tas valodiski reprezentēts 23. nodaļā, kur Hanumāna pērtiķa tēls iemieso to, kā valoda mimētiski mērķaļo lietu pasauli — valoda ir pērtiķgramma.

Elineda pastiepj man grāmatu, uz kuras vāka ir divas piktogrammas vai pērtiķgrammas. Tā vēsta par Elinedas *Galtas ceļu* Japānā — domāšanu par piktogrammu, par valodu Japānā — tie ir «memuāri par Hokaido», sacīts zem nosaukuma *Sieviete, kura nes lietu*. Pass arī daudz runā par lietu, tikai tā ir lietu pasaule. Grāmatā Elineda ierakstījis atsauci uz pērtiķiem mūsu kopējā Galtas ceļā vai arī mūsu visu Galtas ceļos.

Rāmājanas latviskā pārstāsta autore Ankrava sastādījusi arī 2019. gadā izdotu katalogu (aizņemoties apzīmējumu no Pasa) *Indiešu dievi un dieves*, kurā skaidro, ka Hanumāns sanskritā nozīmē 'ar sakropļoto žokli' (90). Šis skaidrojums jau atkal sasauca ar runu un valodu — cik adekvāta var būt runa, ja žoklis ir sadragāts? «Muļķīga vaikstīšanās, groteska izrādīšanās» (26) — tā Pass reflektē par valodu, un turpinājumā: «Atkārtotumu mākslinieks, izkropļošana (pasvītrotjums mans — I. Ž.) lielmeistars, graušanas lietpratējs.» Tā ir tikai poētiska un groteska tās pašas domas izteikšana — ka vārdi ir tikai konvencionāli lietu apzīmējumi, zīmes, kas neatbaido lietu patieso būtību. Tas ir secinājums, ko Pass pārbauda ar savas domas empirismu, kas manifestējas kā šī eseja. Respektīvi, valoda, nekādā gadījumā neiemiesodama lietu patieso dabu, tātad ir gluži tikpat «izkropļots» atspulgs kā Hanumāna žoklis.

Galtas ceļa pērtiķis gramatiķis. 2017. gads.
Foto — Inga Žolude

Rāmājana ir valodas centieni naratīvi attēlot lietu kārtību. «Cilvēka rakstadarbs atspoguļo Višuma rakstdarbu un ir tā tulkojums — taču arī metafora: tas pasaka kaut ko pilnīgi atšķirīgu un pilnīgi to pašu.» (Pass, 92) Notiek lietu pasaules tulkošana naratīvajā sistēmā, kuras koordinātas iezīmētas starp atzīmēm SĀKUMS un GALS. Stāstījums būvē savu sakāmo/lietu pasaules attēlojumu pakāpeniski jeb ceļveidīgi (par piemēru šai Pasa aplūkotajai idejai kļūst arī viņa paša Galtas ceļa gājiens un tā nospiedums naratīva veidā) — jo domāt, runāt, stāstīt, rakstīt ietver ritējumu, t. i., kustību pa ceļu. Šo ideju Pass 22. nodaļā pretnostata attēlam, kas ir pabeigts īstenības redzējums, tādējādi piedāvājot lasītājam instrumentus esejā ievietoto attēlu uztverei. Tie ir instrumenti arī attēlu uztverei Rāmājanas izdevumā vai, piemēram, Kāmasūtrā.

Vai Pasa aprakstītās groteskās Indijas ikdienas ainīņas, dažādu nedienu un ligu mocītie ļaudis un klaiņojošie dzīvnieki ir neglītā izcēlums vienā no spirituālākajiem pasaules reģioniem? Galta ir kļuvusi arī par Rietumu skatītāja svētceļojumu — televīzijas kanāls *Discovery* uzņēmis dokumen-

tālo seriālu *Monkey Thieves* par Galtas pērtiķiem. Vienu no lomām tajā spēlēja Pērtiķu pavēlnieks — vīrs, kurš jau no bērnības brāļojies ar Galtas pērtiķiem, un viņi visi cits citu savstarpēji uztver kā savējos. Viņš savā rūtainajā, ap galvu aptītajā turbānā tūrākās sakritības vai drīzāk zīmes veidā kļūst par mūsu Galtas ceļa pavadoni. Kad mēs atgriezīamies, Galtā ir ieradušies daži tūristu autobusi. No tiem izbirušie cilvēki mēģina uzrunāt Pērtiķu pavēlnieku, bet viņš tikai nošņāc, ka šiem jau nu gan viņš nerādīs ceļu uz pērtiķu sirdim. Tā arī valodas lietotāji ir divējādi: dzejnieks, pie kura valodas pērtiķis nāk, lai iemācītos jaunus trikus; un viņa pretnostatījums jebkuram citam valodas lietotājam, kas valodu izmanto bez apdoma, ieraduma pēc un kurš varbūt spēj valodu apzināties vai uz valodu reaģēt tikai tad, kad tā rod izpausmi retā, neikdienišķā zīmē. Pasa pārdomas aizvedušas viņu līdz valodas lietojamībai dzejnieka rokās. «Dzejnieks nav tas, kurš nosauc lietas vārdos, bet gan tas, kurš izšķidina to vārdus, kurš atklāj, ka lietām nav vārdu un ka vārdi, kuros tās saucam, nav to vārdi.» (67) Pass to sauc par un Raups to tulkojis kā «tukšvidību» — vārdi ir «tukšvidi», tomēr citu, labāku iespēju mums šķietami nav. Vārdi tomēr ir labākais, kas mums ir, lai runātu par lietu pasauli. «Valodas kritika tiek saukta par dzeju: vārdi nodilst līdz caurspīdīgumam, līdz izgarošanai (..) — valoda pārvēršas pasaulē. Pateicoties dzejniekam, pasaule paliek bez vārdiem. Tātad kādu brīdi mēs to varam skatīt tādu, kāda tā ir.» (67) Vienkāršiem vārdiem sakot, istens dzejnieks noplēš vārdiem virspusēji redzamo/lasāmo konvencijas mizu. Tādējādi Pass stāsta, ka dzejnieks (man tomēr gribētos pielikt apzīmētāju «īstens» dzejnieks) ir tāds, kurš noplēš vārdu pazīstamās sejas, kas spēj kalpot tikai domas automātismam.

Šis Pasa piesauktais «caurspīdīgums» liek domāt, ka, iespējams, Galtas ceļš nav zemes ceļš. Ceļš ir caurspīdīgs, tas ieņem tādu veidolu un nozīmi, ko spēj iztulkot tikai konkrētais ceļinieks, svētceļnieks. Svētceļojums ir dziļi individuāls, garīgs piedzīvojums.

Pārfrāzējot Pasu, ceļa gals ir tad, kad visi punkti sakļaujas vienā — tas ir dzejas redzējums (92). Tā arī ir dzejnieka dzīvesziņa. Gan Pasam, gan Vālmiki. Abi pārstāv vienu amatu. ■

¹ S. Ankrava. *Rāmājana. Dienas Grāmata*, 2022.

² Šeit un turpmāk — konkrētais *Rāmājanas* izdevums latviešu valodā. *Dienas Grāmata*, 2022.

³ S. Ankrava. *Vēsturi raksta uzvarētāji. Rāmājana. Dienas Grāmata*, 2022. 14.—15. lpp.

⁴ S. Ankrava. *Vēsturi raksta uzvarētāji*. 6.—7. lpp.

⁵ Pass, 87.—88. lpp.

⁶ E. Raups. *Oktāvio Pasa domājošā valoda. Kentauris XXI*, nr. 32. *Minerva*, 2003. 122. lpp.

Lai bērni lasītu

Par mūsdienu latviešu bērnu literatūru un jaunās paaudzes lasīšanas prasmi savu viedokli izsaka autores, izdevējas un redaktors. Līvas Kukles vadītā sarunā piedalās Inguna Ula Cepīte, Daina Ozoliņa un Luīze Pastore

— Kā jūs raksturotu latviešu bērnu oriģinālliteratūras pašreizējo ainu Latvijā?

Inguna Ula Cepīte. Profesionāli saredz, ka lielākā izdevumu daļa ir komercliteratūra, bet mazākā — tā sauktā kvalitatīvā literatūra. Ņemot vērā latviski lasošo lasītāju ne pārāk lielo skaitu, tomēr jāpriecājas, ka daži no šiem kvalitatīvajiem segmentiem ir tik labi aizpildīti.

Lasītājiem ir viedoklis, ka bērniem domāto grāmatu ir ārpazīti daudz, un no šī daudzuma izvēlēties ir grūti.

Luīze Pastore. Salīdzinot ar laiku pirms 15 gadiem, šodien kvalitatīvās bērnu literatūras tiešām ir daudz vairāk. Taču aizvien ne pietiekami. Vecāki nereti stāsta, ka «beidzot izdevās pierunāt manu zēnu izlasīt to un to jūsu grāmatu» un ka viņi uzreiz gribētu dot viņam nākamo, lai lasīšana turpinātos. Diemžēl autoru, kas raksta bērniem, Latvijā ir ārkārtīgi maz, un esošie nevar radīt tik daudz sēriju, kuras «apēst» citu pēc citas kā saulespuķu sēkliņas. Gribas ieteikt mūsu pašu autorus, nevis tulkojumus, bet nav, ko ieteikt! Man par to sāp sirds. Jo, tiklīdz tas zēns ir sācis lasīt un viņam gribas vēl, es to uztveru kā savu uzdevumu — ieteikt kādu no latviešu autoriem. Visai literatūras nozarei nāktu par labu, ja tieši bērniem un pusaudžiem domātu tekstu taptu vairāk.

Daina Ozoliņa. Pēdējos gados latviešu jaunie autori mēģina rakstīt arī tādos mums neierastos

žanros kā zinātniskā fantastika, mistērija, šausmu stāsti, un līdz ar to bērniem un vecākiem ir lielākas iespējas izvēlēties no daudzveidīgāka piedāvājuma. Bērni savu literāro gaumi attīsta ar laiku, tāpēc vieta grāmatplauktā ir gan komiksiem, gan grāmatām ar nelielu teksta apjomu, jo tās ir pirmais solis uz patikšanu lasīt.

Manuprāt, latviešu autoru darbi tomēr pietiekami labi konkurē ar tulkotajām grāmatām, kuru, jāatzīst, šobrīd ir ļoti daudz. Tām ir arī spēcīgāks mārketinga, turklāt bērni, pusaudži daudz lasa arī angļiski.

Pastore. Savukārt igauņu bērnu proza vienkārši ir pārāka par mūsu. Mēs esam stiprāki ilustrācijā.

Cepīte. Diemžēl jau tradicionāli mēs esam dzejnieku tauta, bet igauņi — prozistu tauta. Un tas izpaužas gan bērnu, gan pieaugušo literatūrā. Latviešiem ar prozu un vēstījumu allaž bijis problemātiski, un to uzvaru, spožo darbu ir gaužām maz.

Grāmatu un grāmatiņu ir izdots daudz, bet tādu pazīstamu tēlu, piemēram, kā Spridītis un Antiņš, kas agrāk bija zināmi katram latviešu bērnam, pašlaik nav.

Pastore. Mums ir Ucipuci.

Cepīte. Tās ir sērijas mazajiem — ir Tuta, ir Ucipuci. Savulaik ļoti labi aizgāja Jura Zvirgzdiņa tēls Tobias, joprojām grāmatu izstādēs cilvēki jautā, vai nav iznākusi kāda jauna Tobiasa grāmata, jo grib lasīt nākamo.

Pastore. Lupatiņus pazīst. Man, piemēram, nav svarīgi, lai manus tēlus sajūdz ar digitālo vidi, ar animācijām un tamlīdzīgi, bet forši, ka ir autori, kuri uzreiz domā plašāk.

Cepīte. Lupatiņi radās no animācijas filmas, tēli jau bija pazīstami, un grāmatai auditorija bija garantēta.

Pastore. Tieši tāpat *Runājošo suni* komikss radās pēc animācijas filmas, kas tapa pēc manas grāmatas *Maskačkas stāsts*. Izdevniecībai būtu jāizvērtē katra manuskripta un ilustrāciju potenciāls, varbūt uzreiz vajag rīkot masveidīgu kampaņu, nevis izdot grāmatiņu un tad skatīties, kādu interesi tā raisa. Jo ne bērni, ne vecāki bieži nezina, ko grib. Ja atnāk un parāda — lūk, te ir Ucipuci, kas jau zināms no televīzijas raidījumiem, cilvēki atgriežas arī pie grāmatas formāta.

Cepīte. Šajā gadījumā tas ir milzīgs pašas autores mārketinga, kurā Zane Zusta sevi ir ieguldījusi gadiem ilgi. Tas ir patiešām realizējies komercprojekts, apaudzis ar visu ko.

Ozoliņa. Man bija doma savu grāmatu varoņiem sociālajos tīklos izveidot kontus, bērni ar tiem varētu sarakstīties. Bet tad es apjautu, ka tas prasīs lielu iesaisti katru dienu! Paturēšu šo ideju prātā, varbūt īstenosies vēlāk.

Pastore. Pirms desmit gadiem autoru attieksme pret iesaistīšanos savu darbu popularizēšanā bija daudz noraidošāka. Jo «rakstnieks ir rakstnieks, nevis kaut kāds mārketinga cilvēks, man

Inguna Ula Cepīte,
autore un Jura
Zvirgzdiņa bērnu
grāmatu līdzautore,
izdevniecības
Pētergailis vadītāja.
Apgāda 33
pastāvēšanas gados
izdotas daudzas bērnu
grāmatas.

Līva Kukle,
izdevniecības *Latvijas
Mediji* bērnu grāmatu
redaktore.

Daina Ozoliņa, sešu
grāmatu autore,
lielākoties raksta
pamatskolas vecuma
bērniem, sadarbojas ar
izdevniecību *Zvaigzne
ABC*. Izglītības un
mācību speciāliste ar
pieredzi stratēģiskās
komunikācijas,
sabiedrisko attiecību
un pedagogijas jomā.
Populārākie darbi —
Ziemā vajag sniegu!,
Atmaskot direktori un
Pandēmijas detektīvi
(populārākā grāmata
Lasīšanas stafetē 2022
vecuma grupās 8—11 un
12—15 gadi).

Luīze Pastore, pilna
laika bērnu rakstniece.
Popularizējot savus
darbus, brauc uz
pirmsskolas izglītības
iestādēm, skolām,
bibliotēkām, darbojas
programmā *Skolas
soma*. Grāmatas
izdevusi apgādā
Neputns, Liels un mazs,
Aminori. Jaunākais
darbs *Slepenā parole.*
Izlaušanās no pils
iznācis šovasar.

taču nav pašam sev aste jāceļ». Es to jutu, kad bērnu literatūrā ienācu kā jauns un sprigans cilvēks, kuram ir pieredze mārketingā.

Man ir svarīgi satikt lasītāju, pati vienmēr izdomāju, kādas aktivitātes un ierosmes es pedagogiem sagatavošu, kā komunicēšu, lai saņemtu atgriezenisko saiti.

Pēdējos gados rakstu ar domu — kā ar savu tēlu starpniecību palīdzēt bērniem labāk apgūt lasīšanas prasmi. Nedrīkstu rakstīt vienkāršāk vai primitīvāk, bet man ir jāizdomā, kā tekstu padarīt aizraujošāku, lai bērns to tiešām gribētu izlasīt.

Kā jūs izvēlaties, kurā žanrā un kurai vecuma grupai rakstīt? Grāmatniecās ir diezgan skaidri nodalīts — šeit trīsgadniekiem, šeit piecgadniekiem domātās grāmatīņas.

Cepīte. Pie manis stāsts vienkārši atnāk. Varbūt racionāla plānošana ir lietderīga, ja iecerēts rakstīt veselu sēriju. *Emma un ekrāni* man galu galā uzrakstījās mazliet vecākiem bērniem, nekā sākotnēji biju domājusi.

Ozoliņa. Es rakstu 5.—9. klases bērniem un pusaudžiem, jo 19 gadu vecumā sāku strādāt skolā un tieši šo vecuma posmu iepazīnu vislabāk. Man teica: «Ārprāts, kā tu vari strādāt skolā ar šī vecuma bērniem, tā ir visbriesmīgākā auditorija!» Bet mēs atradām kopēju valodu.

Cepīte. Autoru, kas raksta šai vecuma grupai, Latvijā nekad nav bijis daudz, Māris Rungulis un vēl daži.

Pastore. Jo vairāk es uzzinu par bērnu attīstības psiholoģiju un uztveres īpatnībām pa grupām un vecuma posmiem, jo lielāku atbildību jūtu. Kad pie manis atnāk teksts, es tam saku: «Es tagad tevi likšu konkrētā vecumposma kastē.» Jo vienu un to pašu stāstu var uzrakstīt dažādi atkarībā no vajadzības.

Laimēs bērņus es pilnīgi mierīgi varēju uzrakstīt piecgadniekiem, bet uzrakstīju vecākiem bērniem, taču tūdaļ iznāks *Laimēs govus* — tajā pašā stāstā izmantoju citus valodas līdzekļus, lai atbilstu pirmsskolas vecumam. Man liekas, ka ir ļoti būtiski grāmatas auditoriju izprast un tai piemēroti arī rakstīt.

Es būtu priecīga, ja Liepājas Universitāte padomātu par rakstniecības kursu ar specializāciju bērnu literatūrā. Tā tomēr prasa citus uzsvarus un citu rakstības veidu. Tāpat ir vajadzīgs apgūt bērnu attīstības psiholoģijas pamatkursu.

Kad ir tīri pedagogisks materiāls un kad — jau literatūra?

Ozoliņa. Otro grāmatu *Burvīgās brīvdienas* rakstīju ar pedagogisku uzstādījumu, tā ir par bērnu braukšanu pie vecmāmiņas un dzīvošanu laukos, kur mīt latviešu mitoloģiskie tēli. Tikko bija iznācis *Harijs Poters*, un es teicu — mums taču pašiem arī ir daudz lielisku tēlu, lūk, Pērkons un Meža māte! Rakstot iedziļinājos mitoloģijas vārdnīcā un visādās enciklopēdijās. Literatūras skolotājiem grāmata ļoti patika un noderēja.

Cepīte. Manuprāt, galvenā tomēr ir darba li-

terārā vērtība. Par grāmatu *Cekulaina zīle dzied saņēmu* atsauksmes, ka tā ir lieliska Rīgas un visas Latvijas vēstures grāmata bērniem. Arī kopā ar Juri Zvirgzdiņu rakstot saturiski ļoti izglītojošo grāmatu *Tobiass un Tama lielajā Eiropas bibliotēku ceļojumā*, nesaistījām to ar pedagogiskām pieejām. Pēc tam gan tikām aicināti kopā ar metodiķiem veidot materiālus skolai.

Pastore. Jaunais *Mākslas detektīvs* par Rundāles pili kaut kādā ziņā pilda pedagogisko funkciju. Grāmata ir detektīvistāsts, kuram klāt nāk uzdevumi jeb «kvesti». Lasītājs nevar saprast grāmatas galveno intrigu, ja nepilda uzdevumus, nemin paroles, neseko līdzi tekstam. Beigās slepeno paroli, arī varoni tas atklāj pats un ierauga tikai savā iztēlē. Iepriekš bija jānoskaidro, vai bērni šo ieceri vispār uztver. Pēdējā laikā atsevišķus tekstus pirms izdošanas testēju. Ārvalstu izdevniecībās tagad ir *sensitivity readers* — eksperti, kas novērtē, vai grāmatas teksts ir labi uztverams, vai nav aizvainojošs vai diskriminējošs. Man svarīgi — vai teksts bērniem ir saprotams.

Kādi ir jaunie lasītāji, kas lasa angļu valodā, lasa telefonos, dzīvojas pa TikTok?

Pastore. Tas ir acimredzami, ka šodienas bērni domā fragmentārāk, ļoti sadrumstaloti, arī viņu uztvere ir citāda. Veidojot grāmatu pusaudžim, teksta blāķis ir jāsadala tā, lai viņš ik pa brīdim var atpūsties un tad atkal palasīt, lai ir piesaistošs vizuālais noformējums. *TikTok* un digitālās jomas patēriņš ļoti ietekmē to, kā pusaudži izskās. Teikumu konstrukcijas latviešu valodā ir visai savādās.

Ozoliņa. Toties e-grāmatas nav izkonkurējušas drukātās grāmatas, daudzi lasa abos formātos. Tikšanās reizēs mudīnu bērnus izmantot telefonu lietderīgi, piemēram, atrast grāmatā minētās lokācijas vietas vai detektīva pavedienus, nevis atdot telefonam visu uzmanību un brīvo laiku tāpat vien. Manuprāt, jā māca bērniem tehnoloģijas izmantot pilnvērtīgi, jo tās ir uz palikšanu.

TikTok un citi sociālie tīkli nekur nepazudīs. Tur ir joki, tur ir *do it yourself*, un tur ir arī stāsti, tikai ļoti koncentrētā veidā.

Tomēr ir jautājums, kas ar šo paaudzi notiks, kad augstskolā viņiem dažu dienu laikā liks izlasīt 10 rakstus? Vai darbavietā iepazīties ar Ministru kabineta noteikumiem. Ja neprot ātri lasīt, analizēt tekstu un izteikt par to viedokli, būs sarežģīti.

Pastore. Nesen Nacionālā bibliotēka rīkoja konferenci par bērnu un jauniešu lasītprasmi, un kāda pasniedzēja stāstīja, ka topošie pedagogi viņai teikuši: «Jūsu kurss ir ļoti interesants, bet jūs mums liekat pārāk daudz lasīt!»

Igaunijas pārstāve konferencē pastāstīja, ka bērniņā ir vajadzīgi tikai trīs gadi, lai izveidotos vāja lasītprasme. Tātad — ja trešajā klasē bērns lasa ar grūtībām, daudz kas viņa attīstībā jau ir zaudēts. Pirmajos trīs skolas gados ir jāieliek lasītprasmes pamati, un nevis agresīvi uzspiežot, bet ar rotaļu un dabiskas mācīšanās palīdzību.

Atliek paskatīties uz bērnu vecākiem. Lasišana augstu nekotējas, ģimenes ikdienā nelasa

Bērni un pusaudži saka — «grāmatas man nepatīk, un es grāmatas nelasu» — nevis tāpēc, ka mēs slikti rakstītu, bet tāpēc, ka ir izstrādājušās bailes, kauns, riebums pret tekstu un lasīšanu kā prasmi. «Es neprotu labi lasīt — man riebjas grāmatas!»

Ozoliņa. Lasišana prasa lielāku piepūli nekā animācijas vai video skatīšanās. Šo auditoriju ir grūti pārliecināt.

Jaunākā starptautiskā lasītprasmes novērtēšanas pētījuma rezultāti beidzot liek skatīties runāt par sliktu lasīšanas prasmi Latvijā. Diezgan daudzi sestklasnieki, it īpaši zēni, īsti neprot lasīt. Cilvēks spēj burtiski izlasīt kādus noteikumus, instrukcijas, bet tekstu pilnvērtīgi izprast nespēj. Bērni atsauksmēs par grāmatām, piemēram, raksta: «Tēlam notika laba lieta, tas man patika. Tēlam notika slikta lieta, tas man nepatika.» Ar to stāsta izpratne beidzas.

Cepīte. Kādreiz skolā nedēļā bija piecas literatūras stundas. Cik ir tagad?

Pastore. Tāpēc nešausmināsimies par *PIRLS* rezultātiem bērnu vidū. Atliek paskatīties uz bērnu vecākiem. Lasišana augstu nekotējas, ģimenes ikdienā nelasa. Ir vecāki, kas saka: «Esmu savu mājasdarbiņu izpildījis. Lasiju priekšā, motivēju bērnu. Kāpēc bērns nelasa?» Bet sarunā ar vecākiem noskaidrojas, ka netiek uzturēta disciplīna attiecībā uz bērnu digitālo mediju patēriņu. Vai arī ļoti tiek ņemts vērā bērna teiktais, ka viņam nepatīk lasīt, un «es viņu cieniu».

Lasišana ne vienmēr nāk viegli, tomēr tā ir viena no prasmēm, kas, kaut ar grūtībām, bet ir jāapgūst. Tas nav «patīk» vai «nepatīk» jautājums, taču daudziem vecākiem ir pārspīlēta pietāte pret savu bērnu iegribām. Nevajadzētu vienkārši pakļauties bērnam, kurš saka — mani tas garlaiko vai es to negribu. Tomēr veids, kā mācām bērniem lasīt, varētu būt rotaļīgāks, lai lasīšana veidotu asociācijas ar kaut ko priecīgu, jautru.

Cepīte. Vecākiem ir ļoti ērti, ja bērns stūrītī sēž ar viedierīci un ir miers.

Ozoliņa. Bet viņš varētu klusiņām arī lasīt! Jo lasīšana ir prasme, kas ikvienam ir vajadzīga, tikai, pretēji vizuālajai uztverei, tā ir apgūstama ar zināmu piepūli. Grāmatas gan mūsdienās arī uztver kā izklaidi, taču jebkura izklaide ir ātri pārejoša. Smadzeņu pārsātinātība tagad ir tāda, ka diez vai kāds bērns bez pamudinājuma domā — es varētu grāmatai izdomāt turpinājumu vai kopā ar pagalma draugiem iestudēt to izrādē. Mēs dzīvojam kā patērētāji, visu laiku vēlamies nākamo jaunumu.

Cepīte. Mana jaunākā grāmata bērniem *Emma un ekrāni* ir tieši par šo problēmu. Es sāku ar vecmodīgo televīzijas ekrānu, kurā meitene kopā ar vecākiem noskatās erudīcijas spēli, turklāt viņai ir doma nolikt planšeti un viedtālruni malā un radīt savu pagalma spēli. Bet diez vai bērni iedomājas, ka arī ekrāns var kalpot par impulsu kādai citai reālai spēlēšanās formai.

Pastore. Ļoti aktuāla ir radošā lasīšana, ko, ma-

nuprāt, skolās reti piekopj: pēc grāmatas izlasīšanas radoši reflektēt par izlasīto. Šobrīd bērniem liek kaut ko izlasīt un pēc tam rakstīt par to, tā nopelnot atzīmi. Vai arī tipiskais — uzzīmēt grāmatas ilustrāciju. Radošā lasīšana nozīmē, piemēram, sižeta līnijas izspēlēšanu ar dažādiem paņēmieniem. Teksta pārrādīšanu, dekonstrukciju. Tomēr biežāk pedagogiem tam nav laika, nekam nekad nav laika.

Un ir pedagogi, kas man raksta: «Uztaisījām spoku stāstu pēcpusdienu. Aiztaisījām logus un nevis lasījām, bet paši izdomājām savus spoku stāstus un tikai pēc tam sākām tos lasīt. Pamācījamies no tekstiem un nākamajā spoku stāstu pēcpusdienā jau stāstījām labākus spoku stāstus.»

Pēc manas grāmatas *Raiņa ielas cirks* izlasīšanas Rīgas Montessori sākumskolā bērni veidoja īstus lielformāta cirka laukumus kā sižeta izklāstus, kur, piemēram, lejuoslidošas kāpnes apzīmēja bēdīgos notikumus. Kolosāls paraugs radošajai lasīšanai.

Cepīte. Pedagogi ir ielikti birokrātiskajos rāmjos, un viņiem bieži vien nav nedz iespējas, nedz laika šādām nodarbēm. Tikai īpaši radoši un enerģiski pedagogi ceļ priekšā bērniem ko tādu.

Pastore. Pedagogiem vienmēr var panākt pretī. Man ļoti patīk, ka izdevniecība *Liels un mazs* gatavo ierosmes materiālus daudzām grāmatām, pati arī taisu materiālus, kurus izmantoju skolās vai dodu kā idejas skolotājiem. To jebkura izdevniecība var darīt. Varbūt tas būtu skolas bibliotekāru uzdevums? Biblioterapija, radošā lasīšana — to visu varētu darīt bibliotekārs.

Un lasītprasmes veicināšana nav tikai Kultūras ministrijas vai Kultūrkapitāla fonda vai rakstnieku uzdevums. Tas galvenokārt ir Izglītības ministrijas uzdevums! Un tā nedrīkst būt kampaņa, šim mērķim visu laiku ir jāatvēl daļa no pastāvīgā budžeta.

Cepīte. Daudzi bērni ikdienā grāmatas pat neredz. Jaunajos mājokļos grāmatu bieži vien vispār nav, plauktos ir pāris dizaina priekšmetu, tas arī viss. Austrālijā kādā pētījumā secināts, ka bērni tomēr ir attīstītāki, ja mājās ir grāmatas pieaugušajiem un viņi lasa, pat ja paši bērni nelasa. Tas, izrādās, ietekmē! Bet, ja grāmatu mājās vispār nav...

Pastore. Mājās nav arī sarunu, ja vakariņas bērns ēd pie ekrāna. Arī dienas notikumu atstāstīšana, stāstīšanas prasme veido nākamo lasītāju. Esmu dzirdējusi lieliskas atsauksmes par rakstnieci Inesi Valteri, viņa ir kolosāla stāstniece, braukā pa skolām un kopā ar bērniem uz vietas rada stāstus. Un tā ir izcila prasme, kas skolās būtu jāpilnveido!

Cepīte. Lasišana vai nelasišana cilvēku ļoti ietekmē! Ja tulkotājiem semestrī bijis jāizlasa un jāanalizē tikai divas grāmatas, un arī tas lielākajai studentu daļai šķitis par daudz, kas tur var iznākt? Ar šādas attieksmes sekām saskaras arī izdevniecības.

Vai mūsdienās ir kādas tēmas, par kurām

Ja bērnu lasītprasme ir vērtība, valstij tā konkrēti jāveicina

pieklājas obligāti rakstīt?

Pastore. Autoram pašam jāizšķiras — saglabāt savu patību vai iet citu pavadā. Ja tavi darbi neatbilst ārvalstu izdevēju aktuālajai izpratnei, tavu grāmatu neviens neizvēlēsies tulkot. Boloņas grāmatu tirgū par to pārlicinājos. Šobrīd grāmatā ir jābūt iekļautām visām, visām, visām sabiedrības grupām... Tādā limenī. Kad aģenti satiekas ar izdevējiem, viņi neprasa, par ko ir grāmata. Viņi prasa, vai grāmata ir tāda un tāda profila tēli. Latvijā tā vēl nav.

Ozoliņa. Oho! Es domāju, ka tā ir tikai filmās! Nezināju, ka to attiecina arī uz grāmatām.

Cepīte. Iekļaušanas un vienlīdzības motīvs, piemēram, mācību grāmatās — ja atvērumā divi puisīši, jābūt arī divām meitenītēm. Tā var aiziet pilnīgā vājprātā. Turklāt īpašās tēmas un ideoloģiskie pasūtījumi mākslas formā un valodā ļoti reti realizējas kvalitatīvi. Tāpēc nevar apgalvot, ka šobrīd dzīvojam pilnīgas vārda brīvības apstākļos... Bet, ja gribam tikt pie starptautiskas atzinības, tad ar šiem nosacījumiem jārēķinās. Un pamazām tas nāk arī pie mums.

Pastore. Protams, ja esi Kitija Krauzere, kurai ir unikāla autorbalss bērnu literatūrā, viņu kā autori neieliksi nekādos rāmjos, un viņai neviens neuzdrošināsies vaicāt, vai tekstā tāds un tāds zvēriņš ir pārstāvēts vai nav.

Kādas tēmas pašlaik ir aktuālas pašiem bērniem?

Cepīte. Bērni vienmēr grib piedzīvojumus un brīnumus, it īpaši, kad jau spēj identificēties ar tekstu.

Ozoliņa. Grib arī aktuālo notikumu atspoguļojumu. Pēc *Pandēmijas detektīviem* bērni man rakstīja, ka viņi tāpat pie datora mācījušies un ka grāmatā tas diezgan precīzi parādīts. Vēl bērnu interesē noslēpumi, kas jāatšķetina, un fantāzijas darbi. Nav mazinājusies interese par citām pasaulēm, par maģiju. Pusaudži labprāt lasa par distopijām, ir gatavi iedziļināties fantāzijas darbos, kur uzkonstruētas veselas pasaules.

Pastore. Ir labi ieraudzīt grāmatā sevi — grāmatai jābūt kā spogulim, bet vienlaikus arī kā logam, pa kuru skatoties, var uzzināt par citiem. Bērns ar brillītēm reti sevi atradis kādā grāmatā, bet ja ir — it kā sākums, taču viņam svarīgi! Grāmata bērnam arī parāda dzīves dažādību. Ikdienā cilvēki ratiņkrēslā ir izstumti no sabiedrības, tāpēc bērni Latvijā nereti rāda ar pirkstu uz bērniem ratiņkrēslā.

Cepīte. Poļu izdevniecībā atradu darbus bērniem *Brillites* un *Karalis*, pārtulkotām. Un grāmatīnās tiešām izsekots tam, kā brillīnaina meitenīte sākumā pārdzīvo par to, ka jānēsā brilles, bet tad viņas tētis, kuram pašam ir brilles, parāda, ka brilles ir priekšrocība; ka viņš vispār jūtas plīks bez brillēm, un beigās puika, kas meiteni bērnodārzā apcēla, pats jūtas apdalīts. *Karali* ir vairāk fantāzijas elementu par puisīti ratiņkrēslā. Ļoti meistarīgi parādīts. Mums līdz tādiem tekstiem vēl jānāk.

Pastore. Bet tie nedrīkst būt plakātiski, jābūt talantīgi uzrakstītiem.

Kāpēc bērnu grāmatniecībai, kas pašlaik tik izvērsta, ir vajadzīgs valsts finansējums? Ir pat dzirdēts, ka bērnu literatūrai ir neproporcionāli liels atbalsts salīdzinājumā ar citiem oriģinālliteratūras sektoriem.

Pastore. Bez atbalsta tās pastāvēšana Latvijā nav iespējama. Jo bagātīgi ilustrēta grāmata, kuras māksliniekam normāli samaksāts par darbu, pircējam varētu izmaksāt 30–50 eiro. Bez līdzfinansējuma bērnu grāmata maksātu ļoti lielu naudu, tāpat nenonāktu līdz lasītājam.

Cepīte. Grāmatas mēdz būt dažādas, bet ilustrētas bērnu grāmatas nūdien nav lēts prieks. Tulkotā literatūra vēl var pretendēt uz kādu ārvalstu grantu, taču oriģinālliteratūrai Kultūrkapitāla fonda finansējums bieži ir vienīgā iespēja. Tāpēc autoriem, arī izdevējiem dažkārt ir tik emocionāla reakcija pret VKKF ekspertiem un piešķirumiem, pārmetot lobismu vai neprofesionālismu. Autori pat sāk tiesvedības. Nesen izdevēja Vija Kilboka minēja, ka vēlētos, lai Latvijā, tāpat kā Lietuvā, būtu vairāk caurspīdīguma — lai publicēts tiktu ne tikai piešķirto, bet arī iesniegto projektu saraksts.

Ozoliņa. Lielu pienesumu dod samazinātais PVN, tas padara grāmatas pieejamākas. Piemēram, Spānijā un Itālijā PVN grāmatām ir 4%, Luksemburgā 3%. Šāds lēmums demonstrē prioritātes; ja bērnu lasītprasme ir vērtība, valstij tā konkrēti jāveicina.

«Bērnu, jauniešu un vecāku žūrija» Latvijas Nacionālajā bibliotēkā darbojas visu gadu. Kādi vēl pasākumi notiek bērnu un pusaudžu literatūras popularizēšanai?

Cepīte. «Bērnu žūrija» ir ne tikai lasīšanas veicinātāja, tā popularizē savā atlasē iekļautos autorus, tulkotājus, ilustratorus, un bibliotēku iegādātie darbi ir atspaidis izdevējiem. Tās ekspertiem jāapzinās atbildība — pēc bibliotekāru novērojumiem bērnu žūrijas izvēlētās grāmatas un skolā ieteiktā literatūra veido nozīmīgu bērniem iesniegtās literatūras daļu.

Protams, atbildības apzināšanās attiecas arī uz literatūras (gan Latvijas Literatūras gada balvas, gan Jāņa Baltvilka balvas) un grāmatu mākslas konkursu žūrijām — nevienam nav noslēpums, ka nominētās un godalgotās grāmatas vieglāk gan reklamēt, gan piedāvāt ārvalstu tulkotājiem un izdevējiem.

Pastore. Pārējais gulstas uz individuālu bibliotekāru un pedagogu pleciem. Dramatisko *PIRLS* rezultātu dēļ mēs ar rakstniecēm Agnesi Vanagu un Zani Zustu plānojam kopā ar cilvēkiem, kuriem rūp bērnu lasītprasme, izstrādāt vismaz lokālas stratēģijas lasīšanas popularizēšanai. Ar šādām iniciatīvām var izdarīt daudz, jo gaidīt, kamēr Izglītības ministrija pamodīsies vai taps kāda valsts mēroga lasīšanas stratēģija, vienkārši nav laika! Ir jau par vēlu. Šobrīd galvenais ir vienkārši uzlabot vispārējo lasītprasmi.

Ārzemniekus fascinē mūsu pagātne, no kuras mēs paši gribam tikt prom, viņi vienmēr saka «bijusī Padomju Savienība»

Gandrīz katra izdevniecība šajā virzienā kaut ko dara. Latvijas Medijiem ir lasīšanas veicināšanas programma *Grāmatons*.

Ozoliņa. *Zvaigzne ABC* jau astoto gadu rīko *Lasīšanas stafeti*, kurā jāizlasa 2–3 grāmatas, kā arī jāizpilda dažādi uzdevumi, kas veicina ne tikai lasīšanas, bet arī teksta analīzes prasmes un radošumu. Vislielākais prieks ir par tiem bērniem un ģimenēm, kas piedalās vairākus gadus pēc kārtas, turpina iesaistīties ar jaunākajiem bērniem.

Cepīte. *Pētergailis* arī agrāk organizēja atsevišķu lasīšanas akciju, kuras galvenā balva bija ceļojums uz Lotes zemi Igaunijā. Manuprāt, mēs neizmantojam tos literāros tēlus, kuri Latvijā jau ir populāri un ap kuriem var radīt veselu industriju. Tērvetes parkā, kas tik pamatīgi cieta lielajā vētrā, visa kā cita jau bija tik daudz, ka Brigaderes tēli likās gandrīz pazuduši. Dikļos Vika pasaku parkā ir brīnišķīgas koka skulptūras. Bet cik daudzi to zina un uz turieni brauc? Vika *Sarežģīto zvirbulēnu*, *Pakrastniekus* var lasīt tāpat kā *Vinniju Pūku*. Ja tur vēl būtu kāda pasaku māja, kuru izstaigāt, spēles izspēlēt...

Pastore. *AB* parkā vienā stūrītī ir *Avārijas brigādes* mājiņas, nekā īpaša tur gan nav. Bet tādu parku Latvijā trūkst, ģimenes ar bērniem ļoti meklē, kur pavadīt laiku. Un cik var braukāt uz Lotes parku un Tērveti?! Bet tam vajag izpratni un uzņēmēja tvērienu.

Siguldā šoruden pirmo reizi notiks bērnu literatūras festivāls. Kas tajā iecerēts?

Pastore. Visos pasaules literatūras festivālos centrā ir daži autori, šajā gadījumā — Inese Zandere un es, arī divas ilustratoras — Anete Melece un Lote Vilma Vītiņa, tāpat vairāki pazīstami ārvalstu autoru vārdi. Mēs ar Aneti Meleci esam Siguldā novada mākslinieces. Programma veidota tā, lai tajā piedalītos un tie būtu svētki visiem, kas Latvijā darbojas bērnu literatūras nozarē, un pašiem bērniem, vecākiem.

Ozoliņa. *Zvaigzne ABC* arī piedalīsies. Lieliski, ka Sigulda uzņemas iniciatīvu un pati savu tēlu attīsta caur literatūras un stāstniecības prizmu. Līdzīgi festivāli ar lieliem panākumiem notiek Edinburgā, Ņujorkā, Barselonā, notiek tikšanās ar autoriem un stāstu stāstīšana, darbnīcas un koncerti, dejas, atrakcijas un tēlu pilsētiņas, tie ir svētki visai ģimenei. Ceru, ka Siguldai izdosies radīt tikpat fantastisku ikgadēju kultūras notikumu.

Kāda ir pieredze ar latviešu bērnu literatūras tulkojumiem ārvalstīs?

Cepīte. Profesionāli un par piešķirto valsts finansējumu ar to nodarbojas *Latvian Literature*. Taču atsevišķi izdevēji paši gādā par savu grāmatu tulkošanu, kaut bez atbalsta tas nav komerciāli izdevīgi.

Pašlaik starptautiskā mērogā visvieglāk ir pārdot bilžu grāmatas ar pavadošiem teikumiem puslappuses apmērā — nav jāmaksā par apjomīga teksta tulkošanu, kas prasa lielus ieguldījumus. Ja mākslinieks ir uztvēris pasaulē aktuālās tenden-

ces, tad piedāvāt ilustrāciju grāmatu ir vienkāršāk. Un tomēr palieku pie tā, ka latviešu bērnu oriģinālīliteratūrai ir vislielākais tulkošanas potenciāls.

Pastore. Anetes Meleces *Kiosks* ir iznākusi, pat vairs nevaru saskaitīt, cik daudzās valstīs un valodās.

Tiklīdz izdevniecība *Liels un mazs* pagājušajā gadā Boloņā saņēma balvu kā gada labākā bērnu grāmatu izdevniecība Eiropā, palielinājās arī interese par tās izdoto manu grāmatu *Lai es būtu bērns*. Tā arī tika apbalvota, un citādi šīs intereses visdrīzāk nebūtu. Ja tā nav bilžu grāmata, tad ir ļoti, ļoti jāpacenšas piesaistīt sev īpašu uzmanību, jo par latviešu bērnu literatūru līdz šiem apbalvojumiem starptautiski zināms bija maz.

Kuras latviešu bērnu grāmatas vajadzētu tulkot un izdot citās valodās?

Cepīte. Tik maza literatūra kā latviešu starptautiski nestrādā kā zīmols arī valsts mazpazīstamības dēļ. Ārzemju izdevējiem izdevīgāk ir izdot pazīstamāku literatūru, jo to var pārdot ar lielāku garantiju.

Turklāt katrā valstī ir sava specifika. Mans *Ulsiks* somu valodā iznāca pavisam atšķirīgs no latviešu izdevuma. Arī ar citu nosaukumu — *Ulsiks, padomju Latvijas bērns*. Somu izdevēji gribēja, lai grāmatā ir daudz 60.–70. gadu — mana aprakstītā bērnības laika — fotogrāfiju, pēc tam igauņu tulkojumā to bija vēl vairāk, jo sniedza konkrētu priekšstatu par šo laikposmu Latvijā. Pazīstamā somu dzejniece Heli Lāksonena minēja, ka būtu labi, ja Somijā par *Ulsiku* varētu noskatīties tādu pašu filmu kā par igauņu Lēlo Tungalas *Biedru bērnu*.

Ozoliņa. Ārzemniekus fascinē mūsu pagātne, no kuras mēs paši gribam tikt prom, viņi vienmēr saka «bijusī Padomju Savienība», «otrā pusē dzelzs priekšskaram». Bet mūsu valsts stratēģiskās komunikācijas vēstījums — ka esam Ziemeļeiropas valsts, pat ne Austrumeiropas valsts — tad ir pretrunā šim priekšstatam.

Pastore. Ir jautājums, vai pašiem autoriem joprojām ir interesanti turpināt par šiem padomju un postpadomju laikiem reflektēt, ja kā sabiedrība gribam būt kas cits un arī jau esam citā posmā. Līdz kara sākumam Ukrainā man bija apnikusi virzība un uzsvāri uz politisko vēsturi, bet es saprotu, ka tā ir mūsu pagātne un tā mūs veidojusi, tai ir izšķiroša nozīme. Tā ietekmē mūsu nostāju, un tas var atspoguļoties arī bērnu grāmatās.

Lai arī Latvijā patlaban ir bērnu literatūras uzplaukums, nevaram salīdzināties, piemēram, ar zviedru bērnu literatūras tradīciju. Zviedrijā gandrīz visi bērnu grāmatu autori ir ietekmējušies no Astrīdas Lindgrēnes. Mums vienkārši ir vajadzīgs laiks, lai izveidotos kāda unikāla tradīcija kā, piemēram, beļģiem viņu komiksi bērniem.

Cepīte. Arī bērnu literatūrā galvenais ir nepazaudēt savu balsi. Tas ir vissvarīgākais katram rakstniekam, un arī izdevējiem par to vajadzētu domāt, tāpat kultūrpolitikas veidotājiem. Nepazaudēt savu identitāti, savu savdabību. ■

Laura Kļaviņa

Aizmirstā deportācija

1918. gada pavasarī notika pirmā lielinieku organizētā Latvijas iedzīvotāju izsūtīšana

Laura Kļaviņa ir vēsturniece, Latvijas Nacionālā vēstures muzeja pētniece. Interesē Latvijas 19. gadsimta beigu—20. gadsimta sākuma politiskā vēsture, latviešu lielinieku darbība u. c. Par LU izstrādāto maģistra darbu *Iskolata režīms Vidzemē 1917. gada novembrī—1918. gada februārī: represīvā politika saņēmusi Bernharda Holandera balvu* (2023).

Pirmais pasaules karš un tam sekojošā Februāra (marta) revolūcija bija radījusi ne tikai saimniecisko krīzi un haosu valsts pārvaldē, bet vienlaikus izraisīja arī būtiskas sociāla rakstura pārmaiņas, kuru rezultātā sabiedrībā līdz tam ierastās tiesiskās un tikumiskās normas vairs nespēja funkcionēt, sekmējot cilvēku savstarpējo attiecību brutalizāciju. Kara un revolūcijas izraisītās jukas kombinācijā ar iedzīvotāju samērā augsto izglītības līmeni lielai daļai Latvijas sabiedrības neizbēgami padarīja pievilcīgu sociālās vienlīdzības ideju un tās radikālo izpaušmi — lieliniecismu, kas jau tolaik spilgti atklāja vēlāko komunistu īstenotās politikas mērķus un metodes.

1917. gada 7. novembrī Petrogradā valsts apvērsumā gāztās Krievijas Pagaidu valdības vietā pie varas nāca lielinieki Vladimira Ļeņina vadībā un nodibināja «padomju varu». Arī Vidzemē (Valkas, Valmieras, Cēsu apriņķi un Vācijas armijas neokupētajā Rīgas apriņķa daļā) varu pakāpeniski savās rokās pārņēma Rīgā 1917. gada augustā izveidotā Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padome ar tās izpildkomiteju — Iskolatu. Lielinieku režīms Vidzemē pastāvēja tikai trīs mēnešus, taču Iskolats paguva sākt radikālas politiskas, saimnieciskas un sociālas reformas, kuras pārtrauca Vācijas armijas uzbrukums un tam sekojošā Vidzemes okupācija.

Pieņemts uzskatīt, ka pirmā iedzīvotāju masveida deportācija no Baltijas valstīm ir norisinājusies 1941. gada 14. jūnijā. Diemžēl tikpat kā nezināms ir fakts, ka jau 1918. gada februārī lielinieki deportāciju izmantoja kā vienu no savas represīvās politikas metodēm. Vidzemē un vairākās Igaunijas pilsētās tie arestēja dažādu tautību un atšķirīgām sabiedrības grupām piederīgus iedzīvotājus un izsūtīja uz Krieviju. Var šķist,

ka dažu simtu cilvēku izsūtīšanu nevar salīdzināt ar tūkstošiem deportēto pēc mazliet vairāk nekā divdesmit gadiem, tomēr notikums skaudri atklāj šīs padomju terora akcijas sākotni.

Kad 1918. gada 17. februārī beidzās Austrumu frontē noslēgtā pamiera termiņš, Vācijas armija dienu vēlāk atsāka uzbrukumu, lai piespiestu Padomju Krieviju pieņemt Vācijas diktētos mierā noteikumus. Iskolats, lai izvairītos no iespējamām pret lieliniekiem vērstām represijām par iepriekšējos mēnešos īstenoto teroru un vēl pēdējo reizi apliecinātu režīma būtību, 18. februāra sēdē nolēma apcietināt visus «kontrrevolucionārus» (personas, kas neatbalstīja lielinieku īstenoto politiku) un aizdomās par to turētās personas un izsūtīt no Latvijas.

Arestu un deportācijas norise

Arestam un deportācijai pakļauto personu sarakstus veidoja lielā steigā un haotiski. Visbiežāk lielinieki tos sastādīja pēc savu politisko pretinieku — Latviešu zemnieku savienības (LZS) — pagastu nodaļu biedru sarakstiem, kurus apzināja jau kopš 1918. gada janvāra. Vēršoties pret Latviešu pagaidu nacionālo padomi (LPNP), lielinieki izmantoja arī preses materiālus — laikraksta *Tauta* pirmo numuru, kurā bija publicēts LPNP 28.—31. janvāra sesijas dalībnieku saraksts. Vietējos vāciešus kā potenciāli «bīstamākās personas» iespēju robežās arestēja bez izņēmuma, deportējamo sarakstos iekļaujot pat sirmgalvjus, sievietes un bērnus.

Vidzemē aresti sākās 19. februārī. Lielākajās pilsētās, kā Cēsis un Valmierā, vietējās varas iestādes pēc Iskolata rīkojuma tos veica jau dienas laikā. Kāds aculiecinieks rakstījis, ka Valmieras apriņķa Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padome šajā dienā vairāk atgādināja ieroču noliktavu un «slepenu sazvērnieku klubu» nekā pašvaldības iestādi: tā bijusi pilna ar šaujamo ierociem un bruņotām personām. Ap pusdienas laiku nelielas bruņotas grupas izklīdušas pa pilsētu, lai veiktu «kontrrevolucionāru» arestus. Uzmaniību no šiem notikumiem novērsusi haotiskā Krievijas 12. armijas un tās iestāžu evakuācija.

Arestētajām personām nereti vispirms atņēma naudu un vērtslīetas, pēc tam ieslodzīja. Kad bija sakomplektēta lielāka arestēto grupa, to pa dzelzceļu vispirms sūtīja uz Valku, tad cauri Pleskavai nogādāja tālāk Krievijā. Arestētos bieži ieslodzīja telpās, kur bija antisanitāri apstākļi. Mācītājs Kārlis Beldavs atmiņās aprakstījis pieredzēto Valmieras cietumā: «Nakts cietumā bija šausmīga. Sarkanie gvardi¹ pieveda vienmēr jaunus upurus. Trokšņaini viņi nāca iekšā, ar plintes resgaļiem pret grīdu daudzdami un šad un tad — ak, likteņa ironijai, tautas dziesmas dziedādami. Nevarēju nemaz gulēt. (..) Ienāca daži izpildu komitejas locekļi mūs vēl reizi pārskaitīt. (..) Bet šī netīrība, kuru lielinieki uzturēja cietumā, bija grūti aprakstāma. (..) Zināms, dažādu kukaiņu bija pa pilnam.»

Lielinieku deportēto iedzīvotāju atgriešanās Cēsīs 1918. gada aprīlī. Centrā — Āraišu draudzes mācītājs Pauls Frīdrihs Bērents (1866—1935) ar sievu Harietu (dz. Gotfrīdu, 1888—1969). Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājums

Aculiecinieku piezīmes ļauj iztēloties arestēto sajūtas: apkārt valdošais haoss ar lielinieku un Krievijas 12. armijas atkāpšanos un Vācijas armijas tuvošanos, neziņa par savu turpmāko likteni.

Cēsīs arestētais mācītājs un politiķis Andrievs Niedra atmiņās atspoguļojis šos notikumus, skaudri atklājot gūstekņu neizpratni par notiekošo: «Daudzi bija plānās drēbēs, bez pārtikas, bez naudas, bez visnepieciešamākajām lietām.» Viņš pats jau laikus bija sagatavojies iespējamai izsūtīšanai, tāpēc līdzjūtīgi vērsās pie pārējiem arestētajiem, teikdams, ka «vajadzētu vēl kaut ko no mājas paņemt līdzi». Daudzi gūstekņi turpretim domāja, ka tos vēlreiz iztaujās un ļaus atgriezties mājās. Lielinieki tobrīd vēl bija gana «humāni», lai pieļautu, ka gūstekņu tuvinieki tiem atnes pārtiku. Dažiem cilvēkiem līdz nosūtīšanai uz Valku bija ļauts sargu pavadībā pašiem aiziet uz savu dzīvokli un paņemt ceļam nepieciešamo.

Valkā lielinieki arestus veica samērā vēlu, naktī uz 20. februāri. «Ap plkst. trijiem mani uzmodināja spēcīgi dūru sitieni pret durvīm trepju lejas galā, kuras veda uz manu dzīvokli augšstāvā. Pārliecinājies, ka nelūgtie viesi nav krievu zaldāti, bet pašu ļaudis, rūpīgi noglabāju revolveri, kuru biju sagatavojis paš aizsardzībai, un gāju attaisīt durvis «viesiem» — «padomju varas» militāriem. (..) Izkratījuši dzīvokli, miliči man paziņoja, ka es tiekot arestēts, un ieteica man paņemt

līdzī gultas drēbes, jo es «tik drīz neatgriezīšoties mājās»,» tā piedzīvoto vēlāk, 1925. gadā, atcerējās LPNP priekšsēdētājs Voldemārs Zāmuels. Liela daļa no Valkā, Cēsīs un Valmierā arestētajām personām vispirms aizveda uz Valkas Svētā Jāņa evaņģēliski luterisko baznīcu, kur veica to uzskaiti, pēc tam nostādīja kolonnā un sarkangvardu pavadībā kājām lika doties uz nepilnus divus kilometrus attālo dzelzceļa staciju.

Valkas dzelzceļa stacijā iedzīvotāju deportācijai bija norikoti vairāki neapkurināmi preču vagoni. Aculiecinieki atzīmējuši, ka pilsētas ielās un stacijā gūstekņus pavadīja «ziņkārīgā pūļa naidīgie saucieni». Zāmuels sprieda, ka tie «ne tik daudz pierādīja tiešas naida vai apmierinājuma jūtas, (..) kā vēlēšanos parādīt savu lojalitāti pret lielinieku varu». Savukārt kāds cits viņa novērojums atklāj līdzcilvēku vienaldzīgo attieksmi pret notiekošo: «Pazīstami pilsoņi, kuri paši nebija ķīlniekos, mierīgi noskatījās gājienā, sak, ne mana cūka, ne mana druva.»

Sociālpsiholoģiskais faktors: baumas

Liela nozīme traģisko notikumu attīstībā bija baumām, uz to pamata arestu un izsūtīšanas laikā tika nošauti 26 cilvēki. Atkāpšanās haosā bija grūti izsekot Vācijas armijas daļu virzībai un noskaidrot katras dzirdētās ziņas patiesumu. 1918. gada 21. februāri, baidoties nonākt vācu gūstā,

lielinieki Strenču mežā nošāva septiņas personas. Tajā pašā dienā arī pie Kāgjarves Igaunijā lielinieki nonāvēja 10 personas no Gaujienas un tās apkārtnes, to skaitā trīs sievietes. Šos cilvēkus veda uz Valku, lai pievienotu pārējiem gūstekņiem. Vedēji bija aizkavējušies un, uzzinājuši, ka gūstekņu vilciens no Valkas jau aizbraucis, sākuši savus gūstekņus dzīt kājām uz Pleskavu piecu latviešu sarkangvardu apsardzībā. Konvojam ceļā piebiedrojušies divi jātnieki, kuri, iespējams, ziņojuši par vācu karaspēka tuvošanos. Bailēs no tā, ka viņus varētu ielenkt vācieši, sarkangvardi bija skubinājuši sagūstītos, lai viņi iet ātrāk. Kad tie, it īpaši sievietes, vairs nav varējuši gana ātri paiet, sarkangvardi nolēma gūstekņus nošaut, pēc tam tos aplaupīja un aizbēga.

Pēc Vācijas karaspēka straujā uzbrukuma 21. februārī Krievijas padomju valdība — Tautas komisāru padome (TKP) — izdeva dekrētu *Sociālistiskā tēvzeme briesmās!* Tā 8. punkts noteica, ka «visi ienaidnieka aģenti, spekulanti, bandīti, huligāni, kontrrevolucionārie aģitatori, vācu spiegi ir uz vietas nošaujami». Tiesa, dekrētā nebija paskaidrots, kam ir dotas šādas tiesības: faktiski to varēja darīt ikviens, kam bija ierocis. Tātad istenotās slepkavības lielinieku izpratnē bija legītimas — būtībā ar šī dekrēta pasludināšanu sākās Sarkanais terors.

Lieliniekus sevišķi satrauca baumas par vāciešu ieņemtajām pilsētām. Arī 24. februārī pie Pleskavas šādas valodas bija izplatījušās, tamdēļ lielinieki domāja, ka ceļš uz Krieviju tiem «nogrīezts». Naktī uz 25. februāri dzelzceļa stacijā *Polkovoju Dvor* pie Pleskavas sarkangvardi nonāvēja septiņus gūstekņus. Tas graujoši ietekmēja traģiskā notikuma lieciniekus. Kāds no Smiltenē arestētajiem, kurš tolaik atradās stacijā, 1918. gada martā avīzē *Lidums* publicētajās atmiņās liecināja, ka turpmākais ceļš uz cietumu Staraja Rusā pagāja vienās bailēs: «Katrs troksnis nakts vidū izlikās mums kā slepkavu soļi un sagatavošanās uz nāves tiesu.»

Apstākļi izsūtījumā

Krievijā no Baltijas tika ievestas četras apcietināto grupas, kuras tika izvietotas Petrogradā, Maskavā, kā arī Sibīrijas pilsētās Krasnojarskā un Jekaterinburgā. No Vidzemes deportētie nonāca Maskavā un Jekaterinburgā. Ķīlnieku grupa, kopskaitā 71 cilvēks, pārsvarā arestētie no Rūjienas, Smiltenes un Alūksnes, 26. februārī tika ievietoti Staraja Rusas cietumā, kur tiem nācās pavadīt divas nedēļas. Vienā cietuma kamerā ievietoja pa piecām personām. Vietējie latvieši centās kaut nosacīti gādāt par ieslodzītajiem, līdz arestēto grupu nosūtīja tālāk uz Maskavu.

Aizvesti uz Maskavu, arestētie vairākas stundas bija spiesti pavadīt dzelzceļa stacijā. Arī šeit tos apmeklēja vietējie latvieši. «Visi rūpējās par mūsu tālāko likteni, atrāva no savas jau tā knāpās pārtikas priekš mums, deva trūcīgākiem

naudas pabalstu utt. Tā kā mūsu pavadoņi ļāva mums brīvi staigāt un iet pat uz netālo tirdziņu iepirkties, tad nolēmu kopā ar savu biedri bēgt,» atmiņās laikrakstā *Lidums* rakstījis kāds no smilteniešiem. Pavadoņu «brīvo attieksmi» izmantoja deviņi arestētie. Pārējie (kopskaitā 62 cilvēki) tika nogādāti Butirkas cietumā, kur tie atradās tiešā Iskolata uzraudzībā. Par arestantu grupas stāvokli un tālākajām gaitām ziņu nav.

Otru grupu, kurā bija apcietinātie valmierieši, cēsnieki un valcēnieši, veda uz Jekaterinburgu. 24. februāra pievakarē, ešelonam stāvot Petrogradā, gūstekņus apmeklēja Zviedrijas Sarkanā Krusta misijas pārstāvji kopā ar bijušo Krievijas Valsts domes deputātu baronu Aleksandru fon Meijendorfu, mēģinot panākt to atbrīvošanu, tomēr viņu centieni bija veltīgi, un arestantus kā «padomju varai kaitīgus elementus» nolēma sūtīt tālāk uz «noziedznieku zemi Sibīriju».

Nākamās dienas vakarā gūstekņu vilciens sāka ceļu uz Jekaterinburgu, par apgādi joprojām rūpējās Zviedrijas Sarkanā Krusta misija. «Pārtikas ziņā līdz Vologdai [bija] pilnīgs tuksnesis,» atcerējās kāds no Valmieras deportēts tirgotājs. Vācbaltietis Ernsts Hoiningens-Hine, kuru lielinieki kopā ar dzīvesbiedri izsūtīja no Cēsīm, savā dienasgrāmatā aprakstījis braucieni uz nometinājuma vietu, raksturojot gūstekņu ikdienas pārdzīvojumus un grūtības. 26. februārī viņš atzīmējis: «Bez ēdiena no zviedru misijas mēs nomirtu badā.»

Ir saglabāties misijas pārstāvju ziņojums, kas atklāj arestēto smagos apstākļus transportēšanas laikā. Cilvēkus veda pārpildītos preču vagonos, tajos nebija iespējams apgulties. Naktis bija aukstas, taču vagonos gaiss ātri sasila. Dvašas garaiņi pie aukstajiem vagona griestiem kondensējās un pilēja uz braucēju galvām. Nomazgāties gūstekņi nevarēja, trūka arī dzeramā ūdens. Kad vilciens uz brīdi apstājās kādā stacijā, slāpju remdēšanai izmantoja sniegu. Arestantu grupā bija aptuveni 50 sievietes un bērni, vairāki gūstekņi pa ceļam saslima. Divus ar plaušu karsoni atstāja Petrogradā, piecus smagi slimos ievietoja Vologdas slimnīcā. Kāda sieviete pa ceļam sajuka prātā un izdarīja pašnāvību, izlecot no braucošā vagona. Lielākajai daļai gūstekņu nepietiekamais un vienveidīgais uzturs izraisīja kuņģa slimības, daudzi cieta no smagas saaukstēšanās un pilnīga spēku izsūkuma.

Deportācijas galamērķi gūstekņi nonāca 4. marta rītā. Sākumā tos atstāja turpat vagonos, taču pilsētas padome nolēma gūstekņus ieslodzīt Jekaterinburgas cietumā. Pēcpusdienā deportētos cilvēkus izveda uz perona un nostādīja rindā, kur tiem salstot bija ilgi jāstāv, līdz sākās gājieni uz aptuveni trīs kilometru attālumā esošo cietumu. «Ejot uz cietumu, mēs tikām no visām pusēm pamatīgi aprīnīti, bet tās ņirgāšanās, ar kādu mūs pavadīja mūsu dzimtenē, Valmierā un Valkā, mēs nemanījām,» pieredzēto ceļā uz ieslodzījuma vietu raksturojis valmierietis.

Ejot uz cietumu, mēs tikām no visām pusēm pamatīgi aprīnīti

Valka 20. gadsimta sākumā bija nozīmīgs dzelzceļa mezgls. No šīs stacijas 1918. gada februārī lielinieki organizēja Vidzemes iedzīvotāju masu deportāciju. 20. gadsimta sākuma pastkarte. Valgas muzeja krājums

Pie cietuma gūstekņi sadalīti mazākās grupās. Sievietes un, domājams, arī bērnus nošķīra no vīriešiem, atbilstoši dzimumam nosūtīja uz atsevišķiem cietuma korpusiem. Cietuma kameras bija pārpildītas. Kamerā, kas bija paredzēta līdz 24 personām, ievietoja 30 cilvēkus. Ieslodzījumā gūstekņiem bija jāievēro stingrs dienas režīms: vakaros pēc zvana jādodas pie miera, «liekoties uz siltas grīdas», ik rītu pēc zvana jāceļas, un tikai pēc zvana drīkstēja doties pastaigā iezogotajā cietuma pagalmā, tāpat arī saņemt vārītu ūdeni un pārtiku.

Cietumā valdīja liela netīrība. Vārīto ūdeni deva nemazgātos, apelējušos metāla vai koka spaiņos. Pelējums kļuja arī bļodas, kurās arestētajiem pasniedza maltīti. «Netīrība neaprostāma. (..) Mēsli (..) visos stūros un kaktos. No sākuma tas viss izliekas tik riebīgi, bet ar laiku sākām aprast. Ar lielu baudu izmantojam isās pastaigas. Brīvā, svaigā kalnu gaisā profesora [Paula] Sokolovska vadībā vingrojam, skrienam un visādi stiprinājamies, jo neviens nevar noteikt, cik ilgi mums būs jāsmok šinī zaņķi,» tā cietumā pavadītās dienas aprakstījis no Valmieras deportētais tirgotājs.

Par arestētajiem atļauto iespēju robežās aizvien rūpējās Zviedrijas Sarkanais Krusts, katru pēcpusdienu nespējīgos un slimos apgādājot ar sātīgām pusdienām un visus gūstekņus nodrošinot ar siltu veļu, segām un citām pirmās nepieciešamības lietām. Misija parūpējās arī par to, lai gūstekņiem ieslodzījuma vietā pieejamo trauku un galda piederumu vietā tomēr būtu tīras bļodas un karotes.

Atbrīvošana no aresta

Deportācija bija klaji nelikumīgs un patvaļīgs akts, tāpēc Latviešu pagaidu nacionālās padomes Ārlietu nodaļa Petrogradā sāka rīkoties, lai panāktu izsūtīto cilvēku atgriešanos Vidzemē.

LPNP informēja par notikušo Rietumu sabiedroto valstu sūtņus, vērsās arī pie lielinieku valdības, latviešu sociāldemokrātiem – maziņkiem Maskavā, kā arī Vācijas valdības iestādēm. Liela nozīme bija 1918. gada 3. martā noslēgtajam Brestļitovskas miera līgumam, kura 6. punkts noteica, ka Krievijai tūlīt jāatbrīvo visi apcietinātie un deportētie Vidzemes un Igaunijas iedzīvotāji un jāgādā par to drošu atgriešanos mājās. Tomēr lielinieku varas iestādes vēl ilgi lika tam dažādus šķēršļus.

Lai paātrinātu gūstekņu atgriešanos, latviešu diplomāts Karlis Zariņš 1918. gada martā personīgi vērsās pie Padomju Krievijas tieslietu komisāra Pētera Stučkas, piedāvājot ķīlnieku apmaiņu: «Ja Krievijas valdības iestādes atsvabinātu Baltijā apcietinātos un no turienes izvestos iedzīvotājus, tad vācu kara iestādes varbūt atsvabinātu Baltijā palikušos lielinieku vadoņus.»² Stučka tam piekrita, un marta vidū apcietinātie no Jekaterinburgas cietuma jau bija atbrīvoti. Taču ieslodzītie Butirkas cietumā Maskavā tā arī netika atlaisti.

Ar 11. martā saņemtā lielinieku valdības rīkojuma izpildi par arestēto atbrīvošanu neviens sevišķi nesteidzās. Tikai pēc vairākām mokošā neziņā pavadītām stundām vidzemniekus no Jekaterinburgas cietuma pārvietoja uz Sarkanā Krusta telpām. Aizbraukšana no pilsētas bija paredzēta 14. martā, plkst. trijos dienā, piecos III klases vagonos. Apgādājušies ar pārtiku, gūstekņi ieradās stacijā, tomēr līdz nonākšanai Vidzemē vēl pagāja ilgs laiks – ešelonam drīz vien lika atgriezties, un četrās diennaktīs tas nobrauca tikai apmēram 280 km, jo to regulāri aizturēja.

Garais ceļš mājup

Atgriešanās dzimtenē gūstekņiem izvērtās par garu un sarežģītu procesu, ko lielā mērā ietek-

mēja militārā un politiskā situācija saimniecisko un politisko juku izpostītajā Krievijā. 22. martā ešelons bija atsācis ceļu austrumu virzienā un nākamās dienas rītā atkal atradās nepilnu 80 km attālumā no Jekaterinburgas. Pilsētas padome 27. martā nosūtīja Stučkam telegrammu, apgalvojot, ka tai nav zināmi «motīvi», kādēļ tika pieprasīta no Baltijas deportēto personu atbrīvošana: «Tur ir baltiešu soda vienību vadītāji.»³ Šādu personu atbrīvošanu lielinieki nevarēja pieļaut, tāpēc vilcienu atkal uz vairākām dienām aizturēja.

Kopumā 17 dienu laikā nobraukto kilometru skaits bija mērāms vairākos tūkstošos, taču, bezjēdzīgi braukājot turpu šurpu, ešelons bija pietuvojies Vidzemei tikai par nepilniem 500 kilometriem. Situācija vilcienā kļuva kritiska. Gūstekņiem ilgstoši uzturoties vagonos, sanitārie apstākļi bija kļuvuši «neizturami», atkal strauji pieauga saslimšanas gadījumu skaits.

3. aprīļa pēcpusdienā Permā stāvošos gūstekņu vagonus beidzot pievienoja vilcienam, kurš brauca Vjatkas virzienā. Bez sevišķiem starpgadījumiem naktī uz 5. aprīli gūstekņi nonāca Vologdā. Pilsētā tos pārsteidza jauns rīkojums: braukt mājup nevis pa taisnāko ceļu cauri Petrogradai, bet doties uz Maskavu. Noskaņojumu, kāds valdīja gūstekņu vidū, izsaka piezīme valmierieša atmiņās: «Nodomājām, ka nu atkal iesāksies ceļošana uz visām debess pusēm (..), un nospriekām, ka gadījumā, ja mūs tiešām gribēs sūtīt uz Maskavu, — mēs pieteiksim streiku. Bet, kad mūsu zviedru pavadoņi (..) aizrādīja, ka Maskavā esot viņu — zviedru — sūtnis, tad mēs pielaidāmies un bijām ar mieru — lai mūs ved, pa kādu ceļu vēlas, bet lai tikai drīzāk noved dzimtenē.»

Maskavu gūstekņu vilciens sasniedza 6. aprīlī ap pusdienas laiku. Pilsētā bija jāpavada divas dienas, tad ceļš veda tālāk uz Oršu Baltkrievijā, kur deportētos bija paredzēts nodot Vācijas okupācijas varas iestādēm. 10. aprīļa rītā vilciens ienāca Oršā. Pirms gūstekņiem atļāva šķērsot demarkācijas līniju, krievi rūpīgi pārmeklēja viņu ceļasomas, iespējams, nolūkā konfiscēt ieročus. Kad mantu kratīšana bija pabeigta, vilcienu pieveda pie robežas, kur cilvēkus pēc vārdiem izsauca laukā no vagona un lika kājām mērot ceļu uz vācu pārvaldībā esošo teritoriju. Nonākuši otrpus robežai, gūstekņi sakāpa vāciešu atsūtītajā vilcienā, kas tos nogādāja uz nepilnus divus kilometrus attālo preču staciju. Tur no jauna gūstekņus pārskaitīja un ļāva sākt ceļu uz dzimteni.

Filtrācijas nometnē Maladzječnā

Karā izpostīto dzelzceļa līniju dēļ mājupceļš bija jāmēro ar likumu dienvidu virzienā — cauri Minskai. 11. aprīļa pēcpusdienā iebrukuši pilsētā, gūstekņi uzzināja, ka dažas dienas vēl būs jāpavada Maladzječnā ierīkotā filtrācijas nometnē, kas vienlaikus pildīja arī sanitārijas funkcijas: vācieši uzskatīja, ka pirms atgriešanās bijušajā dzīvesvietā noteikts laiks jāpavada karantinā.

Vidzemnieki tur nonāca 12. aprīlī. Vācu okupācijas varas iestādes šo nometni bija ierīkojušas bēgļiem un bijušajiem Krievijas impērijas armijas karavīriem, jo pēc Brestļitovskas miera līguma parakstīšanas bija sākusies masveidīga iedzīvotāju migrācija.

Nometne bija aptuveni vienu kvadrātkilometru liela ar vairākiem desmitiem baraku, katrā varēja nometināt ap 100 cilvēku. Tā kā trūka vilcienu tālākam ceļam, barakās nācās dzīvot vairākas dienas vai pat nedēļas. Valmierieša atmiņās dzīves apstākļi nometnē būtiski atšķiras no iepriekš piedzīvotā: «Pavadot dažas dienas lēģerī, mēs dabūjām atpūsties, nomazgāties, izmazgāt un apmainīt veļu. (..) Ikvienam lēģera iemītniekam izdod pusotru mārciņu maizes dienā, pusdienās vienu litru tumīgas zupas. (..) Rītos un vakaros kukņā [virtuvē] pēc izvēles pasniedz cigoriņu vai iesala kafiju. Aizdara vietā izdod gaļas vai zivju konservus un marmelādi. (..) Lēģerī (..) pārdod reibinošus dzērienus. Šis ērtības arī uz dažiem (..) dara savu iespaidu, un līdz šim saīgušie barakā atgriežas jau trā dūšā. Kādā barakā ietaisījis frontes teātris un viesus uzjautrina ar jautriem priekšnesumiem. Bet, neraugoties uz to, ka še [ir] gādāts par omulību un jautrību — visu tautību un kārtu priekšstāvji tomēr sajūt smeldzošas ilgas pēc dzimtenes un savējiem.»

Atgriešanās Vidzemē

1918. gada 16. aprīlī gūstekņi beidzot sāka ceļu uz Latviju. Nākamās dienas pēcpusdienā vilciens, izbraucis cauri Lietuvai, sasniedza Jelgavu, tad turpināja ceļu uz Rīgu. Pirms došanās uz Cēsim, Valmieru, Valku, vienu dienu vēl nācās uzkavēties Inčukalnā. Lielākajās pilsētās deportēto iedzīvotāju sagaidīšanai pulcējās viņu tuvinieki, ar karodziņiem un egļu zariem greznoja dzelzceļa stacijas, rīkoja pat koncertus. Sagaidītajiem gūstekņu izskats raisīja izbrīnu: daudzi bija kažokos, velteņos un ziemas cepurēs, citi — skrandās.

Precīzs no Vidzemes deportēto iedzīvotāju skaits nav zināms. Apkopojot tā laika presē publicētos izsūtīto personu sarakstus, var apgalvot, ka Iskolata represīvajā akcijā cietušo skaits bija vismaz 300 personas, no kurām nepilns simts bija sievietes un bērni. Nevainīgu cilvēku arests, deportācija un vairākos gadījumos arī nonāvēšana apliecina, cik bīstama var izvērsties akla sekošana idejām, kuru vārdā tiek upurēts pats galvenais — cilvēcība. ■

¹ Sarkanā gvarde bija brīvprātīgo bruņotais formējums, kas sastāvēja no lieliniekiem lojālām personām, veica represijas pret t. s. «kontrevolucionāriem» un uzturēja kārtību irstošās Krievijas armijas aizmugurē.

² Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 6033. f., 1. apr., 36. l., 53. lp.

³ Latvijas Valsts arhīvs, PA-55. f., 2. apr., 2. l., 10.—11. lp.

Avoti

- Latvija. Arestēto piedzīvojumi un atgriešanās. (Divu smiltieņu nostāsts). II. Līdzums, 27.03.1918., nr. 21.*
 Kārlis Beldavs. *Kā toreiz tikām paglābti no nāves. Līdzums. 31.03.1918., nr. 24.*
Aizvesto gūstekņu sagaidīšana. Līdzums. 23.04.1918., nr. 42.
Politiskā bezprātā gūstā. (No Valmieras līdz Urāliem un atpakaļ). Līdzums. 1918. gada 4., 5., 15., 16. maijs, nr. 52., 53., 60., 61.
 Voldemārs Zāmuels. *Divas varas. II. Līdzums, 17.04.1925., nr. 4.*
 Andrievs Niedra. *Tautas nodevēja atmiņas. Piedzīvojumi cīņā pret lieliniecismu. Rīga, 1998. 75. lpp.*
 Ernst von Hoyningen-Huene. *Tagebuch der Verschleppungszeit durch die Bolschewiken Frühjahr 1918. No: Jürgen von Hoyningen-Huene (Hg.). Erinnerungen aus dem Baltikum, 1891—1920. Braunschweig, 1979.*

Jānis Vādots

Latviešu valodas lielais gadsimts

19. gadsimtā notikušais attīstības «sprādziens» ir unikāls pat pasaules mērogā

Jānis Vādots ir valodnieks, Ventspils Augstskolas asociētais profesors un dzejnieks. Četru dzejas krājumu autors: *Virve* (2011), *Pagaidām iesāpās elpa* (2014), *Klusuma forma* (2019), kas apbalvots ar Latvijas Literatūras gada balvu dzejas kategorijā, un šovasar klajā laistā grāmata ***. 68

var rakstīt arī tā — pierakstot jaunus vārdus un ļaujot tiem, vecajiem, vīdēt cauri

(Jolanda Kastanjo. Atdz. Edvīns Raups. *Domuzīme*, 2023, nr. 3.)

Latviešu valoda ir sena, un tās saglabātie rakstveida teksti iesniedzas tālajā 16. gadsimtā. Jau 1638. gadā Georgs Mancelis izdod pirmo vācu-latviešu vārdnīcu, vēl pēc 50 gadiem top Ernsta Glika Bibeles tulkojums. 17. gadsimta tekstos tikai nedaudz atšķirīgā rakstībā varam lasīt arī mūsdienu latvietim saprotamus vārdus, piemēram, «rīta agrums» vai «āboliņa plāva» un joprojām lietotus sakāmvārdus (*kurs putniņš agri ceļas, agri slauka deguntiņu*). 18. gadsimta beigās iznāk pirmais žurnāls latviešu valodā *Latviska Gada Grāmata*. Vēl pirms tam, 1768.–1769. gadā, latviešu valodā tiek izdoti 25 izglītojošā medicīnas izdevuma *Latviešu Ārste* numuri.

Tomēr būtisks pavērsiena punkts ir 19. gadsimts, it īpaši tā otrā puse. Iespējams, var ru-

nāt arī par vēsturē zināmo «garo» 19. gadsimtu, kas gan latviešu valodas gadījumā sniegtos nevis līdz 1914. gadam, bet līdz brīvvalsts laikam 20. gadsimta 20. un 30. gados. Valodā tad vērojama zināma nostabilizēšanās un dažu svārstīgu, nekonekvantu iezīmju izzušana, piemēram, pareizrakstībā (ilustrācijai der pieminēt, ka svešvārdu «kaligrāfija» ilgu laiku mēdz pamīšus rakstīt gan ar vienu l, gan ar dubulto ll; rakstība ar dubulto ll *Periodika.lv* resursos pēdējo reizi konstatējama 1932. gadā).

Īpaši strauji kvalitatīvā un kvantitatīvā ziņā attīstās vārdu krājums. Latviešu valodas bagātību demonstrē, piemēram, šis teikuma fragments laikraksta *Darbs* 1875. gada 15. numurā: «drāšu strunķīši bij stiepti, spiceti, līdzināti, taisnoti, caurdurti, vilēti, apaļoti, berzti, puliereti, zortiereti, apzeltiti, skaititi un pēdīgi papīri iepakati.»

Tomēr latviešu valodu vēl gaida lielas pārmaiņas. Uzskatāmas, varbūt arī smaidu raisošas atšķirības no mūsdienu gramatiskās normas redzamas piemēros no dažādiem laikraksta *Darbs* rakstiem 1875. gadā: caur pamācīdāmiem rakstiem; tā tad; Odessa; Vidus Krievija; Teksas valsts Amerikā; šos cenus mums uzdeve; ticis viens rubli pudā pārdots; 16tā aprīli; aptieķera=mačeklis; abu upu osti ir tuvu viens pie otra; uztaupišanas ieriktes ('uzglabāšanas iekārtas'); tāli vīdi ('apgabali'); atvasa ('atvase', 'pēcņācējs', 'pēctecis'); vīrs, ko vecaka audze sauca par papu, videja par cienigtēvu un jauna audze par ztrožu ('uzraugs', 'vagars').

Šajā rakstā sniegts īss ieskats dažu latviešu valodas vārdu «pieaugšanā» — pārmaiņās, ko ilustrē sinonīmi, varianti, mainīga dzimte (piemēram, vīte, vītis laikposmā no 1798. līdz 1875. gadam; paniņ=piens (*Mājas Viesis*, 1868) un paniņu piens (*Darbs*, 1876, nr. 1, 2) u. tml.

Izglīto un izskaidro

Izglītotie latvieši sarežģītos apstākļos izdod laikrakstus, latviešu valodā tulko nozīmīgus lietišķus un daiļliteratūras tekstus, darina terminus un daudzpusīgi bagātina dzimto valodu, kas oficiāli funkcionē tikai tautskolu un — daļējā apjomā — pagastu administrācijas līmenī; publiskajā vidē latviešu valodu ir iespējams lietot presē, teātrī un kultūras biedrībās. Izdevējdarbībā nākas paļauties vienīgi uz biedrību un mecenātu finansējumu, bet galvenais latviskuma resurss 19. gadsimta beigās īpaši izvērstās rusifikācijas un joprojām arī vācu valodas ielenkumā ir entuziasms un misijas apziņa.

Valodas pārmaiņām un izaugsmei piemītošo enerģiju vēl fenomenālāku padara nelabvēlīgais, drīzāk pretdarbīgais konteksts, kurā ieskatu sniedz, piemēram, Jura Mātera (ar pseidonīmu Teodors Rolands) 1878. gada raksts *Kur un kā latvieši mācās latviešu valodu* laikrakstā *Baltijas Vēstnesis*, Andreja Plakana 1996. gada raksti par rusifikācijas politiku (skat. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnālu*) un Marģera Skujenieka 1913. gada grā-

meta *Nacionālais jautājums Latvijā*. Savukārt teātru dzīve aprakstīta vairākās Skujenieka 1922. gada grāmatas *Latvija. Zeme un iedzīvotāji* lappusēs.

Latviešu valodas un kultūras «sprādziens» notiek apstākļos, kad pat vārdiem «dzimtene» un «tēvija» vēl ir pavisam cita nozīme – dzimtene bieži ir cilvēka piedzimšanas un uzaugšanas vieta, bet tēvija ir Krievijas impērija (laikrakstā *Darbs* 1876. gadā lasām: «auglīga mīlestība uz dzimteni, tēva mājām un tēvijū» (garumzīmju lietojums saglabāts atbilstoši oriģināltekstam)).

Spitējot apstākļiem, periodikā virmo emocionāla iestāšanās par latviešiem, kas, lai gan jau iedomājušies par savu zemi, tomēr vēl diezin vai ir nonākuši pie valstiskuma idejas. Piemēram, uz izdevuma *Pasaule un Daba* apgalvojumu «Latvieši ir bezprātīgi. Viņi kāro pēc ģimnazijām!» laikraksts *Darbs* 1875. gadā atbild: «latvieši nekāro pēc **savām** (izcēlums mans) ģimnazijām un universitetēm, bet tikai pēc pilnīgākām augstām skolām.»

Periodiskajiem izdevumiem un to redaktoriem, viņu nostājai un kompetencei ir ārkārtīgi liela nozīme. Līdztekus arī mūsdienās primārajai informatīvajai un izklaidēšanas funkcijai 19. gadsimtā laikrakstos vērojama mērķtiecīga izglītošana un izskaidrošana, arī valodas, vārdu «iedzīvināšana» vispārējā aprītē un lasītājos.

Laikrakstu *Mājas Viesis* vada pirmais latviešu redaktors Ansis Leitāns. Jura Mātera darbības mērogu un ieguldījumu apliecina viņa paveiktais redaktora amatā gan laikrakstā *Baltijas Zemkopis* (1875–1880), gan *Tiesu Vēstnesī* (1880–1884). Par viņa valodas kompetenci liecina pieredze tulkošanā (skat., piemēram, 1877. gadā izdoto grāmatu *Likumi un nosacījumi par pagastu valdīšanu un policiju Kurzemes guberņā* Mātera tulkojumā) un korektora darbā. Viņa interesi par latviešu valodu noteikti pastiprina darbs rakstniecībā. Svarīga ir Mātera pārliecība, ka arī tad, ja konkrētajā tekstā neizdodas, piemēram, nevēlamiem ģermānismiem rast atbilstošus latviešu cilmes vārdus, to ilgtermiņā tomēr ir iespējams paveikt.¹

Latviešu laikrakstos raksta arvien vairāk spilgtu, zinošu autoru. Matiss Kaudzīte, Ernests Dinsbergs, Kārlis Lepevičs, Atis Kronvalds, kuru nesen mūžībā aizgājušais valodnieks Juris Baldunčiks nodēvējis par valodas ģēniju, – tie ir tikai daži vārdi starp daudziem, un katrs dod savu neatsveramo artavu. Kronvaldam pieder arī viens no nozīmīgākajiem terminoloģisko risinājumu rakstiem latviešu valodas vēsturē. *Baltijas Vēstneša* 1872. gada 16. numura rakstā *Valodas kopējiem* viņš piedāvā šādu latviešu–vācu vārdu atbilstmju shēmu: leeta – *Sache*, daikts – *Ding*, ķermens – *Körper*, weela – *Stoff*, buhte – *Wesen*, buhtiba – *Wesenheit* un preekšchmets – *Gegenstand*.²

Arvien aktīvāk laikrakstos publicējas nozaru lietpratēji, pirmie latviešu zinātnieki. Svarīgs faktors ir augošā izglītības kvalitāte. Atliek ieskatīties Jāņa Ilstera 1883. gada botānikas mācību grā-

matā, lai apjaustu, cik nopietnā līmenī tautskolās tika apgūta botānika.

Pēc vairākiem gadsimtiem, kad, kā formulējis valodnieks Andrejs Veisbergs, rakstīt latviešu valodā nozīmē tulkot, rodas pirmie oriģināldarbi. Arī tulkojumu kvalitāte sasniedz pavisam citu līmeni.

Umfangs un caurimērs

19. gadsimta otrās puses periodika uzrāda savu savstarpējo konkurenci un reizēm pat diezgan nikni paustus atšķirīgus uzskatus gan par pareizāko veidu, kā aizstāvēt latviešu intereses, gan par to, kādai būt latviešu valodai, kā to pienāktos attīstīt un kā darināt vārdus. Piemēram, laikraksts *Darbs* 1875. gadā vairākas reizes publicē asus komentārus par vienu no konkurentizdevumiem *Pasaule un Daba*: «ko latvieši par saviem augstakiem centieniem līdz šim tureja, to tas [*Pasaule un Daba*] pavisam liek novārtā.» *Baltijas Zemkopja* 1876. gada 4. numurā lasāmi pārmetumi laikrakstam *Latviešu Avīzes*, ka tas esot pieņēmis šādus vārdus: ķerpers (ķermenis), feini, fiksi, freilene (jaunkundze), fektiņš (kautiņš). *Dienas Lapa* 1889. gada 184. numurā paūz neizpratni par *Baltijas Vēstneša* lietojumu «steidzošs darbs» (tiesa, arī *Dienas Lapā* ir līdzīgs lietojums gan pirms tam («steidzošs darbs» 1888. gadā), gan pēc tam («steidzoša vēstule» 1893. gadā). Pats darbs nesteidzas, līdz ar to vajadzīga forma ar ciešamās kārtas divdabja izskaņu –ams (darāms darbs –tāds, kas jādara).

Bieži lasāmi uzsaukumi veidot «tīru» latviešu valodu. Līdztekus vārdu lietojums reizēm ir uzskatāmi nekoncekvents. Piemēram, *Darba* 1875. gada 20. numurā lasām «lielums, augstums un **umfangs**» (no vācu valodas *Umfang* – ‘apkārtmērs’), lai jau *Latviska Gada Grāmata* 1798. gada 4. numurā izmantots gan vārds «caurimērs», gan vārds «apkārtmērs».

Īpašas uzmanības vērts ir ekspresīvās valodas lietojums laikrakstos. Piemēram, 1877. gadā norādīts, ka latviešiem ir «tautas pasakas un teikas, tautas miklas, sakami=, pūšanas un burvības vārdi» (*Baltijas Zemkopis*, nr. 37). Vienībām, kas rakstos norādītas kā sakāmvārdi (daži no tiem mūsdienā izpratnē gan būtu frazeoloģismi), nereti ir dažādi varianti. Sakāmvārdam «akmins, daudz cilāts, nesūno» (*Baltijas Zemkopis*, 1876, nr. 2) *Periodika.lv* un *Korpuss.lv* resursos atrodami šādi varianti: akmens, kurš veļas, nenosūno; ritošs akmens neapsūno; akmens, ko vienmēr valsta, neapsūno; cilāts akmens neapsūno; ripojošs akmens neapsūno; kustināts akmens neapsūno; cilājams akmens neapsūno; akmens, kas ripo, neapsūno; akmens, daudz ritināts, lēti neapsūnos. Jānorāda vēl viens līdzīgs sakāmvārds: tie, kam sirdis liesmās, neapsūno (*Brīvā Zeme*, 1939, nr. 289). Savukārt izdevumā *Latviešu sakāmvārdi un parunas* (1997) norādīts šāds sakāmvārds: akmens, kas rit, nesūno (103).

Latvieši ir bezprātīgi. Viņi kāro pēc ģimnazijām!

Jauno vārdu — arī tad, ja tie ilgtermiņā izrādās veiksmīgi un latvieši tos beigu beigās pieņem — ienākšana valodā ne tuvu vienmēr ir strauja

Savdabīgā aspektā laikmeta tekstveidi un intonāciju ilustrē šāds emocionāls vērtējums, kurā 19. gadsimta otrās puses publicisti izrādās pārstaidzoši dzīvnieku psiholoģijas pārzinātāji: par kurmi, kurš «nav ne kāds labs viesis», tiek norādīts, ka tas, savā alā darbodamies, «atpakaļ griezties turot par kaunu» (*Baltijas Zemkopis*, 1876, nr. 40).

Pievēršoties vārdu sinonīmu parādībai, vērts minēt, ka varianti un sinonīmija ir ierasta valodas iezīme, kas nodrošina valodas bagātību, daudzveidīgas izteiksmes iespējas un potenciāli vitālus valodas procesus — plaša sinonīmija sniedz, piemēram, kontekstuāla lietojuma iespējas atbilstoši runas stilam, turklāt reizēm kāds no sinonīmiem laika gaitā no vispārlietojama vārda kļūst par terminu ar nozīmes sašaurinājumu vai paplašinājumu.

Sinonīmija ir īpaši raksturīga 19. gadsimta otrajā pusē ne tikai periodikā, bet arī vārdnīcās, kur sinonīmi mijas ar speciālās leksikas variantiem un skaidrojumiem. Tomēr specifiska un bieži novērojama iezīme ir variantu norādīšana tekstā: liesa (nespecīga) zeme (*Darbs*, 1875, nr. 1), lāpa (piķu svece) (*Baltijas Zemkopis*, 1875, nr. 10), klars (kristalizierots) medus (*Darbs*, 1875, nr. 12), vīriešu sēklas (augļu) sulas (*Darbs*, 1875, nr. 14), [vistā atrodam] oliņas jeb tuzniņas (*Darbs*, 1875, nr. 17), pastāvīgas jeb (stūrgalvīgas) gāzas (*Darbs*, 1875, nr. 24), izkāršana (filtrierešana), aprišana (abzorpcija) (*Darbs*, 1875, nr. 25), grūtuma jeb (vispārīgs) pievilksanas ('gravitācijas') spēks (*Darbs*, 1876, nr. 12), mehānika jeb (āriģu) spēku zinātnība (*Darbs*, 1876, nr. 14).

Meklē sinonīmus

Īpaša situācija ir botānikas speciālajā leksikā, kurā sinonīmi izriet, piemēram, no augu nosaukumu plašā lietojuma ne tikai zinātnē, bet arī ikdienas saziņā. Ilustrācijai var minēt, ka Ilstera mācību grāmatas *Botanika tautas=skolām un pašmācībai* (1883) tekstā ir atraitnīte (vārnu actiņas, bezdelīgu actiņas, trejkrāsu vijole, pamāte) (9), melngalviņi (zaķavilna) (27), kreimene (zaķaustiņas, vēžaustiņas, vēžaukliņas) (27), vircele (linuzāle, lauvuriklīte) (33), raibā dzegužpuķe (Joda rociņa, Dieva rociņa, Jāņa rociņa) (44), Jāņa papparde (ērgļapaparde) (94).

Juris Balduncīks izpētījis, ka no 1803. līdz 1918. gadam latviešu valodā lieto gan «baltais lācis», gan «leduslācis» un «ledus lācis», gan «baltais ziemeļu lācis», gan «baltais ledus lācis». ³ Turpat viņš norāda, ka mūsdienu vārdam «debesskrāpis» (vārds lietots jau 1899. gadā) arī bijuši vairāki citi varianti: «mākoņu saturetāja» māja, debess urķis, debess=skrahpetajs.

Terminrades kontekstā parasti liela uzmanības tiek pievērsta aizguvumiem un pašu cilmes vārdiem. Tomēr latviešu valodā gan 19. gadsimtā, gan pašlaik bieži līdzās svešvārdam (internets) pastāv arī latviskais sinonīms (tīmeklis). *Darba*

1875. gada 29. numurā aizgūtam terminam piedāvāts jauns pašcilmes vārds: «360. daļu no loka nosauc par grādu (latv. būtu solis jeb pakāpenis)», bet 13. numurā lasām: vārdu=pētnieks (filologs). Attīstās arī valodniecības termini: «domas kārtīgi sarakstīt (stilistika)» (*Darbs*, 1875, nr. 3) vai «domu ietērpumu mācība jeb stilistika». ⁴

Īpaši daudz variantu iespējams atrast vārdiem «vairojama jeb lielinajama glāze» (*Baltijas Zemkopis*, 1875, nr. 14): vairošanas glāze, vairuma glāze, vairumglāze, pavairošanas glāze, palielinama glāze, palielināms stikls. Atis Kronvalds *Baltijas Vēstneša* 1869. gada 59. numurā piedāvā vārdu «lūktuve — proti stikla (glāze) rīks, ar kurru mazas, sīkas lietas varr jo labbaki aplūkot» (mūsdienās — lupa).

Svešvārdam «kaligrāfija» 19. gadsimtā piedāvāti vairāki latviskojumi: glītrakstīšana, skaistrakstīšana, daiļrakstīšana.

Daudzi rosinājumi valodā nepaliek. Ernests Dinsberģis iesaka vārdu «augis» ('augš'), bet *Baltijas Zemkopja* centieni to ieviest 1881.—1882. gadā izrādās nesekmīgi. ⁵

Jauno vārdu — arī tad, ja tie ilgtermiņā izrādās veiksmīgi un latvieši tos beigu beigās pieņem — ienākšana valodā ne tuvu vienmēr ir strauja; bieži līdzās pastāv «vecais» un jaunais vārds: «darba bites» (*Baltijas Vēstnesis*, 1873, nr. 36) un «bišu=strādnieki» (*Darbs*, 1875, nr. 12). Kad 19. gadsimta vidū latviešu valodā ienāk vārds «dzīvnieks», vēl ilgi arī profesionāli lietišķos tekstos priekšroka tiek dota jau izsenis lietotajam vārdam «kustonis»: Ilstera mācību grāmatas *Botanika tautas=skolām un pašmācībai* (1883) tekstā ir gan «kustonis», gan «kustoņu valsts». Tomēr Paula Galenieka 1924. gada mācību grāmatā *Botanika* vārds «kustonis» vairs lietots tikai vienu reizi: «garāmejošo kustoņu vilnā» (59).

Reizēm lietojums ir ne tikai variatīvs, bet laika ziņā tam nepiemīt arī secīgums, piemēram, «ķemiks» (*Darbs*, 1875, nr. 17; *Baltijas Zemkopis*, 1876, nr. 13), arī «ķimiks» ('ķimīķis') (*Darbs*, 1875, nr. 6), lai gan jau 1865. gadā lietots «ķimīķis» (*Mājas Viesis*, nr. 36). ⁶

Mainīgais un paliekošais

Interesants ir rosinājums latviskot internacionālistus: kādība (kvalitete); cikādība (kvantitete) (*Darbs*, 1875, nr. 18; *Baltijas Zemkopis*, 1875, nr. 17). Jāpiebilst, ka 1869. gadā latīņu vārdam *qualitas* rosināts latviešu valodā izmantot vārdu «tādība» (*Draugs un Biedris*, nr. 3–42). Vārds «kādība» (līdztekus svešvārdam «kvalitate») iekļauts *Zinātņu terminu krājumā* (1937). Savukārt saskaņā ar *Periodika.lv* datiem vārds «cikādība» lietots tikai divos *Darba* numuros 1875. un 1876. gadā un ir uzskatāms par īslaicīgu lietojumu līdzīgi vārdam «tādība».

Plašākā skatījumā termini «kādība» un «cikādība» apstiprina, ka kopumā labvēlīgie un raksturīgie latviskošanas centieni ne vienmēr ir pro-

Vārds «zīmols» darināts 19. gadsimtā, bet latviešu valodā nostiprinājies tikai pēc gadsimta

duktīvi, ja tie attiecas uz internacionālismiem, kas pieņemti daudzās valodās vai kas jau labi iedzīvojušies latviešu valodā.

Daži vārdi apliecina raksturīgo parādību 19. gadsimta valodas praksē aizgūtos īpašības vārdus lietot ar izskaņu -īgs⁷, piemēram, «analītīga (‘analītiska’) metode» (*Darbs*, 1875, nr. 15) un «optīgi (‘optikas’) likumi» (*Darbs*, 1875, nr. 19).

Pastāv arī vēl uzskatāmākas atšķirības no mūsdienu latviešu valodas. Vārdforma ar izskaņu -itete, kas aizgūta no vācu valodas un ko ilustrē vārdi «elazticitete» un «elektricitete», 19. gadsimtā latviešu valodā acimredzami tiek uzskatīta par produktīvu (arī elektritete, kvantitete, liberalitete (‘brīvprātība’), moralitete, soverenitete (‘patvara, virsvaldība’), trinitete (‘trīsvienība’), universitete⁸). Tomēr tās lietojums pakāpeniski izzūd. Piemēram, Jēkaba Dravnieka *Svešu vārdu grāmatā* (1906) atrodams tikai vārda «ekztremitetes» šķirklis, savukārt biežāk lietotas izskaņas -itate (kvantitate, moralitate) un -iba (līdztekus gan reizēm tiek norādīta arī iepriekšējā forma): subjektivība, elektrība (elektricitete), enormība (enormitete), frivolība (frivolitete); tikmēr vārds «liberalitete» ieguvis -isma formu: liberālisms.

Vārdu, arī terminu, formu attīstības starpposmu ilustrē kāda publikācija laikrakstā *Draugs Biedris* 1868. gadā. Piemēram, tiek skaidrots, ka no svešām saknēm darinātiem vārdiem ieteicams izmantot izskaņas (galliņus) -is, -nieks, -smis, -ija. Līdz ar to ieteikts formas «intendantē» (vīriešu dzimtē) vietā izmantot «intendantis», «telegrafiztis» vietā — «telegrafnieks».

Reizēm gan vārda lietojuma svārstīgums sniedz krietni tālāk par «garo» 19. gadsimtu. Vārds «lokomobile» lietots jau 1858. gadā (*Latviešu Avīzes*, nr. 22); termins «lokomobile» iekļauts 1922. gada *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā*. Savukārt vēl 2020. gadā žurnālā *Ilustrētā Pasaules Vēsture* šis vārds izmantots gan sākotnējā dzimtē («tvaika lokomobiles jeb traktori» (nr. 10, 59)), gan mūsdienu modeļos (elektromobilis, automobilis) raksturīgākajā vīriešu dzimtē: «tā sauktajiem lokomobiļiem ar tvaika dzinēju» (nr. 8, 33).

Mantojums — spēka avots

Lingvistiskā aina 19. gadsimta otrās puses izdevumos atgādina svārstu, kas reizēm sakustas dažādās pārmaiņu amplitūdās, bet dažās vārdu un to darināšanas iezīmēs jau novērojama stabilitāte, lai gan saglabājas pārmaiņu dinamikas atjaunošanas potenciāls, kas tiek iemiesots spontānos, taču kopumā mērķtiecīgos procesos. Par tiem liecina arī vairāki īslaicīgi lietoti vārdi, kam plašākā skatījumā mēdz izrādīties zināma nozīme valodas attīstībā, jo daži šādi darinājumi valodas lietojumā atgriežas vēlāk (to ilustrē plaši zināmais vārds «zīmols», kurš darināts 19. gadsimtā, bet latviešu valodā nostiprinājies tikai pēc gadsimta). Līdztekus svarīgu nozīmi saglabā arī lingvistisko rosinājumu kvalitāte un kritēriji, kas

nodrošina, ka valodiskie jauninājumi ir pamatoti un iekļaujas sistēmā.

Latviešu valodas lielais 19. gadsimts vainagojas ar vairākiem būtiskiem notikumiem un izdevumiem. Augusts Bilenšteins, Kārlis Milenbahs un Jānis Endzelīns sagatavo nozīmīgas latviešu valodas gramatikas grāmatas, turklāt 1908. gadā sākas pāreja no gotiskās rakstības uz antikvo rakstību. Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas *Konversācijas vārdnīca* (1903—1921) kļūst par pirmo pabeigto universālo enciklopēdiju latviešu valodā. 1922. gadā izdota pirmā terminu grāmata *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca*. Savukārt 1923.—1932. gadā tiek izdoti Milenbaha *Latviešu valodas vārdnīcas* četri sējumi, kam vēlāk seko divi Endzelīna papildinātie un rediģētie sējumi.

Valodas vēsture skaidro ne tikai valodas pirmsākumus un avotus, bet paliek arī šodienas valodas pamats — mantojums, kura pārzināšana sniedz gudrību, lai novērstu paviršību un savādības mūsdienu latviešu valodas jauninājumos. Latviešu valodas izaugsme 19. gadsimtā ir arī iemesls mūsu pašapziņai, jo šis attīstības ātrums un kvalitāte ir visnotaļ unikāla parādība pat visas pasaules mērogā. ■

¹ B. Gudriķe. *Māteru Juris — zemniecības aizstāvis un ideologs*. Māteru Juris. *Sadzīves viļņi*. Rīga: *Zinātne*, 1994. 25. lpp.

² J. Baldunčiks. *Latviešu ķīmijas terminoloģijas attīstība 19. gadsimta 50.—70. gados*. Vārds un tā pētišanas aspekti. *Rakstu krājums 13 (2)*. Liepāja: LiePA, 2009. 6.—16. lpp.

³ J. Baldunčiks. *Kalki un pusalki latviešu valodā: interpretācijas un inventarizācijas jautājums*. *Res Latvienses III. Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas raksti*. A. Kalnača, I. Lokmane, I. Urbanoviča (sast. un red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014. 26.—52. lpp.

⁴ J. Kalniņš. *Latviešu rakstniecības teorija*. Jelgava: H. J. Draviņ-Dravnieka apgādībā, 1892. 12. lpp.

⁵ Plašāk skat. S. Sviķe. *Vēlreiz par terminu «augš» un vārdkopterminu «augu valsts»: liecības speciālajā literatūrā, periodikā un vārdnīcās*. *Valoda — 2021. Valoda dažādu kultūru kontekstā*, XXXI. Daugavpils: Daugavpils Universitātes apgāds, 2021. 112.—119. lpp.

⁶ Citas šī vārda formas skat. Baldunčiks, 2009.

⁷ K. Pokrotniece. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība*. *Lokāmās vārdšķiras*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2002.

⁸ Skat. Fr. Mekons. *Svešu vārdu grāmata*. Liepāja: V. Niemana drukātava, 1878.

Šogad žurnāla pēdējā lapa atvēlēta pēc *Domuzīmes* rosinātas tēmas tapušam dzejolim vai īsam dzejas ciklam

Daina Sirmā

Aiz trešā sēkļa

Daina Sirmā

***

aiz trešā sēkļa es attopos asredzīga ar mirušām
acīm

***

aiz trešā sēkļa milzu sasalis vilnis izlolo lūgšanas
dzintara istabā

***

aiz trešā sēkļa
dzidrajā dzelmē ko virspuse neskar
ūdens masas spiedienā saplacinātā miesa
atkāpjas plakana rātņa kā beigta plekste

sirds atvilgusi enkuro
velk līniju līdz Gaiziņa kalnam un atzīmējas skalā

aiz trešā sēkļa
visnoslēpumainākajā dzīvotnē
zem liķu lietus
vienīgi tārpī bez acīm
gliemji un ilūzijas jūtas kā mājās

metaforas bezjēgā grābstās ap tēlu kā stulbas kā
aklas

***

aiz trešā sēkļa
kuģu kapsētas nepanesamajā seklumā dvako
vraki
un slikoņu klājiens drupina sirdsapziņu

pirms gadu simtiem mēs saņēmām dūšu un
uzcēlām bāku lai glābj
privāto akmeņu vezumus savedām jūrā
ziemas salā pa ledu kaudžu kaudzēm
pirmajā atkusnī pamatne ielūzusi
virsotnē neizdzisidams deg zaļais zelts

kopš tā laika
tāljūras kuģi ar dziļajām iegrimēm pametuši mūs
likteņa varā
«seklums nogremdē!» brīdina bāka
«seklums nogremdē!» atbalso kuģa taure

***

balto kuģi ar zemūdens spārnēm

pa ieziepētu koka reni
velkam ar vinčām
stumjam ar pēdējiem spēkiem cik kuram jauda
sitam ar balķiem pa pakaļgalu
collu pa collai uz priekšu
no būvlaukuma uz dziļajiem ūdeņiem aiz trešā
sēkļa

pirmajā sēkli pār tranšejām ipritu rijot
otrajā klātī nāk kodola reakcija
trešais sev aprises zīmē biežajos miglas vālos

kad kuģa kāzās
kuģa priekšgals ar jūru saskarsies pirmo reizi
īpašnieks skaļi pēc tradīcijas
sauks kuģa vārdu
kas līdz šim turēts noslēpumā
vārds iemieso viņa sapņus un ilgas

es teiktu «Uldis»
kaimiņiene bilst «Burkāns»
labs labējs grupējums mēļo par «Domu zīmi»
ļaužu vairākums sliecas uz «Latvi»

kas īpašniekam prātā
kurš gan to zina
cerēsim ka «Bezgalība»

mūsu baltajam kuģim ar zemūdens spārnēm
ar kosmosa izpētes rītdienas tehnoloģijām
ar kvantu mehānismu tālvadību tiešsaistē

dievišķīgajam
kā dziesmu svētki
kā Gunas Zariņas lomas
***

trešajā sēkli sadragāta
saplēstām zēģelēm nolauztiem mastiem
(apkalpe aizbēgusi prom okeānā kur lielākas algas)
gadiem ilgi es raidīju SOS

aizviņdien beidzot atsaucās locis
aizviņdien beidzot locis ienāca manī
pa virvju kāpnēm zvārojot vētrā
tik maīgi tik liegi
it kā es būtu nevainīgs pusaugu skuķis

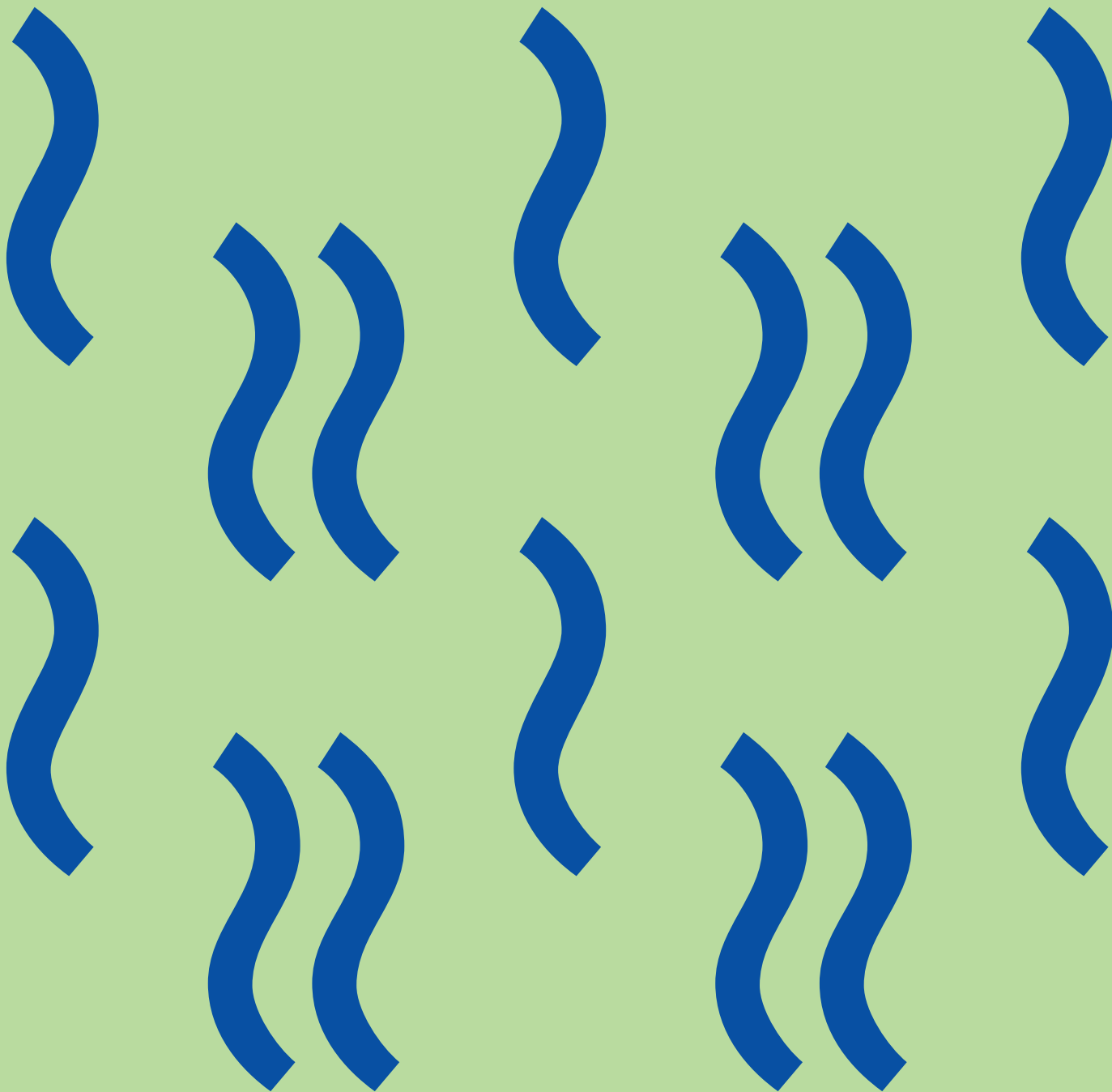
zemūdens klintis godbijīgi
nodūra acis viņa augstības priekšā

viņš kausēja draudīgos ledus krāvumus ceļā
un ņēma manu stūri savās drošajās rokās

kopš locis ir manī
es nebaidos dzelmes
kur jāgrimst

Dzeja elpo

2.–14. septembris, Rīga

Dzejas dienas 2023

dzejasdienas.com

Ambasáid na hÉireann
Embassy of Ireland

ir
domuzīme
DZEJAS BALVA 2023

UZ IKGADĒJO *DOMUZĪMES* DZEJAS BALVU PRETENDĒ LATVIEŠU ORIĢINĀLDZEJAS KRĀJUMI,
KAS IZDOTI NO 2022. GADA SEPTEMBRA LĪDZ 2023. GADA SEPTEMBRIM.

BALVAS PASNIEGŠANA — **8. SEPTEBRĪ PLKST. 18 VIESNĪCAS BERGS STIKLA ZĀLĒ**
(RĪGĀ, ELIZABETES IELĀ 83/85).

AICINĀTS IKVIENS INTERESENTS!

Programmā
nominantu lasījumi,
balvas pasniegšana,
sarunas.

Aktieris **KRIŠJĀNIS
STRODS**, mūziķis
RITVARS GAROZA

*Dzejas
dienas*
2023

Domuzīmes dzejas balvas atbalstītājs — **Aivars Tabūns**.

www.twitter.com/Domuzime
www.facebook.com/domuzime.ir